

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EBU BEKR İBNÜ'L-ARABÎ'NİN
AHKÂMÜ'L-KUR'AN'INDA HADİSLERE YAKLAŞIMI**

Kemal ÖZCAN

Danışman

PROF. DR. NEVZAT AŞIK

2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Ebu Bekr İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'an'ında Hadislere Yaklaşımı**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Kemal ÖZCAN

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : KEMAL ÖZCAN
Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Tez Konusu : EBU BEKR İBNÜ'L-ARABİ'NİN AHKÂMÜ'L-
KUR'AN'INDA HADİSLERE YAKLAŞIMI

Sınav Tarihi ve Saati :/...../.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	O	OY BİRLİĞİ	O
DÜZELTİLMESİNE	O*	OY ÇOKLUĞU	O
REDDİNE	O**		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.

O***

Öğrenci sınava gelmemiştir.

O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Evet

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.

O

Tez mevcut hali ile basılabilir.

O

Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.

O

Tezin basımı gerekliliği yoktur.

O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
EBU BEKR İBNÜ'L-ARABÎ'NİN AHKÂMÜ'L-KUR'AN'INDA
HADİSLERE YAKLAŞIMI
KEMAL ÖZCAN

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Bu çalışma, XI. Yüzyılın sonları ile XII. Yüzyılın başlarında yaşamış olan Ebu Bekr İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'an'ında hadislere yaklaşımını incelemeyi amaç edinir.

Bu çalışmada, İbnü'l-Arabî'nin hayatı, eserleri ve hadis bilgisi çeşitli yönleriyle ele alınıp incelenmiştir.

Birinci bölümde öncelikle İbnü'l-Arabî'nin kullanmış olduğu hadis terimleri tespit edilmiş, sonra naklettiği rivâyetlere kaynak gösterdiği eserler değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise, İbnü'l-Arabî'nin sünnet anlayışı ve şer'î deliller içerisinde Sünnet'in yeri hakkında bilgi verilmiştir. Yine, burada İbnü'l-Arabî'nin isrâiliyyâta yaklaşımı ve isrâiliyyât kaynaklı rivâyetlerden kabul veya reddettiği bazı örnekler kaydedilmiştir.

Çalışma sırasında, Kur'ân, hadis, lügat ve biyografi kaynaklarından istifâde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: 1- , İbnü'l-Arabî, 2- Ahkâmü'l-Kur'an, 3- Hadis

ABSTRACT

**THE THESIS OF MASTER
EBU BEKR IBN AL-ARABI'S APPROACH TO THE HADITH IN
HIS AHKAM AL-QURAN
KEMAL ÖZCAN**

**DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF FUNDAMENTAL ISLAMIC SCIENCES**

This thesis aimed to examine in “Ahkam al Quran” of Abu Bekr Ibn al Arabi, who lived at the end of the XIth century and the beginning of the XIIth century, his approach to the hadith.

In this thesis Ibn al Arabi's life, his works and his information of hadith were examined from different aspects.

The first chapter deals with the term of hadith which Ibn al Arabi mentioned in his work. Later on, the works which he used as references in his work were evaluated.

In the second chapter Ibn al Arabi's understanding of Sunna and the place of Sunna among the Shar'i arguments were dealt with. Again, Ibn al Arabi's look on the Israiliyyat and some samples he accepted or rejected among them has been presented.

Here, from the Holy Quran, hadith, dictionaries and biography sources were benefited.

Key words: 1- Ibn al Arabi, 2- Ahkam al Quran, 3- Hadith

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	2
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI	3
ÖZET.....	4
ABSTRACT	5
İÇİNDEKİLER.....	6
KISALTMALAR.....	8
GİRİŞ	9
I. TEZİN KONUSU, SINIRI VE AMACI	9
II. EBÛ BEKR İBNÜ'L-ARABÎ	10
A. Hayatı.....	10
B. İlmî Durumu.....	12
C. Hocaları	14
D. Talebeleri.....	17
E. Eserleri	18
1. Kur'ân İlimleri	19
2. Hadis İlimleri:	21
3. Kelam	22
4. Tasavvuf	24
5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü.....	25
6. Diğer Bilimler	26
BİRİNCİ BÖLÜM	27
I. HADİS USÛLÛ İLMİ AÇISINDAN İBNÜ'L- ARABÎ'NİN TEFSİRİ	27
A. <i>İbnü'l- Arabî'ye Göre Hadis, Haber, Eser Kavramları</i>	27
1. Hadis.....	27
2. Haber ve Kısımları	29
a. Mütevatir Haber	30
b. Âhâd Haber.....	33
3. Eser.....	34
B. <i>Ahkâmü'l-Kur'ân'da Kullanılan Diğer Hadis Terimleri</i>	37
1. Merfu Hadis.....	37
2. Meşhur Hadis	38
3. Müsned Hadis.....	39
4. Mürsel Hadis	39
5. Sahîh Hadis	40
a. Muttefekun Aleyh.....	45
b. Şeyhân	47
c. Sahîhân (Sahîhayn)	47
d. es-Sıhah	47
6. Hasen Hadis.....	48
7. Zayıf Hadis	49

II. AHKÂM'UL-KUR'ÂN'IN HADİS KAYNAKLARI.....	51
A. <i>İmâm Mâlik</i>	51
B. <i>Ahmed b. Hanbel</i>	53
C. <i>Buhârî ve Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîh'leri</i>	54
D. <i>Ebû Davud'un Sünen'i</i>	56
E. <i>Tirmizî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'i</i>	57
İKİNCİ BÖLÜM	62
I. İBNÜ'L-ARABÎ'NİN SÜNNET ANLAYIŞI	62
A. <i>Sünnet</i>	62
1. Sünnet-Vahiy İlişkisi.....	67
2. Hadis'in Hadis ile Teâruzu	70
a. Tilâvet Secdesi	70
b. Hicab.....	80
c. Ezan	83
d. Gusül	85
e. İddet	87
B. <i>İbnü'l-Arabî'nin Nesh Anlayışı</i>	88
1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Neshi	89
2. Kur'ân'ın Sünnet'i Neshi	93
3. Sünnet'in Kur'ân'ı Neshi	95
II. HADİSLERİ KULLANDIĞI ALANLAR.....	97
A. <i>Âyetlerin Nuzûl Sebeblerini Açıklaması</i>	97
B. <i>Âyetin Tefsirinde Nakli Öne Alması</i>	100
C. <i>Âyetlerin Açıklanması</i>	101
III. AHKÂMU'L-KUR'ÂN'DA İSRÂİLİYYAT	103
A. <i>Kabul Ettiği İsrâilîyyat Kaynaklı Rivâyetler</i>	105
1. Hârut ve Mârut.....	105
2. Ashâb-ı Uhdûd.....	107
B. <i>Kabul Etmediği Rivâyetler</i>	111
1. Hz. Süleyman Kısası.....	111
2. Hz. Davud Kısası	113
3. Hz. Eyyüb Kısası.....	114
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	118

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Had. Ter. Söz.	: Hadis Terimleri Sözlüğü
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik eden
Thr.	: Tahriç eden
Trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Yay.,	: Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU, SINIRI VE AMACI

Tezimizin konusu, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'ını hadis yönünden incelenmesidir. Yani İbnü'l-Arabî'nin tefsirini yazarken yararlandığı rivâyetler, bu rivâyetlerin kaynakları, sıhhat durumları, zayıf veya mevzu rivâyetler araştırmamızın başlıca konularıdır.

Araştırmamız, birçok alanda eser vermiş olan İbnü'l-Arabî'nin önemli eserlerinden biri olan Ahkâmü'l-Kur'ân isimli tefsiriyle sınırlandırılmıştır. Bunun yanında İbnü'l-Arabî'nin konuyla alâkalı olarak diğer bazı eserlerinden, özellikle de Ârızatü'l-Ahvezi fi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî adlı eserinden imkânlar dâhilinde istifade edilmiştir.

Tezimizin amacı şu şekildedir:

1. Tefsirde akli, ilmi açıklamalar yanında hadislere ne kadar yer verildiği ve hadisler nakledilirken nasıl bir metod takip edildiği
2. Tefsirdeki hadislerin kaynakları, sıhhat durumları
3. İbnü'l-Arabî'nin gözünde hadisin değeri
4. İbnü'l-Arabî'nin isrâiliyyâta yaklaşımı

Kısacası İbnü'l-Arabî'nin hadisçi yönünün tespit edilmesi bu çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

II. EBÛ BEKR İBNÜ'L-ARABÎ

A. Hayatı

Tam adı, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Meâfirî el-Arabî olan âlim hakkında kaynaklarda “Kâdî Ebû Bekr İbnü'l-Arabî” lâkabi mevcuttur. İbnü'l-Arabî, Şaban ayının 22'si Cuma günü, 468/1076 yılında Endülüs'ün İşbiliye şehrinde dünyaya gelmiştir. Arap kabilelerinden Kahtan'ın Meâfir kolundan olup ataları fetihten sonra Endülüs'e yerleşmiştir.¹

Babası, İşbiliye ve çevresinde hüküm süren Abbâdîler'in vezirlerinden ve bölgenin önde gelen ilim adamlarından Ebû Muhammed İbnü'l-Arabî, annesi ise Abbâdî hanedanının siyasî rakibi Ebû Hafs Ömer el-Hevzenî'nin kızıdır. İbnü'l-Arabî ilk eğitimini İşbiliye'nin önde gelen fakihlerinden olan babası Ebû Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî'den almıştır.² Yine ilk eğitimiyle meşgul olanlardan bir tanesi de dayısı Ebû'l-Kasım Hasan b. Ebû Hafs el-Hevzenî'dir. Dedesi ise Endülüs'ün âlim ve muhaddislerinden Ebû Hafs Ömer b. Hasen el-Hevzenî'dir. Görüldüğü gibi İbnü'l-Arabî, hem annesi hem de babası tarafından ilimle meşgul olan bir ailenin çocuğuydu.³

Erken yaşta hıfz ve kırâat-i aşereyi tamamladı; temel dinî bilgiler, dil ve edebiyat, matematik ve fen bilimlerini okudu. Bir süre sonra Kurtuba'ya (Cordoba) giderek Ebû Abdullah İbn Attâb, Ebû Mervân İbn Serrâc gibi hocalardan ders aldı. Abbâdî hanedanının yıkılıp bölgenin Murâbitlar'ın hâkimiyetine girmesiyle

¹ Geniş bilgi için bkz. İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kasım Halef b. Abdülmelik, **Kitâbu's-Sile**, Kahire, 1966, II, 590-591; Ahmed b. Yahya b. Ahmed ed-Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis fî Tarîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs**, Mektebetü'l-Endelüsiyye, 1967, 93; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zeman**, (Thk. İhsan Abbas), Dâru's-Sadr, Beyrut, 1977, IV, 246; ez-Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tezkîratü'l-Huffaz**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IV, 1294-1297.

² İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, II, 84.

³ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 85.

(484/1091) başlayan gelişmeler hem ilim yolculuğu arzusu içinde olan İbnü'l-Arabî, hem de oğlunun en iyi şekilde yetişmesini arzulayan ve hac ibadetini ifa etmek isteyen babası için uygun bir fırsat oldu. Ailece 485 (1092) yılında Mâleka'dan (Malağa) hareketle Kuzey Afrika üzerinden Doğu İslâm dünyasının önemli ilim merkezlerini kapsayan uzun bir yolculuğa çıktılar. İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin de Doğu seyahatinden önemli bir ilmi birikimle dönmesinin ve Endülüs'te büyük itibar kazanmasının bu yolculuğa çıkmasında etkili olduğunu belirtir.⁴

İbnü'l-Arabî'nin hayatı, İslâm dünyasının hareketli ve siyasi olayların sık sık değiştiği bir döneme rastlamaktadır.⁵ O, bu kargaşalardan uzaklaşarak kendini ilme vermiş ve babasıyla birlikte memleketinden ayrılarak dönemin çeşitli ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır. Daha sonra tekrar memleketine dönerek uzun bir süre orada kalmıştır. Babasının vefatı ve Kudüs'ün Hıristiyanlar tarafından işgal edilmesi gibi üzücü olayların ard arda gelmesi onu üzmüştür. İbnü'l-Arabî bunun üzerine Endülüs'e gitmiştir.⁶ İbnü'l-Arabî Endülüs'e dönünce ilimle meşgul olmuş, insanlara ders ve sohbetler vermiştir. Aynı zamanda kadılık vazifesi de yapmıştır.⁷ İbnü'l-Arabî bu duruma Ahkâmü'l-Kur'ân'ında bazı meselelere açıklama getirirken atıfta bulunur.⁸

İlmi çalışmalarının yanında İbnü'l-Arabî, memleket işleriyle de ilgilenmiş, memleketin savunması için fedakârlıklarda bulunmuş ve İşbiliye'de kendi malından sûr yaptırmıştır. Onun göstermiş olduğu bu mücalede sayesinde şehir, bir buçuk yıl daha düşman saldırılarına karşı direnç göstermiştir. Fakat onun vefatından 102 yıl sonra şehir Hıristiyanların eline geçmiştir.⁹

⁴ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Meâfiri, **Kânûnü't-Te'vîl**, (Thk. Muhammed es-Süleymanî), Beyrut, 1990, 76-77

⁵ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 90.

⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 89.

⁷ es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, **Tabakatü'l-Müfessirin**, Tahran, 1960, 34

⁸ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Meâfiri, **Akâmü'l-Kurân**, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 25.

⁹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 89.

B. İlmî Durumu

İbnü'l-Arabî, kadı, allâme, hâfız, Endülüs ulemasının sonuncusu olarak nitelendirilmiştir.¹⁰ İlim hayatı önce memleketinde daha sonra da ilim için yaptığı yolculuklarda şekillenmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi eğitimiyle bizzat babası ilgilenmiştir. İbnü'l-Arabî, 9 yaşında Kur'ân'ı ezberleyip kırâet-i aşereyi tamamlamış, Arapça, lügat ve şiir eğitimini gördükten sonra babasıyla doğuya gitmiştir.¹¹ Yine o, memleketinde fıkıh ve usûl dersi görmüş, vaaz ve tefsir maksadıyla sohbet etmiştir. Hadis âlimlerinden ve ilim önderlerinden ders almıştır. Doğuya yaptığı ilim seyahatlerinden önce Endülüs'ün önemli şehirlerine ardından o dönemlerde ilim ve âlimlerin merkezi olan Kurtuba'ya gitmiş ve oradaki âlimlerden, üstaplardan ders almıştır. İbnü'l-Arabî'nin hayatı, ilim için yaptığı seyahatlerle şekillenmiştir. Gittiği yerlerde değerli âlimlerle karşılaşması, zekâsı, azim ve kararlılığının da etkisiyle bilgi sahibi olup birçok öğrenci yetiştirmiştir.

İbnü'l-Arabî'nin ilim için yaptığı yolculuklarda ilk gittiği yer Malaga'dır. Burada hadis ve mesâil konularıyla alâkalı eserleri olan Ebû'l-Mutarrif Abdurrahman b. Kâsım eş-Şa'bî ile görüşmüş, buradan Meriyye'ye gitmiştir. Burada Meriyye'nin kadısı olan İbn Şefî' başta olmak üzere mesâil ve kırâet konusunda önde gelen insanlarla görüşmüştür. Buradan da deniz yoluyla Bicâye'ye uğramış, burada Muhammed b. Ammâr el-Meyûrakî'den mesâil ilmiyle alâkalı istifadelerde bulunmuştur. Burada Ebû Dâvûd'un Sünen'ini okuduktan sonra Bûne'ye daha sonra da Tunus'a geçmiştir. Tunus'ta Sûse ve Mehdiyye şehirlerinde kalmış ve oranın ilimde önde gelen belli başlı kişileriyle mülâkî olmuştur.

İbnü'l-Arabî Tunus'tan sonra Mısır'a gitmiştir. Burada, âlimlerden cedel ve kelâmla alâkalı dersler almış ve kurra meclislerine katılmıştır. Mısır'da Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım el-Osmanî, es-Sâlimî ve Şu'ayb el-'Abderî ile karşılaşır. Mısır'da Fatimîler'in hâkim olması ve bu yüzden ilim adamlarının fikir özgürlüğünün tam olmaması nedeniyle ilmî açıdan daha rahat edebileceğini

¹⁰ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Kahire, 1961, III, 448.

¹¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II;85.

düşündüğü Kudüs'e gider¹² ve ilmî mülâhazaların yapıldığı meclise katılır. Burada, Kerrâmiye, Mu'tezile, Müşebbihe ve Yahudi âlimleriyle devamlı ilmi mülâhaza içerisinde olmuştur. Yine burada bulunan Hanefî ve Şafîî mezheplerinin ders halkalarına katılarak onlardan istifade etmiştir. Kendisi, Şafîî medresesinde katıldığı ilk dersten bir şey anlamadığını ve bu durumun onun, ilimdeki azimle kararlılığını bir derece daha artırdığını belirtir. Babasına da şunları söylemiştir: "Hacca gitmek istiyorsan bunu yap. Ben buradakilerin ilmîni öğrenmeden bir yere gitmeyeceğim."

İbnü'l-Arabî Kudüs'te mezheplerle alâkalı geniş bilgiye sahip olduktan sonra H. 489 senesinde Ramazan ayında Bağdat'a gider. Burada Nizamiye Medresesi'nde Hüseyin et-Taberî'nin ders halkasına katılır. Yine kendisi burada İsmail et-Tûsî ile de görüşüğünü söylemektedir¹³ İbnü'l-Arabî burada birçok kişiden ders almış ve Bağdat'taki münazaralara bizzat konuşmacı olarak katılmıştır.¹⁴

İbnü'l-Arabî babasıyla birlikte bu yolculuğa hac vazifesini yerine getirmek için çıkmış, fakat uzun süre bunu başaramamıştır. Nihâyet 489 yılında Hicaz'a ulaşır ve hac vazifesini yerine getirir. Burada Mekke müftüsü ve muhaddisi Ebû Ali Hüseyin b. Ali et-Taberî eş-Şâfiî'den ders alır ve tekrar Kûfe'ye döner. İbnü'l-Arabî daha sonra Bağdat'a geçer ve orada edebiyatçılarla görüşür, âlimlerden fıkıh ve usûl dersi alır. Yine o, Ebû Hâmid et-Tûsî ve Ebû Bekr eş-Şâşî'den fıkıh okur ve sohbetlerinde bulunur. Aynı esnada Nizamiye Medresesi'ndeki Ebû Sa'd dergahında "Danışmend-i Asğar" diye isimlendirilen İmâm Gazzâlî'nin sohbetlerine katılır.¹⁵ İbnü'l-Arabî, İmâm Gazzâlî ile görüşmesine seyahat hatıralarını anlatırken değinir ve şöyle der: "490 senesinde Medînetü's-Selâm'da Ebû Hâmid el-Gazzâlî ile görüştim, kitaplarını okudum ve 'İhyâu ûlûmi'd-dîn' adlı eserini kendisinden dinledim."¹⁶

¹² ez-Zehabî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, (Thk. Şuayb el-Arnâvut, Salih es-Semr) Beyrut, 1985, XX, 197.

¹³ İbnü'l-Arabî, *Kanunü't-Te'vil*, 75-116.

¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 87-88.

¹⁵ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Meâfirî, *Ârizatü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, VI, 384.

¹⁶ *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 30-33.

İbnü'l-Arabî babasıyla birlikte 491 yılında Mısır'a doğru yolculuğa çıktı. Bu uzun yolculuktan sonra vatanına dönmeyi istiyordu. İlk önce İskenderiye'ye ulaştılar. Burada bazı hocalarla görüşüp onlardan ders aldı ve yaklaşık iki yıl kaldı. İkinci yılın sonunda babası hastalandı ve orada vefat etti (493).¹⁷ İbnü'l-Arabî babasıyla çıktığı yolculuğuna tek başına devam etmek zorunda kaldı ve memleketine döndü.

C. Hocaları

Daha önce de geçtiği gibi, İbnü'l-Arabî'nin ilk hocası babası ve dayısıdır. O, ilim için yapmış olduğu seyahatlerinde, birçok âlimle karşılaşmış ve onlardan ders almıştır. Biz burada en meşhurlarını zikretmeye çalışacağız.

a. Babası Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Arabî el-Meâfirî (493)¹⁸

b. Dayısı Ebû'l Kâsım Hasan b. Ömer b. Hasan el-Hevzenî el-İşbilî (516)¹⁹

c. Ebû Nasr ez-Zeynebî Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Hâşimî el-Abbâsî (479)

d. Ebû Abdullah el-Meyûrâkî Muhammed b. Ebî Nasr Fettah b. Abdullah b. Fettah b. Humeyd b. Yasil el-Meyûrâkî el-Humeydî el-Endelüsî (488): İbn Hazm ve İbn Abdilberr'in arkadaşı olan bu zât zahîri mezhebine mensubtur. Endülüs'ün hadis hafızlarından. el-Cem'u beyne's-Sahîhayn adlı esere sahiptir.²⁰

¹⁷ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, **Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsü'r-Ratîb**, (Thk. Dr. İhsan Abbas), Beyrut, 1968, II, 27.

¹⁸ ed-Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, 337.

¹⁹ ed-Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, 265.

²⁰ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **el-İber fi Haber men Gaber** (Thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Za'lül, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, II, 359.

e. Ebû'l Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî (490) : Fakih, muhaddis ve hafız olan el-Makdisi'nin birçok eseri vardır. Şamda yaşayan şafiî âlimlerindendir.²¹ İbnü'l-Arabî, Buhârî'nin Sahîh'ini bu hocasından dinlemiştir.²² 407 yılında Nablus'ta doğmuştur. Makdisi ismi kendisine Kudüs'e nisbetle verilmiştir. Nablus'ta temel ilimleri öğrendikten sonra Kudüs, Şam, Diyarbakır gibi çeşitli şehirlere ilim öğrenmek için yolculuklar yapmıştır. Şam'a gittiğinde Gazzâlî'ye fıkıh dersi vermiştir.²³ İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân'ında ondan istifade etmiştir.

f. Ebû'l-Fevâris Tarrâd b. Muhammed b. Ali en-Nakib el-Kâmil el-Hâşimî(491)

g. İbnü't-Tuyûrî Ebû'l-Hüseyin Mübârek b. Abdullah es-Sayrafi(500): Dârekutni'nin çoğu eserleri yanında yazılı bulunan, bir âlimdir.²⁴ İbnü'l-Arabî bu hocasından birçok hadis rivâyetinde bulunmuştur.

h. Ebû Muhammed Serrâc Ca'fer b. Ahmed b. Hasan b. Ahmed el-Bağdâdî es-Serrac(500)

i. İmâm Gazzâlî Hucetü'l-İslâm Zeynüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi eş-Şafiî(505): 450 yılında İran'ın Horosan bölgesinde, yetiştirdiği âlimler ve devlet adamlarına tanınan Tus'ta(bugünkü Meşhed) dünyaya gelmiştir. Ciddi anlamdaki ilk eğitimini 465'te, Tus'ta Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî adlı âlimden fıkıh alanında alan Gazzâlî daha sonra Cürcan'a gitmiştir. Cürcan'da beş yıl eğitim gördükten sonra eğitimine Nişabur'da devam etmiştir. Burada Nizamiye Medresesi'ne girmiş ve dönemin en tanınmış kelâm âlimi olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin öğrencisi olma şansını elde etmiştir. Gazali 484 yılında Nizamiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Daha sonra inzivaya çekilerek İhya'ü Ulumi'd-Din, Bidâyetü'l-Hidaye, Cevahirü'l-Kur'ân, el-Maksadü'l-Esma fi Şerhi Esma'llahi'l-Hüsna gibi çeşitli eserler kaleme almıştır. Hucetü'l-İslâm ve Zeynüddin gibi lâkaplarla anılan, Eşari kelamcısı, Şafiî fakihi, mutasavvıf olan

²¹İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 553.

²² İbnü'l-Arabî, **Kanûnu't-Te'vîl**, 104; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 88.

²³ Hamdi Döndüren, "Makdisî Nasr b. İbrahim", **DİA**, Ankara, 2003, XXVII, 434.

²⁴ **Ârızatü'l-Ahvezî**, III, 111.

Gazzâlî 14 Cemaziye'l-Ahir 505'te vefat etmiş ve Tus'ta ünlü şair Firdevsi'nin mezarının yakınına defnedilmiştir.²⁵ İbnü'l-Arabî, Gazzâlî ile birkaç defa karşılaşmıştır. Bu karşılaşmalarının ilki Şam'da daha sonrakiler ise Bağdat'ta olmuştur. İbnü'l-Arabî ondan kelâm, usûl ve fıkıh dersleri almıştır.²⁶ İbnü'l-Arabî, Bağdat'ta Gazzâlî'den, İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserini dinlemiş ve ona büyük değer vererek onu diğer hocalarından farklı bir şekilde övmüştür. İbnü'l-Arabî, Gazzâlî'nin bazı tasavvufî görüşlerini ve felsefeye düşkünlüğünü tenkit etmekle birlikte, hocaları içinde, kendisini en çok etkileyenin Gazzâlî olduğunu söylemiştir.²⁷

j. eş-Şâfi Muhammed b. Ahmed el-Müztezherî (507) Şafiî mezhebinin önde gelen âlimlerinden birisidir. Muhaddis, lügatçi ve şair olduğu söylenen eş-Şâfi, Horasan, Irak, Hicaz ve Şam gibi devrin önemli ilim merkezlerine gitmiştir.²⁸ eş-Şâfi fî şerhi'ş-şâmil adlı eseri bulunan bu zât Nizamiye Medresesinin üstadlığını da yapmıştır.²⁹

k. Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdadî (513): Ebû'l-Vefa, usûl ilimlerine dair çalışmalarıyla tanınan ve sefîyye içerisinde akılcılığın kapısını aralayan Hanbeli âlimidir. 431 yılında Bağdat'ta doğdu. Pek azı Hanbeli olan 23 hocadan Arap dili edebiyatı, fıkıh, hadis, kelâm, tefsir, tasavvuf olmak üzere hemen hemen bütün İslâmî ilimlere dair dersler aldı. Kelâm ilmini Mutezile mezhebine bağlı âlimlerden öğrendiği için Hanbelîlerin şiddetli hücumlarına maruz kalan İbn Âkil bu hocalarının derslerine gizlice devam etti. İbn Âkil'in dînî hükümlere bakışı da kendinden önceki Selefî-Hanbelî âlimlerin birçoğundan oldukça farklıdır. İbn Âkil âyetleri aklın ışığı altında te'vil eden ve Mu'tezilenin tefsir yönteminden etkilenen müfessirler arasında gösterilmektedir. İbn Âkil 513'te

²⁵ Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", **DİA**, İstanbul, 1996, XIII, 489-494.

²⁶ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296; **Ârizatü'l-Ahvezî**, VII, 58-59.

²⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 88.

²⁸ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 200.

²⁹ **Ârizatü'l-Ahvezî**, VII, 58-59.

Bağdat'ta vefat etti ve Ahmet b. Hanbel'in kabrinin yanına defnedildi. el-İrşâd fî usûli'd-Dîn, el-Fünûn, el-Vazıh fî Usûli'l-Fıkh eserleri arasındadır.³⁰

1. Ebû Bekr Muhammed b. Velid et-Turtûşi (520): İbn Rendeka diye de bilinen et-Turtûşi Hicri 451 yılında doğmuştur. Şafîî fıkıhçısı olan Ebû Bekir eş-Şaşi'den ders almıştır.³¹ Mâlikî şeyhlerinden olan et-Turtûşi Bağdat'ta fıkıh okumuş, oradan Şam'a geçmiş ve Hicri 520 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.³² İbnü'l-Arabî, Şam'a geldiği zaman et-Turtûşi ile karşılaşmış ve ondan fıkıh dersi almıştır.³³ İbnü'l-Arabî daha sonra onunla birkaç yerde daha karşılaşmıştır.³⁴

D. Talebeleri

Ömrünü ilme adanmış ve hayatının belli bir kısmını ilmî yolculuklarla geçirmiş olan İbnü'l-Arabî, elde etmiş olduğu hadis, tefsir, fıkıh gibi alanlardaki bilgilerini öğrencileriyle paylaşmaya çalışmıştır.³⁵ Biz burada meşhur olanlarını belirtmeye çalışacağız:

a. İbn Fahhâr Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Yûsuf el-Fahhar el-Kurtubî el-Malikî (419): Endülüste'ki Mâlikî şeyhlerinden birisidir. mezheplerle alâkalı geniş bilgisi vardır.³⁶

b. Kâdî İyâz, Muhammed b. Musa b. İyâz el-Yahsubî es-Sebtî el-Malikî (544): hadis, fıkıh ve dil âlimi olan aynı zamanda Mâlikî kadısı olan Kâdî İyaz, 476 yılında Sebt'te dünyaya gelmiştir. Hadis, hadis usûlü ve tarihi alanında birçok eseri olan Kâdî İyaz devrinin hadis İmâmı diye anılmıştır. Hadis usûlünde el-İlma', Garîbu'l-hadis alanında Meşârik'ul-envâr ve eş-Şifa gibi eserleriyle ilim âleminde

³⁰ Yûsuf Şevki Yavuz, "İbn Âkil, Ebû'l-Vefâ", **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 301-303.

³¹ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 262-264.

³² Ârizatü'l-Ahvezî, IV, 123; **Kanunu't-Te'vîl**, 92.

³³ İbn Hallikan, **a.g.e.**, IV, 296.

³⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 89.

³⁵ Zehebî, **Siyer**, XX, 200.

³⁶ İbnü'l-İmad, **Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zehab**, Beyrut, 1351, III, 213.

önemli bir yeri bulunan Kâdî İyâz, İbnü'l-Arabî'nin ders halkasında bulunmuş ve orada yetişmiştir.³⁷

c. İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr (575): Fehrese adlı eseriyle meşhur olan el-İşbîlî, Endülüs hadis âlimlerindedir. İbnü'l-Arabî'nin önemli talebeleri arasındadır.³⁸

d. Ebû'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Mûsa b. Beşküval el-Harecî el-Ensarî el-Endelüsî (578): 494 yılında Kurtuba'da doğan zât ilk eğitimini Kurtuba'da babasından almıştır. Daha sonra da İşbiliye'ye gidip İbnü'l-Arabî'den fıkıh dersi almıştır.³⁹ Endülüs'ün meşhur muhaddislerinden olan İbn Beşküval, İbnü'l-Arabî'nin önemli talebelerinden birisidir. Rical kitabı olan Kitabü's-Sîle fi Tarîhi Eimmeti'l-Endelüs adlı eseriyle meşhur olmuştur. 578 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁴⁰

e. Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdillâh es-Süheyli (581): 508 yılında dünyaya gelen es-Süheyli 581 yılında Marakeş'te vefat etmiştir. Netaicü'l-Fikr et-Ta'rif ve'l-İ'lam en önemli eserlerinden birisidir.⁴¹

E. Eserleri

İbnü'l-Arabî sadece bir alanda uzmanlaşmamış, birçok alanda kendini yetiştirmiştir. Yapmış olduğu ilim yolculukları neticesinde öğrendiği ilmi günümüze kadar ulaşan kitaplar haline getirmiştir. Onun zamanında matbaanın olmaması ve bu yüzden kitapların çoğaltılamaması nedeniyle günümüze ulaşamayan eserleri de mevcuttur. Siyasi olaylar neticesinde eserlerinin bir kısmı yakılmıştır. Özellikle ülkenin Hristiyanların eline geçmesi sebebiyle müelifin birçok eserine

³⁷ Zehebî, **el-İber**, II, 467; M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyaz", **DİA**, İstanbul, 1996, XXIV, 116-117.

³⁸ Zehebî, **el-İber**, III, 69.

³⁹ Özkuyumcu, Nadir "İbn Beşküval", **DİA**, İstanbul, 1999, XIX, 337.

⁴⁰ İbn Hallikan, **a.g.e.**, II, 240-241; Zehebî, **el-İber**, III, 75.

⁴¹ İbn Hallikan, **a.g.e.**, II, 143-144.

ulaşılamamıştır.⁴² Ayrıca İbnü'l-Arabî birçok yerde kendi kitaplarından bahsetmektedir. Biz burada İbnü'l-Arabî'nin eserlerini belli başlıklar altında vermeyi uygun görüyoruz:

1. Kur'ân İlimleri

a. Ahkâmü'l-Kur'ân

Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, n. 324, ilk üç cildi; Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, n. 22, tek cildi; Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, n. 2, dördüncü cildi yazma olarak yer alan eser⁴³ İbnü'l-Arabî'nin en önemli eseridir. Ahkâmü'l-Kur'ân'ın birçok kütüphanede yazma nüshası mevcuttur. Kitap ilk defa Fas Sultanı Muhammed Refi' Abdulhafiz tarafından bastırılmıştır. Fakat bu baskıda âyetler harekesiz ve numarasız olduğu gibi eserin fihristi de yoktur. Yine bu baskıda, baskı hataları da göze çarpmaktadır. Daha sonra eserin tenkitli neşrini Ali Muhammed el-Bicâvî gerçekleştirmiştir. O, bu baskıyı 1377-1378 yıllarında Kahire'de dört cilt olarak gerçekleştirmiştir. Yine bu eser onun tarafından 1387-1392 yıllarında Kahire'de tekrar gözden geçirilerek yeniden basılmıştır. Bicavi âyetleri numaralamış, garip kelimelerin manasını açıklamış, hadisleri tahric ederek şiiirlerin kaynaklarını göstermiştir. Eserin metnini ondan iktibasta bulunan diğer tefsir kitaplarıyla ve özellikle Kurtubî'nin tefsiriyle de karşılaştıran Bicâvî, her cildin sonuna sûre ve âyetlerin fihristini koymuş, ayrıca dördüncü cilde, âyetleri ve konuları içine alan geniş bir fihrist ile hükümlerin bulunduğu yerleri gösteren alfabetik tahlili bir fihrist de ilave etmiştir.⁴⁴

Ahkâmü'l-Kur'ân, sûre tertibine göre hazırlanmış ve ahkâm âyetlerinin tefsir edildiği bir kitaptır. İbnü'l-Arabî bu eserini 503 yılında bitirdiğini söylemektedir.⁴⁵ Bu eser üzerinde birçok ilmi çalışma yapıldığına da şahit olmaktayız. Bunları şu şekilde gösterebiliriz:

⁴² Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II, 92.

⁴³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 22.

⁴⁴ Osman Eskicioğlu, "Ahkâmü'l-Kur'ân", **DİA** 1988, I, 554.

⁴⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 471.

1. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî ve Tarîkatühü fî Dirâseti Âyâtî't-teşrî'i bi-Kitabihi Ahkâmi'l-Kur'ân, (Master), Kemalüddîn Abdülmecid, Ezher Üniversitesi, 1386 H.

2. el-Kifâyet fî Tefsiri li-Ebî Abdîrrahman en-Nîsâbüri: Min evveli sûreti Ğafir ile nihâyeti'l-Kur'ân Mea'l-Mukâreneti bi-Tefsiri Ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm İbni'l-Arabî, (Doktora), Salih b. Yûsuf Kâtip, Camiatü'l-İslâmiyye, 1415 H, (Tahkik ve araştırma).

3. Mukârenetü beyne tefsîray Ahkâmi'l-Kur'ân li İbni'l-Arabî ve Ahkâmi'l-Kur'ân li'l-Kiya Herrâsî, (Doktora), Ammar Muhammed et-Temmâm, Câmîatü'l-İslâmiyye, 1415 H, (Tahkik ve araştırma).

4. Ebû Bekr İbnü'l-Arabî ve Ârâühü el-Fıkhıyye ve'l-Usûliyye min hilâli Ahkâmi'l-Kur'ân, (Doktora), Vesîk b. Mevlûd Usûlu'd-Din Yüksek Devlet Enstitüsü, Cezâir.

5. Tercihâtü İbni'l-Arabî fi't-Tefsîr min hilâli Kitabihi Ahkâmi'l-Kur'ân, (Doktora), Tahkik ve araştırma, Muhammed Seyyidî Abdulkâdir.⁴⁶

a. Kanunu't-Te'vil: İbnü'l-Arabî, mukaddimesinde 'Kanun fi't-Te'vil li Ulûmi't-Tenzîl' adını verdiği eserinde tevhid, ahkâm ve tezkir gibi Kur'ân ilimlerinden bahsettiğini açıklar. İbnü'l-Arabî bu eserinde, ilmin önemi, kaynağı ve çeşitleri gibi konuları ele almıştır. Muhteva olarak baktığımızda İbnü'l-Arabî'nin, öncelikle öğrencilik yıllarından başlayarak yaşamış olduğu olayları ele aldığını görürüz. İbnü'l-Arabî, Kanunu't-Te'vil'ini 533 yılında telif etmiştir. Eser, Muhammed Süleymânî tarafından önce geniş bir mukaddime ile birlikte (Beyrut 1980), daha sonra da sadece metin olarak (Cidde 1986; Beyrut 1990) neşredilmiştir.⁴⁷

b. Envaru'l-Fecr fi'l-Kur'ân: İbnü'l-Arabî, 80 cilt ve 80.000 varak olduğu söylenen eserini 20 yılda yazdığını söylemektedir. Bu eser, İbnü'l-Arabî'nin

⁴⁶ Arık, M. Selim, "Ebû Bekr İbnü'l-Arabî ve Sünen Şerhi 'Ârizatü'l-Ahvezî", Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2001, 22.

⁴⁷ Bkz. Baltacı, Ahmet "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr", DİA, XX, İstanbul, 1999, 488.

en hacimli kitabı olması bakımından ayrı bir önem taşır.⁴⁸ İbnü'l-Arabî, bu eserinden *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında sık sık bahseder.⁴⁹

c. en-Nasih ve'l-Mensuh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm: Kur'ân'daki nâsîh ve mensuh âyetleri konu alan bu eser, Dr. Abdulkebir el-Alevî el-Medğarî tarafından tahkik edilerek 1992 yılında Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır. Medğarî, birinci ciltte müellifin hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri üzerinde durmuş ve kitab'ın tanıtımını yapmıştır. İkinci ciltte ise eserin tahkikini gerçekleştirmiştir.⁵⁰

d. Vâdihü's-Sebîl ilâ Ma'rifeti Kanuni't-Te'vîl bi Fevâidi't-Tenzîl: İbnü'l-Arabî çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan bu eserinden *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında bahseder.⁵¹

e. Kitâbu'l-Müşkileyn: İbnü'l-Arabî'nin Kur'ân ve sünnetteki müşkil gibi görünen konuları açıkladığını söylediği kitabıdır.⁵² Eser günümüze kadar ulaşmamıştır.

2. Hadis İlimleri:

a. Ârizatü'l-Ahvezi fi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî: el-Camiu's-Sahîh'in tamamını kapsayan ilk şerh olup diğer şerhlerle birlikte veya müstakil olarak basılmıştır.⁵³ Ârizatü'l-Ahvezi'nin on üç cilt halinde yayınlanan Beyrut baskısında bu eserin 540 yılında İbnü'l-Arabî'nin talebesi Ebû Yûsuf el-Kureşî ez-Zührî tarafından sema ve kırâet yoluyla okunduğu belirtilmektedir. Fuat Sezgin bu eserin yazma nüshalarını verirken Fas, Medine ve Ezher kütüphanelerinde bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁴

⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *Kanûnu't-Te'vîl*, 25; ez-Zehebî, *et-İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kurân*, III, 449; Ahmet Baltacı, “İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr”, *DİA*, XX, İstanbul, 1999,491.

⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, I, 595; III, 449.

⁵⁰ Arık, M. Selim , *a.g.e.*, 23.

⁵¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, III, 403.

⁵² *Ârizatü'l-Ahvezî*, IV, 290.

⁵³ Ahmet Baltacı, “İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr”, *DİA*, XX, İstanbul, 1999, 490.

⁵⁴ Arık, M. Selim , *a.g.e.*, s, 25; Konuyla alâkalı geniş bilgi için bu teze başvurulabilir.

b. Kitâbu'l-Kabes fî Şerhi Muvatta Mâlik b. Enes: İbnü'l-Arabî, 532 yılında Kurtuba'da telif ettiği bu eserinde, Ebû'l-Velid el-Bacî'nin el-Münteka adlı el-Muvatta şerhinin fikhî meselelerde yoğunlaştığı, fakat hadis ilimleri açısından yetersiz olduğu görüşünü ileri sürerek hem bu boşluğu doldurmak hem de ele aldığı fikhî meselelerde kendi görüş ve tercihini açıklayıp İmâm-ıMâlik'in ve diğer müctehidlerin görüşlerini tahlil ve tenkit etmiştir.⁵⁵ İbnü'l-Arabî, bu eserine hem Arizatü'l-Ahvezî'de⁵⁶ hem de Ahkâmü'l-Kur'ân'da⁵⁷ atıf yapmaktadır.

c. el-Mesaliku fî Şerhi Muvatta İmâm Mâlik: İsminden de anlaşılacağı üzere İmâm Mâlik'in el-Muvatta'na şerh amaçlı yazılmış bir eserdir. Cezair ve Rabat'ta yazma nüshaları mevcuttur.

d. Şerhu's-Sahîh: İbnü'l-Arabî, bu esere atıfta bulunurken 'Şerhu'l-Buhârî' ismini de kullanır.⁵⁸

e. Kitabu'n-Neyyirayn fî's-Sahîhayn: Ahkâmü'l-Kur'ân'ında birçok konuda bu kitabından istifade eden İbnü'l-Arabî'nin⁵⁹ bu eserini Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri üzerine şerh niteliğinde kaleme aldığı söylenebilir.

f. Muhtasarü'n-Neyyirayn: Kitabu'n-Neyyirayn fî's-Sahîhayn adlı eserin muhtasarı niteliğindedir.⁶⁰

3. *Kelam*

a. el-Avasım mine'l-Kavâsım: İbnü'l-Arabî'nin kelimâî konuları ele aldığı önemli bir eseridir. Bu eser ilk defa Abdulhumejd b. Bâdis (1940) tarafından tahkîk ve neşredilmiştir. İbnü'l-Arabî bu eserinde evrendeki her şeyin çift

⁵⁵ Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr", DİA, XX, İstanbul, 1999, 490.

⁵⁶ Ârizatü'l-Ahvezî, IV, 392.

⁵⁷ İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, II, 392.

⁵⁸ Ârizatü'l-Ahvezî, I, 408.

⁵⁹ İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, II, 583; IV, 430.

⁶⁰ Ârizatü'l-Ahvezî, IV, 207.

yaratıldığına, örneğin melekle birlikte şeytanın, akılla birlikte nefsin, hayırla birlikte şerrin bulunduğunu söylemektedir.⁶¹

b. el-Emedü'l-Aksa fî Şerhi'l- Esmâi'l-Hüsna ve Sıfâtihi'l-Ulyâ: Allah'ın isim ve sıfatlarını konu edinen bu eser, kaynaklarda farklı isimlerle de zikredilmektedir. Kitabın yazma nüshaları da mevcuttur.⁶²

c. Kitabü'n-Nübüvvat: Tabakat müellifleri tarafından İbnü'l-Arabî'ye atfedilen bu eser, İbnü'l-Arabî'nin bu alandaki önemli eserlerinden birtanesidir.⁶³

d. ed-Devâhî ve'n-Nevâhî: İbnü'l-Arabî Ahkâmü'l-Kur'ân'ında Hz. Adem'in cennette yediği meyva ağacının cinsi ile alâkalı bilgi verirken 'felâketler ve musibetler' anlamına gelen bu eserine başvurmakta ve daha fazla bilginin orada olduğunu söylemektedir.⁶⁴

e. el-Muksit: İbnü'l-Arabî mucizelerle alâkalı konuları ele aldığı bu eserinden Ahkâmü'l-Kur'ân'ında bahsetmektedir.⁶⁵

f. Kitabu Usûli'l-Mütevassit fî Mârifeti Sıhhati'l-îtikâdi ve'r-Reddi alâ men Hâlefe's-Sünnete ve Zevi'l-Bid'ati ve'l-İlhâd: İbnü'l-Arabî'nin bid'at fırkalara karşı yazdığı bir risalesidir.⁶⁶

g. el-Müşkileyn: İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân'ında bahsettiği bu eserinde Kur'ân ve sünnetteki müşkilleri ele almıştır.⁶⁷

h. Nüzhetü'l-Menâzır ve Tuhfetü'l-Havâtır: İbnü'l-Arabî Arizâtü'l-Ahvezî'de müctehidin hata yapıp yapamayacağı konusunu ele alırken bu esere atıfta bulunmaktadır.⁶⁸

⁶¹ **Ârizatü'l-Ahvezî**, IV, 130; Bkz, Arık, M. Selim , **a.g.e.**, 27.

⁶² Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr", **DİA**, XX, İstanbul, 1999, 488.

⁶³ Ahmet Baltacı, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr", **DİA**, XX, İstanbul, 1999, 491.

⁶⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 18.

⁶⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 40.

⁶⁶ **Ârizatü'l-Ahvezî**, VI, 312.

⁶⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 48.

4. Tasavvuf

a. Sirâcü'l-Mürîdîn: Tam adı Siracü'l-Mürîdîn fî Sebîli'l-Mühtedîn ke-İstinâreti'l-Esma ve's-Sıfât fî Mâkâmat ve'l-Hâlâti'd-Dîniyye ve'd-Dünyeviyye bi-Edilleti'l-Akliyye ve's-Şeri'ati'l-Kur'âniyye olan eser, İbnü'l-Arabî'nin hacimli çalışmalarından birtanesidir. İbnü'l-Arabî Ârizatü'l-Ahvezî'de 'takva' kelimesini açıklarken geniş bilginin bu eserde olduğunu söyler.⁶⁹

b. Sirâcü'l-Mühtedîn: Fas'ta el-Hizânetü'l-Melikiyye'de bulunan yazma nüshası 40 varaktan ibaret olup tasavvufla ilgili bir risaledir.⁷⁰

c. Ahkâmu'l-Âhira ve'l-Keşf an Esrâri'l-Bâhira: Âyetler ve hadisler ışığında dünyada iken âhiret mutluluğunun nasıl elde edileceğini anlatan eserin bir nüshası Rabât'taki el-Hizânetü'l-Âmme'de tespit edilmiştir.⁷¹

d. Kitâbu'z-Zühd: bu eser elimize ulaşmamıştır. Fakat İbnü'l-Arabî Hz. Ebû Bekir'in ne kadar cömert birisi olduğunu anlatırken bu eserine başvurmaktadır.⁷²

e. Mehâsinü'l-İnsan: İbnü'l-Arabî Ârizatü'l-Ahvezî'de rüyayla alâkalı bölümden bahsederken, daha geniş bilginin bu eserinde olduğunu söyler.⁷³

f. Ahkâmu'l-İbâd fî'l-Meâd: İbnü'l-Arabî Ahkâmu'l-Kur'ân'da, zulme uğramış bir insanın açık bir şekilde beddua edebileceği konusunu açıklarken, daha geniş bilginin bu eserinde olduğunu söyler.⁷⁴

⁶⁸ Ârizatü'l-Ahvezî, I, 375.

⁶⁹ Ârizatü'l-Ahvezî, II, 69.

⁷⁰ Arık, M. Selim , a.g.e., 29.

⁷¹ Arık, M. Selim , a.g.e., 29.

⁷² Ârizatü'l-Ahvezî, VII, 134.

⁷³ Ârizatü'l-Ahvezî, V, 109.

⁷⁴ İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kurân, I, 513.

5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

a. el-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkıh: Abdullatif b. Ahmed Süleyman tarafından H. 1410 yılında Câmiatü'l-İslâmiyye'de master çalışması olarak tahkik edilen eserin bir nüshası da İstanbul'da Millet kütüphanesinde bulunmaktadır.⁷⁵ Kitap isminden de anlaşıldığı gibi Usûl-i Fıkıh'a ait bir eserdir.

b. Kitâbu'n-Nikâh: Tam adı Ferâizü'n-Nikâh ve Sünenihi ve Âdâbih'tir.

c. İhtilâfü Eimmeti'l-Erba'a: Fıkıhî konuların mezheplere göre işlendiği bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur.

d. el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilaf: İbnü'l-Arabî, günümüze ulaşmayan eserleri arasında yer alan eserine Ahkâmü'l-Kur'ân'ında atıfta bulunur.⁷⁶

e. Kitâbu't-Temhis: Yine bu eser de günümüze kadar ulaşmamıştır. İbnü'l-Arabî İctihatla ilgili görüşlerini aktarırken geniş bilgi için bu eserine müracat edilmesini istemiştir.⁷⁷

f. Tahlîsu't-Tehlîs: İbnü'l-Arabî Ahkâmü'l-Kur'ân'ında 'yemîn-i gamûs'u anlatırken bu eserine başvurulmasını istemektedir.⁷⁸

g. Kitâbu't-Tahlis: İbnü'l-Arabî Ârizatü'l-Ahvezî'de 'Kitâbu'l-Büyû' bahsini anlatırken bu eserine başvurmaktadır.⁷⁹

h. Tebyînü's-Sahîh fî Tebyîni'z-Zebîh: İbnü'l-Arabî yine Ârizatü'l-Ahvezî'de 'Kurban' konusunu ele alırken bu esere müracaat edilmesi gerektiğini söylemektedir.⁸⁰

⁷⁵ Arık, M. Selim , a.g.e., 23.

⁷⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, I, 580.

⁷⁷ 'Ârizatü'l-Ahvezî, III, 299.

⁷⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, II, 148.

⁷⁹ Ârizatü'l-Ahvezî, III, 243.

⁸⁰ Ârizatü'l-Ahvezî, IV, 3.

6. Diğer Bilimler

a. Risâletü Melceetil'l-Mütefekkihîn ilâ Mâ'rifeti Ğavâmizi'n-Nahviyyîn: İbnü'l-Arabî Ahkâmü'l-Kur'ân'ında atıfta bulunduğu eserini⁸¹ Arapça dilbilgisi yönünden anlaşılması zor olan konuları izah etmek için telif etmiştir.

b. Tertîbü'r-Rihle li't-Tergîb fi'l-Mille: İbnü'l-Arabî'nin Şark'a yaptığı ilim yolculuğunu ve hatıralarını edebi bir üslupla anlatan ve türünün ilk örneklerinden sayılan eser, Sa'id Arab tarafından yayımlanmıştır.⁸²

c. Evhâmü's-Sahâbe: İsimleri karıştırılan râvileri ortaya çıkarmak için ele alındığı söylenen kitaba İbnü'l-Arabî atıfta bulunmaktadır.⁸³

d. el-Emâlî: Eser günümüze kadar ulaşmaması sebebiyle muhteviyatı bilinmemektedir. İbnü'l-Arabî bu eserine atıfta bulunmaktadır.⁸⁴ Bu atıflardan eserin fıkha dair bir eser olduğu tahmin edilmektedir.

e. Şevâhidü'l-Cülle ve'l A'yân fî Meşâhidi'l-İslâm ve'l-Büldân: Tam bir nüshası tespit edilemeyen eserin bir bölümünü ihtiva eden, Rabat'taki Dârü'l-Vesâiki'l-Vataniyye'de kayıtlı eksik yazma bir nüshanın mikrofilm, Kahire'deki Ma'hedü Mahtûtâtü'l-Arabîyye'de bulunmaktadır.⁸⁵

⁸¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 191.

⁸² Ahmet Baltacı, “İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr”, DİA, XX, İstanbul, 1999, 491.

⁸³ **Ârizatü'l-Ahvezî**, I, 187.

⁸⁴ **Ârizatü'l-Ahvezî**, VI, 108.

⁸⁵ Arık, M. Selim , **a.g.e.**, 33.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HADİS USÛLÛ İLMİ AÇISINDAN İBNÜ'L- ARABÎ'NİN TEFSİRİ

A. İbnü'l- Arabî'ye Göre Hadis, Haber, Eser Kavramları

1. Hadis

Hadis, lügatta kadim'in zıttı cedit manasına geldiği gibi, haber manasına da gelir ve bu kelimedenden türeyen bazı fiiller, haber vermek ve nakletmek gibi manalarda kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'in "bu söze(hadis) inanmayanların ardından üzüler, neredeyse kendini mahvedeceksin."⁸⁶ âyetindeki hadis kelimesi söz veya haber manasında kullanılarak, kendisiyle Kur'ân kastedilmiştir. Hz Peygamberin sözlerinde ise, Hz Peygamberin kendi sözünü hadis olarak nitelediği görülmektedir. Buna örnek olarak Ebû Hureyre'den gelen şu rivâyeti gösterebiliriz:

"Senin hadise karşı olan iştihakını bildiğim için, bu hadis hakkında hiç kimsenin bana senden önce soru sormayacağını tahmin etmiştim. Kıyamet günü benim şefaatime nâil olacak en mes'ûd kimse, bütün samimiyetiyle gönülden "Lâ ilâhe illallah" diyen kimsedir."⁸⁷

Hadisçiler arasında yaygın olan görüşe göre hadis, nübüvvetten önce ve nübüvvetten sonra Hz Peygamberden rivâyet edilen bütün söz, fiil ve takrirlerden ibarettir.

İbnü'l-Arabî bu kelimeyi nerelerde ve nasıl kullanmış şimdi de ona bakalım. İlk olarak "Geçim endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Biz onların da sizin de

⁸⁶ Kehf, 18/6.

⁸⁷ Buhari, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahîh**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, İlim, 33.

rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.”⁸⁸ âyetini ele alâlim. İbnü’l-Arabî bu konuyla alâkalı İbn Mes’ud’un Hazreti Peygamberden rivâyet ettiği şu hadisi verir:

“Hz Peygambere soruldu: En büyük günah hangisidir? Allah’ın, seni yarattığı halde ona ortak koşmandır. Sonra hangisidir? Çocuğunu seninle birlikte yemek yemesi korkusuyla öldürmendir.”⁸⁹

İbnü’l-Arabî, bu rivâyeti verdikten sonra “bu açık bir nastır ve Sahîh bir hadistir.” diyerek konuyu açıklamaya devam eder.⁹⁰ Burada görüldüğü gibi, İbnü’l-Arabî ‘hadis’ tabirini Hz Peygamber’in sözü için kullanmıştır.

İbnü’l-Arabî, “Sarhoşken namaza yaklaşmayın”⁹¹ âyetini açıklarken, konuyla alâkalı sebab-i nûzül olarak Amr b. As rivâyetlerini verir. Rivâyetler şu şekildedir:

Amr b. As, Abdurrahman b. Avf ve başka bir adama İmâmlık yaptı. Kâfirûn sûresini okudu ve yanıldı (yanlış okudu). Çünkü içki içiyorlardı (sarhoştular).

“Abdurrahman b. Avf bizim için yemek hazırladı ve bizi davet etti. Biz de içki içtik ve sarhoş olduk. Bu esnada namaz vakti geldi ve beni öne geçirdiler. Ben de “De ki: Ey kâfirler ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem ve biz sizin ibadet ettiklerinize ibadet ederiz” şeklinde okudum. Bunun üzerine “Ey inanlar, sarhoşken namaza yaklaşmayın” âyeti indi.”⁹²

⁸⁸ İsra, 17/31.

⁸⁹ Buhari, Edeb, 20; Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccac, **el-Camiu’s-Sahîh**, Çağrı yayımları, İstanbul, 1992, İman, 141-142; Ebû Davut, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Talak, 48-50.

⁹⁰ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, III, 193.

⁹¹ Nisa, 4/43.

⁹² Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü’t-Tirmizî** (el-Camiu’s-Sahîh), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Tefsiru’l-Kur’ân, 4; Hadis Tirmizî’de şu şekilde geçmektedir:

Hiz. Ali anlatıyor: "Abdurrahman b. Avf, henüz içki yasaklanmadan bizim için bir yemek hazırlatıp bizi davet etmişti. Bize yemekler yedirip şaraplar içirdi. Şarap üzerimizde etkisini gösterdiği sırada namaz vakti geldi. Beni namaz kıldırman için öne geçirdiler. Kafam yerinde olmadığı için Kâfirûn sûresini, 'Ey kâfirler! Sizin ibadet ettiğinize ben ibadet etmem ve biz sizin ibadet ettiğinize ibadet ederiz' şeklinde okudum. Bunun üzerine Allah Nisa sûresi 43. âyetini indirdi: 'Ey iman edenler sarhoş iken namaz kılmaya yaklaşmayın ne dediğinizi bilinceye kadar bekleyin.' Tirmizî, hadisle alâkalı 'Bu hadis hasen Sahîh garibtir.' yorumunu yapmaktadır.

İbnü'l-Arabî rivâyeti verdikten sonra şu yorumda bulunur:

Bu olay, bundan daha açık şekilde rivâyet olunmuştur, ama biz burada zikretme gereksinimi duymadık. Bu adil ravilerin kendileri gibi râvilerden rivâyet ettiği Sahîh bir hadistir.⁹³

İbnü'l-Arabî burada, hadis kavramını, Hz. Peygamberin dışında vukû bulan bir olay için kullanmıştır.

Yine hadis kelimesini tefsirinin birçok yerinde kullanır. Bazen hadiste⁹⁴, bazen Sahîh hadiste⁹⁵, bâzen de bu hadis Sahîh değil⁹⁶, zayıf hadis⁹⁷, batıl hadis⁹⁸ gibi kavramları kullanır.

2. Haber ve Kısımları

Lügat yönünden herhangi bir şey veya bir mesele ile ilgili olarak nakledilen bilgi manasına geldiğini söyleyebileceğimiz haber, hadis ilminde, hadis kelimesinin müradifi olarak kullanılmış ve haber denildiği zaman, Hazreti Peygamberin hadisleri anlaşılmıştır. Bununla beraber, haberle hadis arasında ayırım yapanlar da olmuştur. Bunlara göre hadis, yalnız Hazreti Peygamberden nakledilen sözler için kullanılır. Haber ise, Hazreti Peygamberin dışındaki kimselerden nakledilen sözlerdir.⁹⁹ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî haber kelimesini sık sık kullanır. Örneğin:

Atların alınlarındaki perçemde kıyamet gününe kadar hayır düğümlüdür.¹⁰⁰ hadisini verirken; “Rasûlullah Sahîh haberde şöyle demiştir.” ifadesini kullanır.¹⁰¹

⁹³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 552.

⁹⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 629.

⁹⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 531.

⁹⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 175.

⁹⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 92, 293, 316.

⁹⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 95.

⁹⁹ Koçyiğit, Talat, **Hadis Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, 12.

¹⁰⁰ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **Sünenü'n-Nesâî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Kitâbü'l-Hayl, 1.

Yine onun, haber kelimesini, sadece Hazreti peygamberden gelen rivâyetler için değil, sahabeden gelen rivâyetler için de kullandığını görüyoruz. “Allah kötü sözü açıkça söylemenizi sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işiten ve bilendir.”¹⁰² âyetini açıklarken, “Bu konuda çok Sahîh haber vardır.” der ve konuyla alâkalı şu hadisi verir:

‘Zengin kişinin borcunu ödemeyi uzatması bir zulümdür.’¹⁰³

Bu hadisi zikrettikten sonra şu rivâyeti verir:

“Borcunu ödemeye gücü yeten kişinin borcunu ödemeyi geciktirmesi (alacaklısı tarafından) şikâyet edilmesini ve cezalandırılmasını helâl kılar.”¹⁰⁴

İbnü’l-Arabî, yukarıdaki iki rivâyeti verdikten sonra, Hazreti Ali ile Abbas arasında geçen ve Hazreti Ömerin hüküm verdiği bir olayı nakleder.¹⁰⁵ Burada bahis konusu olayın Hazreti Peygamberle hiçbir alakası yoktur. Görüldüğü gibi İbnü’l-Arabî haber kelimesini sadece Hazreti Peygamberden gelen rivâyetlerle sınırlandırmamaktadır.

a. Mütevatir Haber

Yalan söylemesi aklen mümkün olmayan çok sayıdaki ravinin , yine kendisi gibi olan sayıdaki raviden rivâyet ettikleri habere mütevatir haber denir.¹⁰⁶ İbnü’l-Arabî mütevatir haberin tarifini yapmamış ancak bazı şartlarına işaret etmiştir.

Mesela “Meryem’in oğlunu ve annesini birer ibret kıldık ve onları pınarları akan ve yerleşmeye elverişli yüksek bir yere yerleştirdik.”¹⁰⁷ âyetini açıklarken

¹⁰¹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 389.

¹⁰² Nisa, 4/148.

¹⁰³ Buhari, Havâlât, 1-2, İstikrâz, 12; Müslim, Müsakat, 33; Tirmizi, Buyu, 68.

¹⁰⁴ Buhari, İstikrâz, 13; İbn Mâce, Sadakât, 18.

¹⁰⁵ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 645.

¹⁰⁶ Değişik tarifler için bkz. İbnu’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, **Mukaddimetü İbni’s-Salâh fî Ulûmi’l-Hadis** (Thk. Nurettin İtr), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1998, 267; Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî** (Thk. Muhammed Eymen b. Abdullah), Daru’l-Hadis, Kahire, 2004, 449-450.

mekânla alâkalı altı tane görüşü belirttikten sonra, “Âyetin tefsirini nakli bir şekilde yapmak için peygamberden gelen rivâyete ihtiyaç vardır. Ancak burada bir ayrıntıyı atlamamak lazım. İnsanların tevâtüren bu konu böyleydi, bu olay şöyle olmuştu cinsinden aktarmış oldukları haberler de kabul gerektirir. Çünkü mütevatir haberin kabul şartları arasında iman (ravinin mümin olma şartı) yoktur. Bu âhâd haber için de geçerlidir. Mütevatir haber gözle görülen olay gibidir”¹⁰⁸ diyerek, mütevatir haberin bazı şartlarına dikkat çekmiştir.

Abdesten bahseden âyetin¹⁰⁹ tefsirinde ayakların yıkanmalı mı yoksa mesh mi edilmeli meselesini ele alırken, konuyla alâkalı hadisleri âhâd haber olarak görüp, geçerli olmadığını ileri sürenlere karşı öncelikle şu rivâyetleri hatırlatır:

Abdullah b. Amr şöyle anlatır: Gittiğimiz yolculukların birinde Peygamber geride kalmıştı da sonra bize yetişmişti. O sırada namaz vakti girmişti. Biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı, mesh eder gibi, az su ile yıkamağa başladık. Peygamber bu hâli görünce en yüksek sesiyle iki yâhud üç kerre:

“Cehennem'de yanacak ökçelere yazık!” diye nida etti.¹¹⁰

Câbir bin Abdillâh şöyle söylemiştir: Ben Rasûlullah'ı, “Ateşten azab olsun (abdestte yıkanmamış) ökçeler üzerindeki kalın sinirlere...” buyururken işittim, demiştir.”¹¹¹

İbnü'l-Arabî bu rivâyetleri verdikten sonra “Bunlar mütevatir rivâyetlerdir. Çünkü seleften halefe bütün ümmet bunların nakli konusunda hemfikirdir¹¹²” diyerek kendi anlayışındaki mütevatirin bir özelliğini ortaya koyar. Bu da bize Mâlik'in ‘Medineliler’in ameli’ uygulamasını anımsatır.

¹⁰⁷ Mu'minûn, 23/50.

¹⁰⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 320.

¹⁰⁹ Maide, 5/6.

¹¹⁰ Buhari, İlim, 3-30; Vudu, 27-29; Müslim, Tahâra, 27-28-30; Tirmizi, Tahare, 31; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, **Sünenü İbn Mâce**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Tahârat, 55; Nesai, Taharet, 89; Malik b. Enes, **el-Muvatta**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Tahârat, 1.

¹¹¹ Müslim, Tahârat, 29; İbn Mâce, Tahârat, 55.

¹¹² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 73.

Bununla alâkalı olarak “namazda kırâate Fâtiha ile başlanması gerektiği”¹¹³ konusunu değerlendirirken Fâtihadan önce bismelenin okunmadığıyla ilgili şu rivâyeti aktarır:

Enes şöyle demiştir: “Rasûlullah Ebû Bekir, Ömer ve Osman namazda kırâete “Elhamdülillahi Rabbil Âlemin” diye başlayan sûre ile başladılar.”¹¹⁴

İbnü’l-Arabî bu hadisin Sahîh olduğunu söyler. Daha sonra da bir gurubun bismelenin okunmasıyla alâkalı rivâyetlerde bulunduğunu, Darekutni’nin de bunları bir cüzde topladığını söyledikten sonra şu açıklamayı yapar:

“Biz bu rivâyetleri inkâr etmiyoruz; fakat biz, az da olsa, bizim rivâyet ettiğimiz hadisleri tercih ediyoruz. Çünkü Mescid-i Nebi’de Medine ahâlisinin uygulamaları “mütevatir” olarak İmâm Mâlik zamanına kadar ulaşmıştır. Ve hiç kimse sünnete uyarak besmele okumamıştır.¹¹⁵ Bu tevatürden sonra haber-i vâhide veya şâz görüşlere itibar edilmez.¹¹⁶

İbnü’l-‘Arabî Kur’ân’ın mucizevîliğinden bahsederken “ Kur’ân kesinlikle mütevatir bir nakille sabittir. Hadis gibi değildir; çünkü hadis âhâd haberlerle sabittir”¹¹⁷ der. Burada da mütevatir haber hakkındaki görüşlerini yansıtmaktadır.

Yine mucizelerden bahsederken “ mucizeler ister açık bir şekilde fiili olsun ister tevatüren sabit bir şekilde sözlü olsun onlara inanmak gerekir. Buna da en güzel

¹¹³İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 6.

¹¹⁴ Tirmizi, Salat, 68; Ebû Davud, Salat, 121, 122; İbn Mâce, İkâmetu's-Salavât, 4; Tirmîzî: Bu hadis hasen Sahîhtir. Rasûlullah’ın ashabından, tabiinden ve sonraki dönem ilim adamlarının pek çoğunun görüşü bu hadise göre olup namaza Fatiha sûresiyle başladılar. Tirmizi, Salât, 68.

Bu konuda Şâfii şöyle der: Rasûlullah, Ebû Bekir, Ömer ve Osman, namaza “Fatiha” sûresi ile başladılar hadisinin manası: Onlar Fatiha’yı (diğer) sûreden önce okurlardı demektir. Besmeleyi okumazlardı anlamında değildir. Namazda okumaya besmeleyle başlanmalıdır. Eğer kırâet açıktan oluyorsa besmele de açıktan okunur demektir. İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 6; Tirmizi, Salât, 68.

¹¹⁵ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 6.

¹¹⁶ Arık , M. Selim , **a.g.e.**, 68.

¹¹⁷ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 606.

örnek fil sûresidir. O olayı işiten aynen görmüş gibidir”¹¹⁸ diyerek mütevatir haberin kesinlik ifade ettiğini söylemiştir.

b. Âhâd Haber

Âhâd, lugatta, “bir” manasına gelen *ahad* ‘ın çoğuludur. Âhâd haber, “bir kişinin verdiği haber” manasına gelir. İstılahta ise tevatür derecesine ulaşamayan veya mütevâtir olamayan haberlere verilen bir isim olarak kullanılır.¹¹⁹ İbnü’l-‘Arabî âhâd haberin tarifini yapmaz; fakat onun, haber-i vâhiden bahsettiği yerlerde, onu mütevatir haberin karşıtı olarak kullandığını görürüz.¹²⁰ İbnü’l-‘Arabî haber-i vâhidle alâkalı değişik ifadeler kullanmaktadır. Âhâd haber batıldır, kabul edilemez diyenlere karşı: “Haber-i vahid, güçlü bir asıldır, asla inkâr edilemez” der.¹²¹

Ahzâb süresinde Hz. Peygamberin hanımlarından bahseden ve “Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın.” diyen âyeti¹²² tefsir ederken şöyle der: “Allah peygamberin hanımlarına, onların evlerinde inen Kur’ân âyetlerini, peygamberin fiillerinden gördüklerini, sözlerinden de işittiklerini insanlara haber vermelerini emrediyor. Çünkü bu haberlerin insanlara ulaşması lazım ki, onlar bunları bilsinler ve bunlarla amel etsinler. Bu da gösteriyor ki, dini bir konuda erkekten ya da kadından gelen haber-i vahid kabul edilir.”¹²³ İbnü’l-‘Arabî, hüküm açısından âhâd haberin umumî hükümleri “tahsis” edebileceği görüşündedir.¹²⁴

İbnü’l-‘Arabî’nin haber-i vahidle alâkalı çelişkili ifadelerine de rastlıyoruz. Mesela Hadîd süresindeki “Evvel O’dur, Âhir O. Zahir O’dur, Batın O! O her şeyi hakkıyla bilir.”¹²⁵ âyetini açıklarken kendisi şöyle bir soru sorar:

¹¹⁸ İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmü’l-Kurân*, II, 606.

¹¹⁹ Koçyiğit, 21.

¹²⁰ İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmü’l-Kurân*, III, 320.

¹²¹ İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmü’l-Kurân*, II, 73.

¹²² Ahzâb, 33/34.

¹²³ İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmü’l-Kurân*, III, 372.

¹²⁴ Arık, M. Selim, *a.g.e.*, 69.

¹²⁵ Hâdîd, 57/3.

“Eğer Buhârî, Abdullah ve Nâfi tarikîyle “Rasûlullahın yanında deccal zikredildi. O da şöyle dedi: ‘Şüphesiz ki Allah Tebareke ve Teâlâ tek gözlü değildir. Dikkat edin ki (eliyle gözünü işaret ederek) mesih deccal sağ gözü kör (bir herif) dir. Zannedersin gözü salkımdan fırlamış bir üzüm danesidir’¹²⁶ hadisini rivâyet etti denilirse şöyle cevap veririz: ‘Bu haber-i vahiddir ve ilim gerektirmez’¹²⁷

İbnü’l-‘Arabî, “Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”¹²⁸ âyetini açıklarken konuyla ilgili görüşleri verir ve kendi görüşüne muhalif olan şu soruyu sorar:

“ Buhârî ve diğerleri Ebû Bekir’in zekâtla ilgili yazısında ‘Kimin vermesi gereken zekât iki yaşını doldurmuş dişi deve olur da yanında üç yaşını doldurmuş dişi devesi varsa bu alınır, zekât toplayan iki koyun veya yirmi dirhem geri verir.’¹²⁹ Sözüünü rivâyet etmişler dense buna âlimlerimiz dört şekilde cevap verir: Bu usûlümüze muhalif bir haber-i vahiddir. Böyle bi durumda haber-i vahid zaten kendi içinde bâtil sayılır.”¹³⁰

3. Eser

Eser lügatta, bir nesnenin yerinde kalan bakıyyesine denir. Hadis ilminde ise, eser kelimesi, ‘haber’in müradıfidir.

¹²⁶ Müslim, İman, 274.

¹²⁷ İbnü’l-‘Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, IV, 178.

¹²⁸ Tevbe, 9/60.

¹²⁹ Buhari, Zekât, 37.

¹³⁰ İbnü’l-‘Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 520.

İbnü'l-Arabî, “Mallarınızı aranızda haksız yere yemeyin.”¹³¹ âyetini açıklarken şöyle der: “Buna delil olarak eser ve nazar vardır. Esere gelince Allah Rasûlünün şu sözüdür:

“Müslümanlar birbirlerine merhamette, muhabbette ve yardımlaşma hususunda bir vücut gibidir. O vücûdun bir organı hastalanınca, vücûdun diğer organları birbirlerini hasta organın acısına (uykusuzlukla harekete) ortak olmaya çağırırlar.”¹³²

İbnü'l-Arabî, “ Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.”¹³³ âyetini açıklarken Hazreti Peygambere müracaat eder ve şöyle der:

“Burada diğer ümmetlere karşı bir üstünlük vardır. Eserde Hz Peygamberden gelen şu rivâyetle karşılaşırız.”¹³⁴

“Siz yeryüzünde gelip geçen ümmetlerden yetmişinciyi tamamlıyorsunuz, siz bunların hepsinden en hayırlı ve Allah yanında da en ikrama layık olanıdır.”¹³⁵

İbnü'l-Arabî “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşsa, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir (düşer). (Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”¹³⁶ âyetini açıklarken

¹³¹ Bakara, 2/188.

¹³² Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr ve Sıla, 66.

¹³³ Âl-i İmrân, 3/110.

¹³⁴ İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kurân, 1, 384.

¹³⁵ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 3; İbn Mâce, Zühd, 34.

¹³⁶ Nisa, 4/11.

“Bu konuda Hazreti Peygamberden gelen birçok eser vardır. Ama üç tanesi önemlidir.”¹³⁷ der ve o üç tane hadisi sırasıyla verir. İbnü'l-Arabî'nin eser dediği o hadisleri sırasıyla burada vermek istiyoruz:

Sa'd ibn Ebî Vakkas şöyle demiştir: Veda haccı sıralarıydı, ağrılar içinde kıvranıyordum, ölüp bitmişim. (Ben bu haldeyken) Allah'ın Rasûlü ziyaretime geldi. Dedim ki: “Ey Allah'ın Rasûlü! Gördüğün gibi ağrılar içinde kıvranıyorum. Ben varlıklı bir insanım. Kızımdan başka da kimim kimsem yok. Servetimin üçte ikisini kızıma bıraksam olur mu?”

Efendimiz: “Olmaz” diye karşılık verdi.

Atıldım: “O zaman yarısını vereyim”

Efendimiz:”Hayır, üçte birini ver. Gerçi üçte biri de çok ama. Mirasçılarını zengin etmen, onları, ardında başkalarına el açan yoksullar olarak bırakmandan daha iyidir.”¹³⁸

Peygamber'e bir adam geldi ve:

“Yâ Rasûlallah! Hangi sadaka daha faziletlidir?” diye sordu. Rasûlullah:

“Sadakanın en faziletli olanı, vücûdun tamamen sıhhatte olup, mal toplamaya hırslı bulunduğun; zengin olmayı emel edindir, fakirlikten de korkar olduğun hâlde verdiğin sadakadır. Sakın sen sadakanı can boğaza ulaşıp da: Şu mâlim fulânındır, bu mâlim da fulânındır, diye vasiyyet etmeye başladığın, hâlbuki o mal fulân mirasçının olduğu, hayâtının son demine kadar ihmâl edip geri bırakma!” diye cevâb ve öğüt verdi.¹³⁹

Hiz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe der ki: Ebû Bekir es-Sıddık, Gâbe denilen yerde bana toplanacak yirmi vesk hurma hibe etti. Öleceği zaman (babam) Ebû Bekir şöyle dedi:

¹³⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 430.

¹³⁸ Buhari, Cenaiz, 36, Megâzî, 78; Müslim, Vasiyye, 5.

¹³⁹ Buhari, Vesâyâ, 7, Zekât, 11; Ebû Davud, Vesaya, 3.

“KIZIM vallahi ölümünden sonra senin zengin olmanı herkesten daha çok isterim. Fakir olmana da çok üzülürüm. Sana toplanacak yirmi vesk hurma bağışlamıştım. Şimdiye kadar topladıkların senin. Fakat onlar bugün varis malı olmuştur.¹⁴⁰

Yukarıda da görüldüğü gibi İbnü'l-Arabî ‘eser’ kelimesiyle hadisi kastetmektedir. İbnü'l-Arabî tefsirinde eser kelimesini değişik yerlerde kullanmaktadır.¹⁴¹

B. Ahkâmü'l-Kur'ân'da Kullanılan Diğer Hadis Terimleri

1. Merfu Hadis

İster muttasıl isnadla rivâyet edilmiş olsun, ister munkatı isnadla rivâyet edilmiş olsun, ister isnad bir sahabide kesilerek mevkûf, ister bir tâbiide kesilerek maktû olsun, Hz. Peygamber'e ait olduğu anlaşılan bütün söz, fiil ve takrirlere “merfû hadis” denmektedir.¹⁴²

İbnü'l-Arabî haccdan bahseden Âl-i İmrân sûresindeki âyetle¹⁴³ alâkalı görüş ve rivâyetleri değerlendirirken âyette geçen “sebil” kelimesi üzerinde durur ve “Ebû Hanife, Şafîi ve Abdulazîz b. Ebû Seleme gibi şehir fakihlerinden bir grup ‘sebîl’ kelimesinin manasının bolluk ve rahat olduğunu ve bunu da Hz. Peygamber'den merfu olarak rivâyet ettiklerini söylerler.”¹⁴⁴ diyerek merfu hadis tabirini kullanmış olur. İbnü'l-Arabî'nin burada ‘merfu’ tabirini yukarıdaki tanıma uygun olarak kullandığını görmekteyiz.

¹⁴⁰ Muvatta, Ekdiye, 33.

¹⁴¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 137-308-384-430-493-642-645; II, 315-362-370-565; III, 421; IV, 179.

¹⁴² İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadis**, 45; Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, 146; Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, 160.

¹⁴³ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁴⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 377.

2. Meşhur Hadis

Meşhur, en az üç isnadla rivâyet edilen, fakat tevatür derecesine ulaşmayan hadis manasında kullanıldığı gibi, ravisi olsun veya olmasın yahut aslı bulunsun veya bulunmasın, halk arasında yaygın olan bütün hadisler için de kullanılır.¹⁴⁵

İbnü'l-Arabî “Ehl-i kitabın yiyecekleri size helaldir.”¹⁴⁶ Âyetini açıklarken konuyla alâkalı olarak şu hadisi verir:

Ebû Sa'lebe el Huşenî şöyle demiştir: “Rasûlullah'a Mecûsîlerin kullandıkları çömlek ve tencerelerden soruldu da Onları tertemiz yıkayın sonra onlarda yemek pişirin buyurdu”¹⁴⁷. İbnü'l-Arabî bu hadis hakkında “Bu meşhur bir hadistir, Tirmizî ve diğerleri bunu rivâyet etmiştir.”¹⁴⁸ der ve onu desteklemek için şu rivâyeti verir:

Ebû Sa'lebe el Huşenî Rasûlullah'a gelerek: “Biz ehl-i kitap dediğimiz insanların memleketlerinde bulunur onların kaplarından yeriz.” Bunun üzerine Rasûlullah şöyle dedi:

“Başka kap bulursanız onların (ehl-i kitabın) kaplarından yemeyin başka kap bulamazsanız (ehl-i kitabın) o kapları(nı) yıkayın ve onlardan yemek yeyin.”¹⁴⁹

Cenînle alâkalı konuda ise şu hadisi verir:

“Anasının boğazlanması yavrunun da boğazlanması demektir.”¹⁵⁰ “Bazıları bunu meşhur hadisle alakalandırmışlar; fakat çoğunluk bu hadisi Sahîh kabul etmemiştir.”¹⁵¹ diyerek meşhur hadisin ikinci tabirde kullanımını¹⁵² kabul ettiğini göstermiştir.

¹⁴⁵ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadis**, 265; Suyûtî, **Tedribü'r-Râvî**, 443; Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, 24

¹⁴⁶ Maide, 5/5.

¹⁴⁷ Tirmizi, Siyer, 11.

¹⁴⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 41.

¹⁴⁹ Buhari, Zebaih ve's-Sayd, 4; Tirmizi, Siyer, 11.

¹⁵⁰ Tirmizi, Sayd, 10.

¹⁵¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 18; İbnü'l-Arabî çoğunluğun bu hadisi Sahîh kabul etmediğini söyler. Tirmizî ise bu hadisle alâkalı şu yorumu yapar: Bu konuda Câbir, Ebû Umâme, Ebû'd Derdâ ve Ebû Hüreyre'den de hadis rivâyet edilmiştir. Bu hadis hasen Sahîh olup Ebû Saîd'den

İbnü'l-Arabî, bazı yerlerde de hadisin meşhur olduğunu söylemenin yanında onun Sahîh olduğunu da belirtir.¹⁵³ Bununla birlikte meşhur hadiste 'şöyle gelmiştir' dedikten sonra, 'Bu hadis Sahîh değildir' der.¹⁵⁴

3. Müsned Hadis

Müsned, isnadı ilk ravisinden sonuna kadar muttasıl ve aynı zamanda merfu olan hadislere denir.¹⁵⁵ İbnü'l-Arabî müsned hadisin tarifini yapmamıştır. Ancak mürsel hadisin tarifini verirken 'müsned hadisin malum olduğunu ve bunda ihtilaf edilmediğini' söyler. Bu bilgilerden hareketle İbnü'l-Arabî'nin müsned terimini "muttasıl" mânâsında kullandığı sonucuna ulaşılabilir.¹⁵⁶ Yine tefsirinde başkasını referans göstererek müsned tabirini kullandığını görüyoruz.¹⁵⁷

4. Mürsel Hadis

Hz. Peygamber'e yakın bir devirde yaşayan ve sahâbenin çoğunu görüp onlarla sohbet eden tâbiîlerin, işittikleri sahabîleri atlayıp doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e isnadla kâle Rasûlullah diyerek rivâyet ettikleri hadislere "mürsel" denir.¹⁵⁸ İbnü'l-Arabî bu ıstılahı "tabiînin, sahâbeyi zikretmeden rivâyet ettiği hadis" şeklinde tarif eder.¹⁵⁹

başka şekillerde de rivâyet edilmiştir. Rasûlullah'ın ashabından ve başkalarından bazı ilim adamlarının görüşü böyledir. Sûfyân es Sevrî, İbn'ül Mübarek, Şâfiî, Ahmed, İshâk bunlardır.

¹⁵² Ravisi olsun veya olmasın yahut aslı bulunsun veya bulunmasın, halk arasında yaygın olan bütün hadisler için de kullanılır.

¹⁵³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 510 Bkz., Tirmizi, Sayd, 10.

¹⁵⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 125.

¹⁵⁵ İbnü's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadis**, 42-43; Suyûtî, **Tedribü'r-Râvî**, 144; Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, 163.

¹⁵⁶ Arık, M. Selim, **a.g.e.**, 70.

¹⁵⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 444.

¹⁵⁸ İbnü's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadis**, 51.

¹⁵⁹ Arık, M. Selim, **a.g.e.**, 70.

İbnü'l-Arabî, Bakara süresinde içkiden ve kumardan bahseden âyeti¹⁶⁰ değerlendirirken “meysir” kelimesiyle alâkalı rivâyetler üzerinde durur ve şöyle der: “Bu, ‘an’ zikri söylenmeden rivâyet edilmiş mürseldir.”¹⁶¹

Yine “Ey Peygamber! Niçin eşlerini memnun etmek için sen kendini sıkıntıya sokup Allah’ın sana helal kıldığı şeyleri nefesine haram kılıyorsun. Bilirsin ki Allah gafûrdur, rahîmdir.”¹⁶² âyetiyle alâkalı bir çok rivâyeti ele alır. Bunlar arasında Maria’yla alâkalı rivâyetin “manasının daha düzgün; fakat Sahîh bir kitapta tedvin edilmemiş ve mürsel olarak rivâyet edilmiş,”¹⁶³ olduğunu söyler.

İbnü'l-Arabî mürsel hadisin delil olmasıyla alâkalı görüşlerini şu şekilde beyan eder:

“Mürsel hadis müsned hadis gibi huccettir. Özellikle Sa'id b. Müseyyeb (110/728) ile İmâm Mâlik'in (179/795) İbn Şihab ez-Zührî'den (124/742) rivâyet etmiş olduğu mürsel hadisler bize göre huccettir.”¹⁶⁴

5. *Sahîh Hadis*

Adâlet ve zabt sahibi ravilerin muttasıl senedle rivâyet ettikleri şâzz ve muallel olmayan hadise ‘Sahîh hadis’ denir.¹⁶⁵ İbnü'l-Arabî'nin Sahîh hadisi alışlagelmişten biraz daha farklı mutalaa ettiğini söyleyebiliriz. O Sahîh hadisi birkaç kısma ayırır. Biz bir bölümünü burada vermek istedik:

a. Mutlak Sahîh. Bu tip hadisler, kendisinde ihtilâf edilmemiş, herhangi bir sebepten dolayı da tenkid edilmemiş hadislerdir. Bunların sayısı çok az olup değerlidirler.

¹⁶⁰ Bakara, 2/219.

¹⁶¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, I, 208.

¹⁶² Tahrîm, 66/1.

¹⁶³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, IV, 293.

¹⁶⁴ Arık, M. Selim, *a.g.e.*, 70.

¹⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 11-12.

1. Bir tek âdil râvînin rivâyet ettiği Sahîh hadis. Bu tür de iki kısma ayrılır.
 2. Sahâbi'den bir adil râvînin nakletmiş olduğu hadis.
 - b. Tâbiî'nden bir adil ravinin nakletmiş olduğu hadis ve bunlara dahil olan İmâmlardan bir kişinin rivâyet ettiği hadis.
 - c. Şahidleri olmayan şâz hadis: İbnü'l-Arabî Tirmizî'nin kitabında bu beş kısmın tamamına rastlandığını, Buhârî ve Müslim'in ise sadece ilk dört gruba giren hadisleri naklettiğini söyler.
 - d. Mürsel hadisler. İbnü'l-Arabî, "mürsel hadis"i de Sahîh hadisin bir çeşidi olarak telakki etmektedir. Ancak biz, senedin bir hususiyetine işaret eden bu ıstılahı 'isnadına göre hadis' sınıfı içerisinde değerlendirmiş bulunuyoruz. İbnü'l-Arabî'ye göre hadisçiler öyle düşünmese de doğru olan bunların Sahîh telakki edilmesidir. Buhârî ve Müslim az da olsa bu tip hadislere eserlerinde yer vermişlerdir.
 - e. Müdelles hadis. Senedle ilgili bir duruma işaret etmesine rağmen İbnü'l-Arabî'nin "Sahîh" sınıfına aldığı hadis çeşitlerinden biri de müdelles hadistir.
 - f. Râviler üzerinde ihtilaf edilen hadisler. (Yani bazı âlimlerin sika bazılarının ise zayıf dediği ravilerden gelen haberler) Bu tür hadislere her hadis kitabında rastlanır.
 - g. Görüşünün propagandasını yapmayan bid'atçinin rivâyet ettiği hadisler. Sahîh türü kitaplarda bu tip haberler şevâhid cinsinden bulunur. Ahkâm konuları başta olmak üzere usûl sayılan hususlarda nâdiren kullanılır.
 - h. Senedinde, 'sâdûk' (güvenilir) olmakla birlikte hâfız olmayan bir râvisi bulunan hadis.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Arık, M. Selim , a.g.e., 74-75.

İbnü'l-Arabî 'Sahîh' tabirini eserinin birçok yerinde kullanır. Bakara süresinde kibleyle alâkalı âyetin¹⁶⁷ açıklamasında İbn Ömer ve Âmir b. Rabîa'nın bu konudaki görüşlerini aktarır. İbn Ömer'in şöyle söylediğini aktarmaktadır:

“Bu âyet nafîle namaz hakkında inmiştir. Yolculuk esnasında namaz kılmak isteyen bir kimse binek üstüneyken istediği yöne dönerek namazını kılabilir.¹⁶⁸

İbnü'l-Arabî, İbn Ömer'den gelen bu rivâyeti değerlendirir ve şöyle der: “Bu Sahîh bir seneddîr, kuvvetli bir delildir. Hadis de Sahîhtir.”¹⁶⁹

İbnü'l-Arabî, Âmir b. Rabîa'nın şu rivâyetini aktarır:

Bu âyet karanlık bir gecede kiblenin dışında bir tarafa yönelerek namaz kılan için inmiştir.¹⁷⁰

İbnü'l-Arabî, bu rivâyeti verdikten sonra şu yorumu yapar:

¹⁶⁷ Bakara, 2/115.

¹⁶⁸ İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah, nafîle namazlarını devesi üzerinde, devesi ne tarafa yönelirse yönelsin kıları. Bu durumda Mekke'den Medîne'ye geldi. (Yani Kâbeye arkası dönük vaziyette) Sonra İbn Ömer “Doğu da batı da Allah'ındır” (Bakara, 2/115) âyetini okudu ve bu âyet bu konuda inmiştir, dedi.

Tirmizî: Bu hadis hasen Sahîhtir. Katâde'nin, Bakara 115. âyeti hakkında şöyle söylediği rivâyet edilmiştir. Bu âyetin hükmünü Bakara 149. âyeti kaldırılmıştır. “Her nereden gelersen gel ve her nerede olursan ol yüzünü Mescid-i Haram'a çevir.” Aynı şekilde Muhammed b. Abdulmelik b. Ebûşşevârib, Yezîd b. Zürey' vasıtasıyla Saîd'den ve Katâde'den bu hadisi bize aktarmışlardır. Mükerrer şekilde Muhammed b. Abdulmelik b. Ebûşşevârib, Yezîd b. Zürey' vasıtasıyla Saîd'den ve Katâde'den bu hadisi bize aktarmışlardır. Mûcâhid'den Bakara 115. âyetindeki “Fesemme” yi Allah'ın kiblesidir şeklinde tefsir etmiştir. Mûcâhid'in bu tefsirini Ebû Küreyb, Vekî'den, Nadîr b. Arabî'den ve Mûcâhid'den bize böylece aktarmıştır. Bkz. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2

¹⁶⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 53.

¹⁷⁰ Abdullah b. Âmir b. Rabia babasından rivâyet ederek şöyle demiştir: Karanlık bir gecede Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber bir yolculukta idik. Kiblenin ne taraf olduğunu tespit edemedik, her birimiz değişik yönlerde doğru namaz kıldı. Sabah olunca durumu Rasûlullah (s.a.v.)'e aktardık bunun üzerine şu âyeti kerime nazil oldu: “Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz dönün, Allah'a dönmüş olursunuz. Şüphesiz Allah'ın imkânları ve bilgisi sınırsızdır.”

Tirmizî: Bu hadisin senedi böyle değildir. Bu hadisi sadece Eş'as b. Semman'ın rivâyetiyle bilmekteyiz. Bu kimsenin de hadis konusunda zayıf olduğu söylenmiştir. Yine de ilim adamlarının çoğunluğu bu hadise göre amel etmekte olup şöyle demektedirler: “Bulutlu havada kibleyi şaşırarak namaz kılınsa sonra başka tarafa doğru kılındığı belli olsa kılınan namaz caizdir.” Sûfyân es Sevrî, İbn'ül Mübarek, Ahmed ve İshâk bunlardandır. Bkz. Tirmizî, Salât, 140

Âmîr b. Rabîa'nın sözüne gelince, o, bu sözü Hz Peygambere isnad eder. Bunu her ne kadar musannifler rivâyet etmiş olsalar da Hz Peygamberden böyle Sahîh bir rivâyet gelmemiştir.¹⁷¹

Görüldüğü gibi İbnü'l-Arabî, burada sened değerlendirmesi yapmış ve hadisin Sahîhliğine bu şekilde karar vermiştir. Âmîr b. Rabîa'dan gelen rivâyet hakkında ise kendi kriterlerine uymadığı için Sahîh değildir demiştir.

İbnü'l-Arabî, "O size leşi, kanı, domuz etini ve Allaha başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı."¹⁷² âyetiyle alâkalı hadisleri değerlendirir ve sonuç olarak şunu söyler:

Sünnet ile Kitab'ın umumunun tahsisi konusunda her ne kadar insanların ihtilafı varsa da, zayıf hadisle tahsisin olmayacağı konusunda hepsi görüş birliğindedir. Bu hadis İbn Ömer ve diğerlerinden Sahîh olmayan bir senetle rivâyet olunmuştur; fakat konuyla alâkalı birçok Sahîh hadis vardır.¹⁷³

Yine o, 'Hz Peygamber Sahîh hadiste (kefaret için) orucun süresini üç gün olarak açıklamıştır.'¹⁷⁴ diyerek hadisi vermeden ona atıfta bulunmuş ve Sahîh olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Kadınların özel halinden bahseden âyeti¹⁷⁶ değerlendirirken konuyla alâkalı olarak şu sebab-i nüzülü verir:

¹⁷¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 53.

¹⁷² Bakara, 2/173.

¹⁷³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 78.

¹⁷⁴ Ka'b ibn Ucre şöyle demiştir: Hudeybiye zamânında yüzüm üzerinde bitler dağılır vaziyette iken, Peygamber yanıma geldi ve:

— "Başındaki haşereler sana eziyet veriyor mu?" buyurdu. Ben de:

— Evet, (eziyet veriyorlar), dedim. Peygamber:

— "Öyleyse başını tıraş et de üç gün oruç tut yâhud altı fakiri doyur yâhud da bir kurban kes" buyurdu. Bu hadisin senedindeki râvîlerden Eyyûb es-Sahtiyânî: Peygamber'in bu oruç tutmak, altı fakiri doyurmak yâhud bir kurban kesmek şıklarından hangisi ile söze başladığını bilmiyorum» demiştir. Buhari, Megâzî, 36; Tıp, 16; Müslim, Hac, 80; Muvatta, Hacc, 78

¹⁷⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 177.

¹⁷⁶ Bakara, 2/222.

“Yahudiler, aralarında kadın hayz gördüğü zaman onunla beraber yemek yemezler ve evlerde onunla bir araya gelmezlermiş. Peygamber’in ashabı (bu hususu) ona sormuşlar bunun üzerine Allah Teâlâ:

“Sana hayz meselesini soruyorlar. De ki: O bir ezadır. Binaenaleyh siz hayz halinde kadınlar (ınızla cima) dan sakının.”¹⁷⁷ âyet-i kerimesini sonuna kadar inzal buyurmuş, Rasûlüllah da:

“Her şeyi yapın, yalnız cima' müstesna.” buyurmuş. Yahudiler bunu duymuşlar ve:

“Bu adam bizim işlerimizden bize muhalefet etmedik hiç bir şey bırakmak istemiyor” demişler. Az sonra Üseyd b. Hudayr ile Abbâd b. Bişr gelerek:

“Ya Rasûlallah! Yahudiler şöyle şöyle diyor. Şu halde biz hayzlı kadınlarla düşüp, kalkmayâlim mı?” demişler.

Rasûlüllah’ın çehresi derhal değişmiş, (Sahabe) biz onların darıldığını zannettik demişler. Müteakiben Üseyd ile Abbâd dışarıya çıkmışlar. Derken karşlarına Peygamber’e hediye (süt) götüren biri çıkmış. Rasûlüllah o sütü bunların arkasından göndererek onlara içirmiş. Böylelikle Rasûlüllah’ın kendilerine darılmadığını anlamışlar.¹⁷⁸

İbnü’l-Arabî bu hadis hakkında şunları söyler:

“Bu İmâmların üzerinde ittifak ettikleri Sahîh bir hadistir.”¹⁷⁹

Yine eşlerin boşanmalarıyla alâkalı âyetin¹⁸⁰ değerlendirmesinde şu rivâyeti verir:

“Ma’kıl ibn Yesâr’in kız kardeşi bir adamın nikâhı altında idi. Kocasını onu boşadı. Sonra da kadından iddeti tamâm oluncaya kadar ayrı kaldı. Sonra da onu kar-

¹⁷⁷ Bakara, 2/222.

¹⁷⁸ Müslim, Hayız, 16; Ebû Davud, Taharet, 102; Nikâh, 45-46; Tirmizi, Tefsirü’l-Kur’ân, 2.

¹⁷⁹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, 1, 220.

¹⁸⁰ Bakara, 2/232.

deşi Ma'kıl'den tekrar istedi. Ma'kıl de boşayıp tekrar istemesinden dolayı kızdı ve ona:

Kardeşimden uzak dur! dedi. Hâlbuki kocasının, iddeti içinde iken ona dönmeye hakkı vardı. Sonra adam Ma'kıl'den onu tekrar istedi. Ma'kıl de adam ile kadın arasına engel oldu. Bunun üzerine Yüce Allah:

“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın.”¹⁸¹ âyetini indirdi. Akabinde Rasûlullah, Ma'kıl'i çağırdı ve ona karşı bu âyeti okudu. Bunun üzerine Ma'kıl hamiyeti, kızgınlığı bıraktı ve Allah'ın emrine boyun eğdi.¹⁸²

İbnü'l-Arabî'nin, 'Buhârî'nin rivâyet ettiği bu Sahîh hadis bu âyetle alâkalı birçok soruyu ortadan kaldırmıştır.¹⁸³ diyerek hadisin Sahîh olmasını, Buhârî'nin rivâyet etmesiyle desteklediğini görürüz.

Son olarak, İbnü'l-Arabî, unutmaya ve hatadan dolayı sorumlu tutulmayacağından bahseden âyeti¹⁸⁴ değerlendirirken gelen rivâyetin Sahîh olmadığını ve Sahîh olmayan hadisin delil olamayacağını söyler.¹⁸⁵

a. Muttefekun Aleyh

Muttefekun aleyh; üzerinde ittifak olunmuş hadis demek olup bununla Buhârî ve Müslim'in ittifakla kitaplarına aldıkları hadisler kastedilmiştir.¹⁸⁶ İbnü'l-Arabî,

¹⁸¹ Bakara, 2/232.

¹⁸² Buhari, Talak, 44; Ebû Davud, Nikâh, 19-20; Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.

Bu hadisle alâkalı Tirmizi şu yorumu yapar: Bu hadis hasen Sahîhtir. Bu hadis başka şekilde de Hasan-ı Basrî'den rivâyet edilmiş olup garibtir. Bu hadiste velisiz nikâhın caiz olmadığına bir işaret vardır. Çünkü Ma'kıl'in kız kardeşi dul idi. Evlenme işi velisinden ayrı olarak kendi elinde olsaydı, kendi kendine evlenir, Ma'kıl'e muhtaç olmazdı. Nihâyet Allah bu âyeti kerimede velilere hitap ederek şöyle buyurmaktadır: “Anlaşmışlarsa onlara engel olmayın” Bu âyette'de; Evlendirme konusunda salahiyetin Kadının rızası alınmak sûretiyle velilere aid olduğuna bir işaret vardır.

¹⁸³ İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kurân, 1, 272.

¹⁸⁴ Bakara, 2/286.

¹⁸⁵ İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kurân, 1, 348.

“Rabbine yakın melekler O’na kulluk ve ibadet etmekten asla kibirlenmezler, hep O’nu tenzih ederler ve yalnız O’na secde ederler.”¹⁸⁷ âyetinin izahında açıklamalar verdikten sonra konuyla alâkalı şu rivâyeti verir:

Abdullah İbn Ömer şöyle demiştir: Rasulullah içerisinde Tilâvet secdesinin geçtiği bir âyeti okuduğunda secde eder, biz de onunla birlikte secde ederdik. Hatta bizden birisi önünde secde edecek yer bulamazdı.¹⁸⁸

İbnü’l-Arabî bu rivâyet hakkında şu yorumda bulunur: “Bunu Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.”¹⁸⁹ Aynı ifadeye tefsirin başka yerinde de rastlarız.¹⁹⁰

İbnü’l-Arabî, müttefekun aleyh tabirini yukarıda tarif edildiği şekilde kullanmaz. O genelde ‘Buhârî ve Müslim ya da İmâmlar rivâyet etti.’ şeklindeki ifadeleri kullanır.¹⁹¹ Bununla birlikte kadınların özel halinden bahseden âyetin¹⁹² akabinden verdiği sebep-i nüzûl rivâyeti hakkında ‘müttefekun aleyh’ tabirini kullandığını görürüz; fakat burada anladığımız manada kullanmaz. İbnü’l-Arabî burada şu ifadeyi kullanır: “Bu bütün İmâmların üzerinde ittifak ettikleri (muttekun aleyh) Sahîh bir hadistir.”¹⁹³

Görüldüğü gibi İbnü’l-Arabî, ‘muttefekun aleyh’ tabirini anladığımız Buhârî-Müslim ortaklığı şeklinde kullanmaz. O daha çok genel manada, yani birçok kişinin beraber rivâyet etmesi manasında kullanmıştır.

¹⁸⁶ Koçyiğit, Talat, **Had. Ter. Söz.** Rehber Yayınları, Ankara, 1992, 376-377 .

¹⁸⁷ A’râf, 7/206.

¹⁸⁸ Müslim, Mesâcid ve Mevziu's Salât, 103.

¹⁸⁹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 369.

¹⁹⁰ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 424.

¹⁹¹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 642.

¹⁹² Bakara, 2/222.

¹⁹³ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 220.

b. Şeyhân

Hadis ıstılahında iki şeyh manasında kullanılan ‘şeyhân’ tabiriyle, İmâm Buhârî ile İmâm Müslim kastedilmiş ve muttefekun aleyh olan bir hadisin rivâyetinden söz edilirken “ravâhu’ş-Şeyhân”denilmiştir.¹⁹⁴ İbnü’l-Arabî, Buhârî ve Müslim’in el-Câmi’us-Sahîh’lerinde birlikte rivâyet ettikleri hadislerin tahriçlerini “Şeyhân tahriç etmiştir” şeklinde vermiştir.¹⁹⁵

c. Sahîhân (Sahîhayn)

Tesniye olarak “iki Sahîh” manasına gelen bu tabir, iki hadis kitabı olan Buhârî ve Müslim’in el-Câmi’u’s-Sahîh’lerine delâlet etmek üzere kullanılan bir isimdir.¹⁹⁶ İbnü’l-Arabî, tefsirinde bu iki esere sıklıkla başvurmuştur. Kaynak gösterdiği yerlerde bazen ayrı ayrı bazen de beraber zikretmiştir. Bu iki eseri aynı hadisin kaynağı olarak verdiğinde iki şekilde ifade etmiştir. Birincisinde; her iki eseri, müelliflerinin ismini zikrederek vermiştir. Mesela, hadisi rivâyet etmeden önce “Buhârî ve Müslim şöyle rivâyet eder”¹⁹⁷ gibi. İkincisi ise, o hadisin “Sahîhayn”da tahriç edildiğini bildirmesidir.¹⁹⁸

d. es-Sıhah

Kelime olarak sahîh’in çoğuludur. Hadis ilminde ise Kütüb-i-Sitte’ye verilen isimdir. İbnü’l-Arabî, bazen ‘Sahîh hadis kitaplarında –Sıhâh’ta- şöyle bir hadis vardır¹⁹⁹ diyerek hadisi rivâyet eder. Bazen de hadisi vermeden ‘Sahîh hadis kitaplarında şöyle geçtiği gibi’²⁰⁰ diyerek konuya delil getirir. Bunlarla birlikte İbnü’l-Arabî, ‘sıhah’ tabirini ‘Musannefler’le beraber kullanır ve şöyle der: “Sahîh

¹⁹⁴ Koçyiğit, **Had. Ter. Söz**, 440.

¹⁹⁵ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, IV, 336.

¹⁹⁶ Koçyiğit, **Had. Ter. Söz**. 415-417.

¹⁹⁷ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 369.

¹⁹⁸ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 155.

¹⁹⁹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 141.

²⁰⁰ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 158.

kitaplarda ve Musanneflerde şöyle bir hadis vardır”²⁰¹ Biz İbnü'l-Arabî'nin ‘Sıhah’ tabirini sadece Kütüb-i-Sitte için değil, kendine göre Sahîh saydığı bütün Hadis kitapları için kullandığını düşünmekteyiz.

6. *Hasen Hadis*

Klasik hadis usûlü kitaplarında “hasen hadis” bahsinde genelde Tirmizî ile Hattâbî ‘nin tarifleri verilir. Hattâbî’ye göre hasen, “Mahreci bilinen, ricali şöhret kazanan, hadislerin çoğunu oluşturan, ulemânın büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilen ve fukahânın büyük bir çoğunluğu tarafından da kullanılan bir hadis çeşididir.” Tirmizî’ye göre ise hasen, “isnadında kizb ile müttehem bir ravisi bulunmayan, şaz olmaksızın çeşitli yönlerden rivâyet edilen her hadîsin ismidir.”²⁰² Genel olarak özetlemeye çalışırsak, “Lugat yönünden ‘güzel’ manasına gelen *hasen* kelimesi, hadîşçilerin ıstılahında Sahîh ile zayıf arasında yer alan, fakat sahîhe daha yakın olduğu için makbûl hadîsler arasında sayılan bir hadîs çeşidinin adıdır.”²⁰³

İbnü'l-Arabî ise hasen hadisi şöyle tarif eder: “Hasen hadis, mahreci bilinen ve ricali şöhret bulmuş hadistir. Hadislerin çoğu böyledir. Nitekim Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin Sünenleri bu tip hadislerle doludur.”²⁰⁴ İbnü'l-Arabî bazen, “bu hasen bir hadistir”²⁰⁵, bazen de “hasen hadiste geldiği gibi”²⁰⁶ tabirlerini kullanır.

Yine İbnü'l-Arabî, hadisleri şerh ederken, Tirmizî'nin kullandığı “hasen-Sahîh” terimini açıklayacağını beyan eder ve Sahîh, hasen ve garib ıstılahlarını ayrı ayrı tarif eder. Fakat net olarak bu bileşik tabirin (hasen-Sahîh) Tirmizî tarafından hangi anlamda kullanıldığını belirtmez. Hadis usûlü açısından Tirmizî'nin “hasen-Sahîh” meselesi muhaddisler arasında net bir şekilde vuzûha kavuşturulamamıştır.

²⁰¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, II, 556.

²⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 29-30.

²⁰³ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 37.

²⁰⁴ Arık, M. Selim, *a.g.e.*, 76.

²⁰⁵ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, IV, 72.

²⁰⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, IV, 60.

Burada da görüyoruz ki İbnü'l-Arabî de bu bileşik tabir hakkında yukarıda belirttiğimiz gibi net bir açıklama getirmemiştir.²⁰⁷

7. Zayıf Hadis

Sahîh ve hasen hadisin şartlarını taşımayan hadise zayıf hadis denir.²⁰⁸ İbnü'l-Arabî, Tirmizî'nin bazı râvileri tenkidinden hareketle, senesinde böyle râvilerin bulunduğu hadisler için “zayıf” tabirini kullanmaktadır. Mesela Tirmizî'nin hafıza yönüyle tenkit edildiğini söylediği Ebû Ma'ser'in rivâyet ettiği hadise, İbnü'l-Arabî “zayıf” der. Hâlbuki Tirmizî bu hadisin sıhhati ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.²⁰⁹

İbnü'l-Arabî, zekâtla alâkalı âyetin²¹⁰ açıklamasında bazı meselelere değinir ve şöyle der: “Biz daha önce de bir malda zekâtta başka hak iddia edilemeyeceğini söylemiştik. Fakat Şâbî'nin bunun aksine görüşü olduğu söylenir. Hatta bu görüşünü Fatıma b. Kays'tan gelen bir rivâyetle Hz. Peygambere dayandırır. Bu rivâyette Hz. Peygamber ‘Maldan zekâtın dışında da hak talep edilir’ (Kişinin malından zekâtın dışında başka şeyler de istenir) der.²¹¹ Bu zayıf bir hadistir. Böyle bir sözü ne Şâbî söylemiştir ne de Hz. Peygamber. Zekât ibadeti edâ edildikten sonra, malda başka bir hak aranmaz. Bu âlimlerin ittifakıyla böyledir.²¹²

²⁰⁷ Arık, M. Selim , **a.g.e.**, 77.

²⁰⁸ İbnü's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadis**, 41.

²⁰⁹ Arık, M. Selim , **a.g.e.**, 77.

²¹⁰ Bakara, 2/177.

²¹¹ Tirmizî, Zekat, 27; Tirmizî'de hadis şu şekilde geçer: Fatıma b. Kays (r.anha)'dan rivâyete göre, şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.)'e zekat hakkında sordum veya soruldu, bunun üzerine buyurdular ki: “Her türlü malda zekattan başka ödenmesi gereken haklar da vardır.” diyerek Bakara sûresinin 177. âyetini okudu: İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimselerin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanırlar. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilelenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttâkiler ancak onlardır! Tirmizî hadis hakkında şu yorumu yapar: Bu hadisin senedi pek sağlam değildir. Ebû Hamza, Meymun el A'ver'in hadis konusunda zayıf olduğu kaydedilmiştir. Beyan ve İsmail b. Sâlim, Şa'bi'den bu hadisi aynı sözlerle rivâyet etmiş olup bu daha Sahîhtir. Tirmizî, Zekât, 27.

²¹² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 87-88.

İbnü'l-Arabî'nin hadisleri değerlendirmesinde mezheb görüşünün de etkili olduğunu görmekteyiz. Sadakanın müslamanların dışındaki insanlara verilir verilemeyeceği konusunu ele alırken konuyla alakalı Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ele alır ve şöyle der:

“Bizim âlimlerimiz farz olan sadakanın verilmesine müsaade etmez, sadece nafîle olanın verilebileceğini söylerler. Ebû Hanîfe ise fitr sadakasının verilebileceğini söyler. Bunu da Abdullah ibn Mes'ud'un ruhbanlara fitr sadakası verdiğini söylediği rivâyetine dayandırır. Bu aslı olmayan zayıf bir hadistir”.²¹³ Burada dikkatimizi çeken husus, İbnü'l-Arabî'nin hadisi değerlendirirken senedine dikkat etmeyip mezhep görüşüne dikkat etmesidir.

İbnü'l-Arabî, tefsir kitaplarındaki rivâyetler hakkında da şu görüşünü dile getirir: “Tefsir kitaplarında bu âyetle alakalı çok rivâyet vardır. Fakat biz onların zayıf oldukları için kullanılmasını uygun görmüyoruz.”²¹⁴ Yine “Hâ-mîm” ile ilgili rivâyetlerin zayıf olduğunu, “Yasin Kur'ân'ın kalbidir” hadisinin ise birçok rivâyetten gelmesine rağmen aslının (kaynağının) olmadığını söyler. İbnü'l-Arabî, “Âyet ve sûrelerin faziletini bildiren hadislere fazla iltifat etmeyiniz” demektedir.²¹⁵

²¹³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 316.

²¹⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 252.

²¹⁵ Arık, M. Selim, **a.g.e.**, 79.

II. AHKÂM'UL-KUR'ÂN'IN HADİS KAYNAKLARI

İbnü'l-Arabî'nin usûl, te'lif ve işlediği konuların birçoğunda rivâyetlere işaret etmede göstermiş olduğu başarısı onun bu alandaki başarısını bizlere göstermektedir. İbnü'l-Arabî'nin başta Buhârî ve Müslim olmak üzere birçok hadis kitabına hâkim olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.²¹⁶ Birçok defa konuyla alâkalı karışık görüşün delilini verdikten sonra onun zayıf olduğunu söyleyerek, Sahîh rivâyet aktarmaktadır.²¹⁷ Çok defa da 'bu hadis Sahîhtir'²¹⁸, ya da 'Sahîh değildir'²¹⁹ diyerek bu alanda kendine olan güvenini göstermiştir.

Bu bölümü İbnü'l-Arabî'nin kaynaklarının ismini verdiği hadisler ve kaynaklarına hiç değinmeden rivâyet ettiği hadisler diye iki kısma ayırmak mümkündür. Tefsiri baştan sona değerlendirdiğimizde İbnü'l-Arabî'nin çok az kaynak verdiğini ve tahriç yapmadığını görmekteyiz. Her ne kadar İbnü'l-Arabî'nin tahriç yapmadığını görsek de kullanmış olduğu hadislerin belirli kaynaklardan olduğunu söyleyebiliriz. Yine de kaynak göstermemesini hadis ilmi açısından bir eksiklik olarak görebiliriz. Biz burada, tefsirinde kullanmış olduğu hadislerin kaynakları hakkında bilgi vermek istiyoruz

A. İmâm Mâlik

İbnü'l-Arabî Mâliki mezhebinden olduğu için Muvatta'a ayrı bir önem göstermiştir. Biz de İbnü'l-Arabî için önemli olan bu eseri diğerlerinden önce ele almak istiyoruz. Zaten Muvatta zaman olarak da Kütüb-i Sitte'den önce telif edilmiştir.

²¹⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 67-147-166-168-360-369-422.

²¹⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 216.

²¹⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 21-41-53-74-75-78-99.

²¹⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 175-260-348-377.

Baştan sona incelediğimizde, Mâlik'in önce Hz. Peygamberden gelen hadisleri, ashâb'dan gelenleri ve tâbiûn fetvalarını aktardıktan sonra son olarak kendi görüşünü belirttiği bir kitap olan Muvatta²²⁰ İbnü'l-Arabî'nin en önemli kaynaklarından birisi olmuştur.

İbnü'l-Arabî Cuma namazından önce abdest (gusl) ile alâkalı rivâyetleri değerlendiren Muvatta'a başvurur ve Hz. Ömer'in uygulamasını bize uzun bir şekilde aktarır.²²¹ Yine İbnü'l-Arabî, haram aylarla alâkalı hükümlerden bahsederken İmâm Mâlik'i referans göstermeyi ihmal etmez.²²² İbnü'l-Arabî bir konuda İmâm Mâlik'in görüşü varsa onu ciddiye alır ve bize aktarır.²²³

İbnü'l-Arabî, İmâm Mâlik'ten rivâyette bulunduğu, "Muvatta'da şöyle bir rivâyet var"²²⁴, "Malikten rivâyet etti"²²⁵, "Malik şöyle dedi"²²⁶ gibi tabirleri kullanmıştır.

İbnü'l-Arabî, Muvatta'a 'Kitâbu'l-Kabes fî şerhi Muvatta'Mâlik b. Enes' isminde bir şerh yazmıştır. 1992 yılında Dâru Garbi'l-İslâmî yayınevi tarafından üç cilt halinde Dr. Muhammed Abdullah Vülid Kerîm'in tahkiki ile yayımlanmıştır. İbnü'l-Arabî 532/1137 yılında Kurtuba'da telif ettiği bu esere 'Ârizatü'l-Ahvezî'de atıflar yapmaktadır.²²⁷ Ebû'l-Velid el-Bâcî'nin el-Müntekâ adlı şerhinin fikhî meselelerle yoğunlaştığını, fakat hadis ilimleri açısından yetersiz kaldığını ifade eden İbnü'l-Arabî, hem bu boşluğu doldurmak hem de aldığı fikhî meselelerde kendi

²²⁰ Geniş bilgi için bkz. Kettâni, Es-Seyyidü's-Şerif Muhammed b. Cafer, **Hadis Literatürü (Er-Risâletü'l-Mustatrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müserrefe)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, 5-6; ÇAKAN, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayımları, İstanbul, 2003 71-72-73.

²²¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 253; Bir Cuma günü Ömer (r.a.) hutbe okurken Peygamber (s.a.v.)'in ashabından bir kimse mescide girdi Ömer hutbe esnasında o kimseye niçin bu saate kaldın dedi, o kimse ezanı işitir işitmez hemen abdest aldım ve geldim dedi. Ömer'de sadece abdest mi? Rasûlullah'ın gusletmeyi emrettiğini bildiğin halde mi? Muvatta, Cum'a, 1; Tirmizi, Cum'a, 3.

²²² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 162.

²²³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 409.

²²⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 253.

²²⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 162.

²²⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 409.

²²⁷ 'Ârizatü'l-Ahvezî, IV, 392.

görüş ve tercihini belirtip İmâm Mâlik'in ve diğer müctehidlerin görüşlerini tahlil veya tenkid etmek amacıyla bu eseri kaleme almıştır.²²⁸

B. Ahmed b. Hanbel

700'den fazla sahâbî'den nakledilen 30.000'e yakın hadisi ihtivâ eden *Müsned*, Ahmed b. Hanbel'in baş eseri olduğu kadar Müsned türünün de en meşhurdur.²²⁹ İbnü'l-Arabî, kaynak göstererek Müsned'i çok fazla kullanmaz. Bunun en büyük sebebi de daha önce belirttiğimiz gibi İbnü'l-Arabî'nin kaynak göstermeye özen göstermemesidir. Tefsirde geçen hadislerin tahrici yapıldığında Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inden fazlasıyla yararlandığı görülür. Yine değişik yerlerde İbnü'l-Arabî'nin Ahmed b. Hanbel'e atıfta bulunduğu hatta zincirle ondan hadis rivâyet ettiğini görmekteyiz. Buna bir örnek vermek gerekirse:

Ahberenâ Mübarek, Ahberenâ Ebû Ya'la, Ahberenâ Ebû Ali, Ahberenâ Ahmed, Ahberenâ Muhammed, Ahberenâ Abdussamed b. Süleyman, Ahberenâ Zekeriyya el-Lü'lü, Ahberenâ Ebû Bekr el-A'yun, Ahberenâ Ali b. el-Medinî, Ahberenâ Ahmed b. Hanbel, Ahberenâ Kuteybe, Ahberenâ el-Leys, an Yezid b. Ebi Habib, an Ebi't-Tufeyl, an Muaz: (.....)²³⁰

İbnü'l-Arabî'nin Ahmed b. Hanbel'den rivâyet ettiği ve kaynağını gösterdiği bir rivâyet üzerinde durmak istiyoruz. Rivâyeti yazışmayla alâkalı âyeti²³¹ açıklarken, yazışmaya delil olsun diye nakletmiştir. Fakat içeriğine baktığımızda problem olabilecek ifadeler gözümüze çarpmaktadır. Biz de konunun tam anlaşılması için rivâyeti tam olarak vermek istedik:

“İlk inkâr eden Âdem'dir. – bunu üç defa tekrarladi- Allah onu yarattığında sırtını düzledi, zürriyetini çıkarttı ve ona gösterdi. Âdem onların arasında diğerlerinden farklı birisini gördü ve ‘Rabbim kim bu?’ dedi. O da ‘bu senin

²²⁸ Arık, M. Selim , a.g.e., 25.

²²⁹ Çakan, **Hadis Edebiyatı**, 59.

²³⁰ Arık, M. Selim , a.g.e., 63.

²³¹ Bakara, 2/282.

evlatlarından Dâvud'dur' dedi. 'Bunun ömrü ne kadar' diye sordu. '60 yıl' cevabını aldı. 'Rabbim onun ömrünü artır' dediğinde. Allah hayır: fakat seninkinden ona ilave yapabilirim dedi. Bunun üzerine Allah bunu yazdı ve melekleri de buna şahit tuttu. Ruhunu kabzetmeyi istediğinde ise Âdem 'benim daha 40 yılım var' dedi. Ona 'sen bunu evladın Dâvud'a vermiştin' dendi. Âdem bunu inkâr etti. Yazı ona gösterildi ve bu onun aleyhine bir delil oldu. Dâvud'un ömrü 100 seneye, Âdem'inki ise 1000 seneye tamamlandı.²³²

Rivâyet, Allah ile pazarlık, Allah'ın delil için yazmaya gereksinim duyması, Allah'ın sözüne güvensizlik, insanın ömrünü bilebilmesi ve ecelin değişip değişmeyeceği konuları açısından değerlendirmeye muhtaçtır.

C. Buhârî ve Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîh'leri

Tam adı 'el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillah sallallahu aleyhi ve selem ve sünenihi ve eyyâmihî' olan eserini Buhârî yüz binlerce hadis arasından seçmiştir. Concordance'a göre 97 kitap ve 3730 bâbdan oluşmaktadır. Mükerrerler dâhil 7275 hadis ihtivâ etmektedir. Buhârî kadar olmasa da Müslim de Sahîhini hayli fazla sayıda hadis içerisinden seçerek oluşturmuştur. 'Sahîh-i Müslim' diye meşhur olan 'el-Müsnedü's-Sahîh' adlı eser Buhârî'nin Sahîh'inden sonra Kütüb-i Sitte'nin ikinci kitabını oluşturur.²³³

İbnü'l-Arabî de birçok âlim gibi Buhârî ve Müslim'in eserlerini beraber değerlendirmiş, ikisinde de olan rivâyetleri tek tek vermektense bunu, ikisinin de rivâyet ettiğini söylemekle yetinmiştir. Bu iki eser ve muhaddis için kullanılan ifadeleri İbnü'l-Arabî de kullanmıştır. İbnü'l-Arabî, Buhârî ve Müslim'in el-Câmi'us-Sahîh'lerinde birlikte rivâyet ettikleri hadislerin tahriçlerini "Şeyhân tahriç

²³² Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992, 1, 251-299; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 328.

²³³ Geniş bilgi için bkz. Çakan, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, 80-81; Koçyiğit, Talat, **Hadis Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, 251-257.

etmiştir” şeklinde vermiştir²³⁴. Yine o, Sahîhayn’da (şöyle rivâyet edildiğine göre)²³⁵ veya Buhârî ve Müslim (şöyle rivâyet etmiştir)²³⁶ gibi tabirleri kullanmaktadır.

Bunun yanında İbnü’l-Arabî, tefsirinin birçok yerinde “Buhârî ve Müslim’den ayrı ayrı da söz etmiştir. Buhârî için genelde şu ifadeleri kullanır: Buhârî’de²³⁷, Sahîh-i Buhârî’de²³⁸, Buhârî rivâyet etti²³⁹, Buhârî ve diğerleri rivâyet etti²⁴⁰, Buhârî tahrîç etti²⁴¹. Müslim içinse, “Sahîh-i Müslim’de²⁴², Müslim Sahîh’inde rivâyet etti²⁴³, Müslim (şöyle) rivâyet etti²⁴⁴, Müslim ve diğerleri rivâyet etti²⁴⁵” gibi ifadeler kullanmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi İbnü’l-Arabî rivâyetlerinde çok az sayıda kaynak göstermiştir. Ama bu, rivâyetlerini kaynaksız yaptığını göstermez.

Yine İbnü’l-Arabî’nin Buhârî ve Müslim’nin el-Câmi’u’s-Sahîh’leri üzerine eserleri olduğunu bilmekteyiz. Bunlar günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu eserlerin birkaçı şöyledir: Şerhu’s-Sahîh (Şerhu’l-Buhârî), Kitâbu’n-Neyyirayn fi’s-Sahîhayn, Muhtasaru’n-Neyyirayn²⁴⁶

²³⁴ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, IV, 336.

²³⁵ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 155.

²³⁶ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 369-424.

²³⁷ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 67.

²³⁸ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 147.

²³⁹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 166.

²⁴⁰ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 325-422-449.

²⁴¹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, III, 255.

²⁴² İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 155; III, 332; IV, 253, 264, 324.

²⁴³ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 369; III, 319.

²⁴⁴ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 398.

²⁴⁵ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 404.

²⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Arık, M. Selim , **a.g.e.**, 26.

D. Ebû Davud'un Sünen'i

Fıkıh bâblarına göre tasnîf edilmiş ahkâm hadislerini içeren kitaplara verilen isim olan *Sünen*'in en güzel örneklerinden birisi de Ebû Davud'un Sünen'idir. Concordance'a göre 40 kitap ve 1889 bâbdan meydana gelen bu eser, toplam olarak 4800 hadis ihtiva etmektedir.²⁴⁷

İbnü'l-Arabî yer yer bu eserden de faydalanmış, bazen kaynağını belirtmiş bazen de belirtmemiştir İbnü'l-Arabî, "Allah'a and içerek birbirlerine şöyle dediler: Gece ona ve ailesine baskın yapâlim (hepsini öldürelim); sonra da velisine: 'Biz (Salih) ailesinin yok edilişi sırasında orada değildik, inanın ki doğruyu söylüyoruz' diyelim."²⁴⁸ âyetiyle alâkalı, 'Ebû Davud'un Sünen'inde (şu rivâyet var)²⁴⁹ der ve konuyu bu hadisle²⁵⁰ açıklamaya çalışır.

Yine o, çocuk büyütmeyle alâkalı bir konuda önceki şeriattan örnek verir, ama bizim şariatımızda farklıdır der. Bunu da Ebû Davud'dan rivâyet ettiği hadise²⁵¹ dayandırır. Naklederken de, "Ebû Davud bunu tahriç etti" der.²⁵² Ebû Davud'dan

²⁴⁷ Geniş bilgi için bkz., Çakan, **Hadis Edebiyatı**, 108-109.

²⁴⁸ Neml, 27/49.

²⁴⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 490.

²⁵⁰ Hz Peygamber Yahudilerden başladı ve onlara 'Sizde elli kişi (kendilerini temize çıkarmak için) yemin eder mi?' diye sordu. Onlar bunu yapmaktan kaçındılar. Bu sefer de Ensar'a döndü ve onlara 'arkadaşınızı Yahudilerin öldürdüğüne dâir) siz yemin eder misiniz?' dedi. Onlar da 'Ey Allah'ın Rasûlü görmediğimiz şeye nasıl yemin edelim' dediler. Bunun üzerine Rasûlullah diyet hükmünü verdi. Ebû Davud, Diyat, 9.

²⁵¹ Ali'den rivâyet edilmiştir. Zeyd b. Harise (Ye'cuc vadisinden) çıkıp Mekke'ye geldi. Mekke'den Hamza'nın kızını (alıp Ye'cuc vadisine) getirdi. Bunun üzerine Ca'fer (b. Abdilmuttalib): Onu ben (himayeme) alacağım. Ben onu (himayeme almaya başkalarından) daha layığım. (Çünkü) amcamın kızıdır ve teyzesi benim yanımdadır. Teyze ise anne yarısıdır, dedi. Hz. Ali de (şöyle) dedi: Onu (yanıma almaya) ben daha layığım. (Çünkü) amcamın kızıdır ve ben Rasûlullah'ın kızıyla evliyim. Fatma bu çocuğu yanına almaya daha layıktır. Zeyd de şöyle dedi. Ben onu (yanıma almaya başkalarından) daha layığım. Çünkü ben onun için yola çıktım (Ye'cuc vadisinden Mekke'ye kadar) yolculuk ettim ve onu (Mekke'den alıp buraya) getirdim. Derken Peygamber Efendimiz (Medine'ye doğru yola) çıktı (Hadisin bundan sonraki kısmında Hz. Ali veya diğer râvilerden biri (Hz. Peygamber)'in şu sözünü aktarmaktadır: " Ben kızın (Cafer'e) bırakılmasına hüküm veriyorum. (Çünkü) o zaman teyzesi ile beraber olur. Teyze ise anne demektir" buyurdu. Ebû Davud, Talak, 34, 35.

²⁵² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 359.

rivâyet ettiği başka bir hadis²⁵³ için ise başkalarının görüşüne yer verir ve orada ‘Bu Ahmed b. Hanbel’in hoşuna giden Sahîh bir hadistir’ tabirini kullanır.²⁵⁴

E. Tirmizî’nin el-Câmi’u’s-Sahîh’i

Hem ‘Tirmizî’nin Sahîh’i’ hem de ‘Tirmizî’nin Sünen’i’ olarak bilinen eser, Concordance’a göre, 46 kitap içinde 2496 bâb ve 3956 hadisten meydana gelmektedir.²⁵⁵ İbnü’l-Arabî için Tirmizî’nin el-Câmi’u’s-Sahîh’inin ayrı bir önemi vardır. Zira İbnü’l-Arabî bu esere şerh yazmıştır. Bundan dolayı burada Tirmizî’nin el-Câmi’u’s-Sahîh’i üzerinde biraz fazla durmak istiyoruz.

İbnü’l-Arabî, Tirmizî’nin kitabına hâkim olduğu için diğer hadis kitaplarına nazaran onunkisi hakkında daha çok yorumda bulunur. Birçok yerde rivâyetini tenkit eder. Fakat bâzen de hiç yorumda bulunmaz. Tirmizî’den aktardığını söylediği ‘Hz. Peygamber zamanında ensardan birisinin (rüyasında) namaz kılarken bir ağacı sütne yaptığı ve ağacın da adamlarla beraber secde edip dua ettiğini’ anlatan hadisi²⁵⁶ buna örnek verebiliriz. İbnü’l-Arabî rivâyetle alâkalı hiç yorumda bulunmaz. Sadece ‘bunu Tirmizî ve diğerleri rivâyet etti ama lafız Tirmizî’ye ait değil’²⁵⁷ der.

²⁵³ Ebû Davud, Edahi, 16.

²⁵⁴ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 23.

²⁵⁵ Geniş bilgi için bkz., Çakan, **Hadis Edebiyatı**, 98- 99.

²⁵⁶ Tirmizî bu hadisle alâkalı şu yorumu yapar: Bu hadis hasen garibtir. İbn Abbâs rivâyeti olarak sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Bu konuda Ebû Saîd el Hudrî’den de hadis rivâyet edilmiştir; Tirmizi, Cum’a, 55; Daavât, 33.

İbnü’l-Arabî hadisi verirken lafız başkasına ait der. Hadisin İbn Mâce’de geçen (İbnü’l-Arabî’nin de aldığını tahmin ettiğimiz) kısmı şu şekildedir:

Abdullah bin Abbâs şöyle demiştir: Ben (bir gün) Peygamberin yanında idim. Bir adam O’na gelerek: Ben bu gece rüyamda gördüm ki, ben bir ağacın gövdesine doğru namaz kılıyorum. Secde âyetini okuyup secde ettim. Bunun üzerine ağaç da secde etti. Ağacın (secdede): Allahım bu (secde) ile benim bir günahımı düşür, bununla bana bir ecir yaz ve bunu benim için (yüce) katında azık (sevap) kıl dediğini işittim. İbn-i Abbâs demiştir ki: Bundan sonra ben Rasûlullah’ı secde âyetini okuyup secde ederken gördüm ve efendimizi secdede, adamın ağaçtan nakletmiş olduğu (mezkûr) sözün benzerini okurken işittim.” İbn Mâce, İkâmetu’s-Salavât, 70.

²⁵⁷ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, IV, 58.

İbnü'l-Arabî yine Tirmizî'nin rivâyet ettiğini söylediği 'kabir ve hamam dışında her yerde namaz kılınabilir'²⁵⁸ hadisi hakkında 'Bunu Tirmizî ve diğerleri rivâyet etmiştir fakat bu muztarib²⁵⁹ bir hadistir' demiştir.²⁶⁰ Devamında ise yine Tirmizî ve diğerlerin rivâyet ettiğini söylediği 'Hz. Peygamberin yedi yerde namaz kılmayı yasakladı'²⁶¹ rivâyeti aktarır ve önceki hadisin durumunu ortaya koyar. Ama İbnü'l-Arabî bunu da yeterli görmez ve yedi tane yerin üzerine on tane de kendisi ekler.²⁶²

Tirmizî "ezan" konusunda iki hadis nakletmekte ve her ikisini de "hasen-Sahîh" şeklinde değerlendirmektedir. Bu hadislerden ilki Abdullah b. Zeyd'in şu rivâyetidir: "Sabah olunca Rasûlullâh'a gelerek rüyamda gördüklerimi haber verdim. Bana "bu hak bir rüyadır, kalk rüyada öğrenmiş olduğunu Bilal'e öğret. O bunları söyleyerek ezan okusun. Zira o senden sesçe daha gürdür."²⁶³

Tirmizî'nin bu konuda naklettiği ikinci hadis ise İbn Ömer'den gelen şu rivâyettir: "Müslümanlar Medine'ye geldikleri vakit toplanıyorlar ve namaz vakitlerini birbirlerine soruyorlardı. Namaz için kimse nidâ etmiyordu. Birgün bu

²⁵⁸ Tirmizi bu hadisi verir ve şu yorumu yapar: Ebû Saîd el Hudrî'den rivâyete göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Mezarlıklar ve banyo (hamam)lar dışında yeryüzünün tamamı mesciddir yani namaz kılınabilir." Bu konuda Ali, Abdullah b. Amr, Ebû Hüreyre, Câbir, İbn Abbâs, Huzeyfe, Enes, Ebû Ümâme, Ebû Zerr'den de hadis rivâyet edilmiş olup Peygamber'in şu hadisini bize aktarmışlardır: "Bütün yeryüzü bana mescid ve temizleyici kılındı." Ebû Saîd'in bu hadisi Abdulaziz b. Muhammed'den iki ayrı rivâyet olarak gelmiş olup, bazen Ebû Saîd rivâyet edenler arasında geçiyor bazen de geçmiyor, dolayısıyla bu hadiste karışıklık vardır. Aynı hadisi Sûfyân es Sevrî, Amr b. Yahya ve babasından mürsel olarak rivâyet etmiştir. Yine Hammad b. Seleme de Amr b. Yahya, babasından ve Ebû Saîd yoluyla bu hadisi bize aktarmıştır. Muhammed b. İshâk'da, Amr b. Yahya ve babasından rivâyet ederek şöyle diyor: Yahya'nın rivâyeti çoğunlukla Ebû Saîd yoluyladır. Bu rivâyette ise Ebû Saîd'i zikretmemiştir. Sevrî'nin Amr b. Yahya'dan ve babasından rivâyeti mürsel olarak daha sağlam ve daha Sahîh gibidir. Tirmizi, Salât, 119.

²⁵⁹ Muztarib, birbirine muhalif rivâyetleri arasında sıhhat yönünden eşitlik bulunan ve bu sebeple biri diğerine tercih edilemeyen hadistir. Iztrab, ravilerin zabt yönünden zayıflıklarına delalet etmesi dolayısıyla, hadisin de zayıf sayılması gerekmektedir. Bu sebeple muztarib hadisler merdûd hadisler arasında sayılmıştır.

²⁶⁰ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 109.

²⁶¹ İbn Ömer'den şöyle rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah yedi yerde namaz kılmayı yasaklamıştır. Çöplükler, hayvan kesim yerleri, mezarlıklar, yol ortası, hamam ve banyolar, deve ahırları ve Kâbe'nin damında. Tirmizi, Salât, 141.

²⁶² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 110; İbnü'l-Arabî diğerlerini şu şekilde sıralar: Necis yer, gaspedilmiş yer, önündeki duvarın üstünde pisliğin bulunduğu yer, Kilise, Sinagog, içinde resim bulunan ev, çarpık arazi, uyuyan birisinin bulunduğu bir yer ya da birisinin yüzüne karşı durlan yer ve duvar.

²⁶³ Tirmizî, Salât, 25.

konuda bazıları “Hristiyanların çanı gibi çan edinin” bazıları da “Yahudilerin boynuzu gibi boynuz edinin onu öttürün” önerisinde bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer “Bir adam çıkarsanız da namazı ilan etse!” demişti. Bütün bunları dinleyen Rasûlullah da: “Ey Bilal! Kalk, namazı ilan et!” buyurdular.²⁶⁴

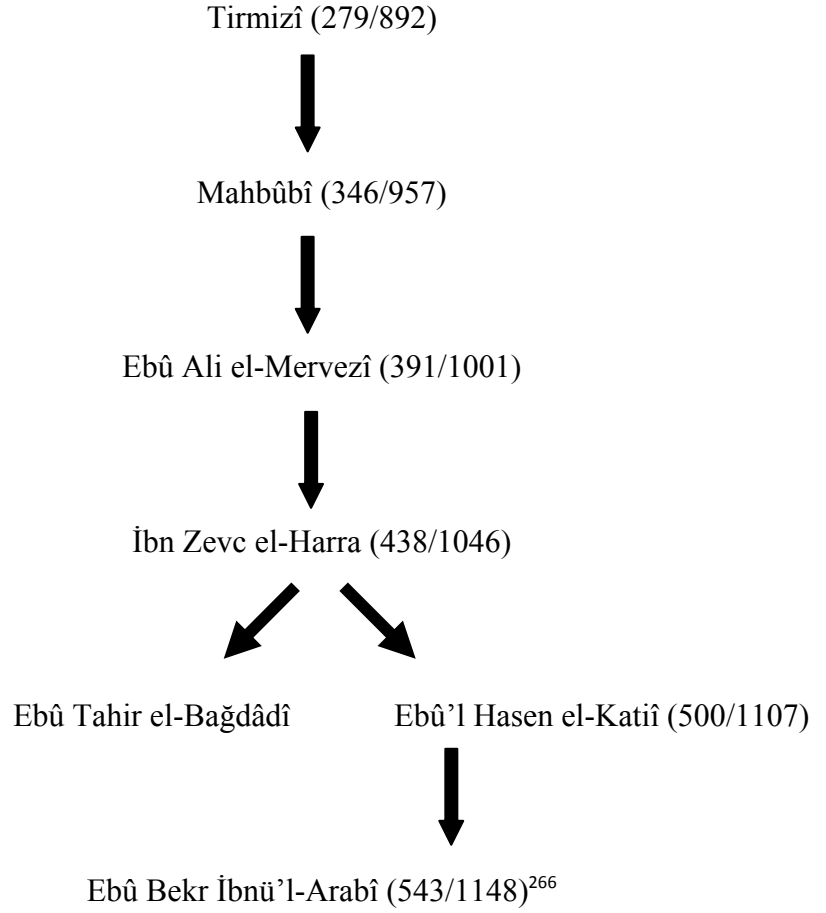
İbnü'l-Arabî ise iki rivâyetin sıhhat derecesinin aynı olmadığı kanaatindedir. Abdullah b. Zeyd hadisi İbnü'l-Arabî'ye göre Sahîhtir. Fakat İbn Ömer hadisi Abdullah b. Zeyd'den sonra Hz. Peygamber tarafından kabul edilmiştir. İbnü'l-Arabî bunları söyledikten sonra sözlerine devamla “Tirmizî nasıl olur da bu İbn Ömer hadisine Sahîh diyebilir! Hayret ettim!” diyerek, Tirmizî'nin hadisleri değerlendirme hususundaki bir eksikliğine işaret etmektedir.²⁶⁵

Tirmizî'den rivâyette bulunan insan sayısı oldukça fazladır. Sünen'in şarihlerinden birisi olan İbnü'l-Arabî'nin Tirmizî'ye ulaşan sened silsilesi şu şekilde verebiliriz:

²⁶⁴ Tirmizî, Salât, 25; Ezanın başlangıcıyla alâkalı daha detaylı olan hadis şu şekildedir:

Amr b. Murre, "İbn Ebî Leylâ'yı (şöyle derken) işittim" demiştir: Namaz üç kere değişiklik geçirmiştir. Sahâbe bize (şunları) naklettiler: Rasûlullah buyurdu (ki); "(Bütün) müslimanların yahut müminlerin namazının tek (cemaatte kılınmış) olması beni memnun eder. Hatta bütün evlere namaz vakit(inin girdiği)ni ilân edecek adamlar göndermeyi (bile) düşündüm. Ve hatta (bazı) kişilere damların üzerine dikilip namaz vakti(nin girdiği)ni ilân etmelerini emretmeyi kalbimden geçirdim." Hatta (neredeyse bu maksatla) çan çalacaklardı. (İbn Ebî Leylâ) der ki: Ensârdan bir adam geliverdi: Ya Rasûlallah! Seni tasalı olarak gördüğümden dolayı eve döndüğümde (rüyamda) üzerinde sanki iki yeşil elbise bulunan bir adam gördüm mescidin üzerine dikilip ezan okudu, sonra birazcık oturup (tekrar) ayağa kalktı, aynı şeyleri söyledi. Ancak (bu defa fazladan olarak) namaz başladı diyordu. Eğer insanlar(ın bu yalancısıdır) demeleri (korkusu) olmasaydı" muhakkak ki ben uykuda değildim, uyanıktım derdim dedi. (İbn Müsennâ (bu cümleyi); "Sizin "bu yalancısıdır" demeniz korkusu olmasaydı" (şeklinde rivâyet etmiştir). Rasûlullah buyurdu ki; "Vallahî Allah sana hayrı göstermiştir". (Bu cümleyi) İbn Müsennâ rivâyet etmiştir. (Diğer râvi) Amr ise, mevzuu bahs (etmemiştir) Rasûlullah, "Bilâl'e öğret ezan okusun" buyurdu. (Yine İbn Ebî Leylâ) der ki: "Ömer onun gördüğünün benzerini ben de gördüm lâkin (haber vermekte) geciktiğim için (söylemeye) utandım" dedi. Sahâbenin bize haber verdiği göre (önceleri) bir adam, (cemaatle namaz kılınırken camiye) geldiği zaman (namazın İmâmla kaç rekatinin kılındığını) sorardı ve kendisine namazdan (kaç rekate) geç kaldığı haber verilir. Resûlullah ile beraber namaz kılın cemaat(in kimisi) kıyamda, (kimisi) rükûda, (kimisi) oturuşta, (kimisi de) Rasûlullah ile aynı halde olurdu. İbnü'l-Müsennâ, dedi ki; Amr "Bana bunu (bu rivâyeti) bir de Husayn İbn Ebî Leylâ'dan nakletti" demiştir. Ebû Davud, Salat, 28

²⁶⁵ Arık, M. Selim , a.g.e., 113-114.

İbnü'l-Arabî şerh yazmak için neden Tirmizî'nin Sünen'ini seçtiğini şu şekilde anlatır: “Hadis konusunda Muvatta özdür. Buhârî'nin Sahîh'i bundan sonra gelir. Müslim'in Sahîh'i ve Tirmizî'nin Camiî/Süneni ise Buhârî ve Muvatta'nın üzerine bina olunur. Bunların içinde Ebû İsa et-Tirmizî'nin kitabı, faydalanması kolay ve istifadesi çok güzel olan bir eserdir. Bu kitabın içinde 14 ayrı ilim dalı vardır ki bunlar bilindiği zaman buradaki hadislerle amel de kolaylaşmaktadır.” Tirmizî'de yer alan ve okuyucunun istifade edeceği bu 14 ilim dalını şöyle belirtir:

1. Hadislerin müsned olanlarının belirtilmesi
2. Hadislerin Sahîh olanlarının belirtilmesi
3. Hadislerin zayıf olanlarının belirtilmesi
4. Rivâyet tariklerinin gösterilmesi

²⁶⁶ c. **Ârizatü'l-Ahvezî**, 1, 30; Ayrıca bkz., Arık, M. Selim , **a.g.e.**, 117-118.

5. Râviler hakkındaki cerhin belirtilmesi
6. Râviler hakkındaki ta'dil'in belirtilmesi
7. Rivâyetlerdeki müphem isimlerin açıklanması
8. Rivâyetlerdeki müphem künyelerin açıklanması
9. Hadislerin mevsûl olduğunun gösterilmesi
10. Rivâyetin maktu olduğuna işaret edilmesi
11. Amel edilebilen hadislerin gösterilmesi
12. Amel edilmeyen hadislerin gösterilmesi
13. Tirmizî'nin ulemânın fikhî ihtilafları beyân edip tercih ettiği görüşü ortaya koyması
14. Hadislerin te'vilindeki ihtilafların beyan edilmesi

İbnü'l-Arabî sözlerine şöyle devam eder: “İşte bu eser, tüm bu konularda tek ve umde bir musannaftır. Bu eseri okuyan kimse güzel bir bahçeye girip oradan istifade eden bir insana benzer. Bu güzel bahçeyi meydana getirmek ise elbetteki çok geniş bir ilimle mümkündür.”²⁶⁷

²⁶⁷ **Ârizatü'l-Ahvezî**, 1, 30; Ayrıca bkz. Arık, M. Selim , **a.g.e.**, 117-118.

İKİNCİ BÖLÜM

I. İBNÜ'L-ARABÎ'NİN SÜNNET ANLAYIŞI

A. Sünnet

Sünnet kelimesi isim olarak, yol, yol güzergâhı, yaşam tarzı, davranış tarzı anlamlarına gelir. Fiil olarak *senne* ve türevleri ise, bıçak, kılıç vb. bilemek, parlatmak, zırha bürünmek, gözyaşlarının akması, üzerine su dökünmek, develeri güzelce gütmek, güzel ve süslü konuşmak, dişleri temizlemek, yeni bir şekil vermek, ihdas etmek, çığır açmak, bir yola girip yürümek, sülûk etmek, yolun işlek olması, bir durum belirlemek-beyan etmek, toplum için kural koymak vb. anlamlarda kullanılmaktadır.²⁶⁸ Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de:

(سُنَّةٌ مِّنْ قَدِّ أَرْسَلْنَا) ²⁷² (سُنَّتِ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ) ²⁷¹ (سُنَّتِ الْوَالِيْنَ) ²⁷⁰ (سُنَّةَ اللَّهِ) ²⁶⁹ gibi ifadeler geçmektedir. Adı geçen âyetler, siyâk-sibâk karînesi ile değerlendirildiğinde, bu tabirin; “Allah’ın değişmeyen hükmü, onun değişmeyen icraatı, öteden beri uygulanagelen âdeti, evvelki ümmetlerle tatbik edilen kânûn-ı ilâhî; Allah’ın kullarında geçerli olagelen sünneti” gibi mânâlar taşıdığı anlaşılmaktadır.²⁷⁴

²⁶⁸ Sünnet kelimesinin sözlük anlamı ile ilgili bu kısım, hacim ve mana olarak diğerlerinden daha geniş olduğu için, tamamen Doç. Dr. Bünyamin Erul’un Sahabenin Sünnet Anlayışı adlı eserinden istifade edilerek yazılmıştır. Bkz. Erul, Bünyamin, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, 14.

²⁶⁹ Ahzâb, 33/38.

²⁷⁰ İsrâ, 17/77.

²⁷¹ Fâtır, 35/43.

²⁷² Nisâ, 4/26.

²⁷³ İsrâ, 17/77.

²⁷⁴ Yardım, Ali, **Hadis I**, Damla Yayın Evi, İstanbul, 1997, 30.

Hadisçilere göre sünnet, Hz. Peygamberin söz, fiil ve takririnden ibarettir. Fakihlere göre ise, farz, vacib, mendub, haram, mekruh gibi şer'i ahkâmın bir çeşididir.²⁷⁵ Ancak fakihler arasında sünnetin algılanışı döneme göre farklılık gösterebilmektedir. Bunda mezheb farklılığının da etkisi vardır. Mesela, ilk iki asırdaki fakihler nazarında hadisin, sünnete temel teşkil eden fıkhi malzemelerden sadece bir tanesi, sünnetin ise, teorik ya da pratik bakımdan kural kabul edilen fıkhi muhtevanın adı olduğu düşünülürken, Şafî'nin, sünneti, Peygambere nisbet edilen rivâyet ile özdeşleştirdiği görülür²⁷⁶. Şafî sadece, sünnetin elde edildiği rivâyet malzemesi arasından birine, hem de önemli birine aşırı vurgu yapmak sûretiyle hadisi, Peygamberin söz, fiil ve davranışına hasretmiş, sünneti de bu hadise indirgeyerek, uygulama, yerel icma ve re'yi dışarıda bırakmıştır; daha sonraki terimleriyle, mürsel, mevkûf ve maktû haberleri, ikincil konuma itmiştir.²⁷⁷

Biz İbnü'l- Arabî'nin bu konudaki görüşüne geçmeden önce, mensub olduğu mezhebin (Malikî) sünneti nasıl anladığını ele almak istiyoruz. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Şafî öncesi fıkıhçılar nazarında sünnet hadisten farklıydı. Abdurrahman b. Mehdi'nin (135/198) şu sözü bu konuyla alakalı bize güzel bir örnektir:

‘‘Süfyan hadiste İmâm, fakat sünnette İmâm değildir. Evzai sünnette İmâm, fakat hadiste değildir. Mâlik ise, hem sünnet, hem de hadiste İmâmdır.’’²⁷⁸

Buradan da anlaşılmaktadır ki; sünnet hadisten daha geniş ve kapsamlı bir kavramdır. O, hadisin dışında daha başka fıkhi delillerden de elde edilir. Kısaca ilk asır fakihlerine göre sünnet, teori ya da pratikte kural olarak kabul edilen fıkhi muhtevanın adıdır. Mâlik'in (179/795) düşüncesinde ise sünnet, fakihin kural kabul ettiği fıkhi muhtevanın adıdır. Hadis ise, bu sünnetin elde edilmesine kaynaklık eden önemli bir rivâyet malzemesidir. Yani ona göre hadis ile sünnet aynı şey değildir; hadis sünnetin elde edildiği kaynaklardan birisidir; ancak yegâne kaynağı da değildir.

²⁷⁵Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, 20.

²⁷⁶Özafşar, M. Emin, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, 117.

²⁷⁷M. Emin Özafşar, **a.g.e.**, 117.

²⁷⁸M. Emin Özafşar, **a.g.e.**, 91.

Mâlik'e göre, sünneti belirlerken kullandığı rivâyetin, merfû, mevkûf ya da maktû olması, müsned, mürsel veya munkatı bulunması da son tahlilde önemli değildir. Bu bakımdan rivâyetler, fikhî değerleri itibariyle eşit etkiye sahiptirler. Bunlar arasında yapılacak tercihin esası, fakihin benimsediği temel fikhî prensipler ve kendine özgü zihin yapısıdır. Hatta sünnetin kaynağı her zaman bir rivâyet olmak zorunda da değildir. Bazen süregelen bir uygulama, bazen toplumun veya ulemanın ittifakı, bazen kişisel yorum, bazen de kıyas ve içtihad sünnetin dayanağı olabilmektedir. Bu da Mâlik'in kullanımında sünnetin sabit, değişmez bir espri olmaktan çok, esnek ve her zaman üretilebilen canlı bir fıkıh düşüncesi olduğu anlamına gelir; kaynağını ise, en genel anlamda dini bilginin kaynağını temsil eden materyaller ile onların uygulama alanı olan hayatın pratiğinden ve bu ikisi arasında kurulan dengeden alır.²⁷⁹

İbnü'l- Arabî sünnet tabirini değişik yerlerde kullanır. Mesela Maide süresinin ikinci âyetinde geçen (الْهَدْيِ)²⁸⁰ “kurban” kelimesini tefsir ederken “İbrahimi sünnet” ifadesini kullanır.²⁸¹ Kasas süresinin yirmi yedinci âyetindeki (إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ)²⁸² “Seninle evlendirmek istiyorum” âyetini açıklarken “Bu, devam edegelen sünnettir.” Tabirini kullanmaktadır.²⁸³ İbnü'l- Arabî, “فَإِنْ تَنَارَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ”²⁸⁴ “Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah' a ve Rasûlüne götürün.” âyetini tefsir ederken, Allah'tan kastın Allah'ın kitabı olduğunu vurgular. Rasûlünden kastedilenin ise, Allah Rasûlünün sünneti (sünnet-i rasûlillah) olduğunu söyler.²⁸⁵ Bunun da bu şekilde anlaşılmasına sahabeden örnekler verir.

İlk örnek Hazreti Ali'nin “Yanımızda Allah'ın kitabından ve elimizdeki şu sahifelerden başka bir şey yok.”²⁸⁶ sözüdür.

²⁷⁹ M. Emin Özafşar, **a.g.e.**, 77.

²⁸⁰ Maide, 5/2.

²⁸¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 20 (Cahiliye döneminde olan ve İslâmın kabul ettiği (devam ettirdiği) İbrahimi bir sünnet).

²⁸² Kasas, 28/27.

²⁸³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 494

²⁸⁴ Nisa, 4/59.

²⁸⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 574.

²⁸⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 574.

İkincisi, Muaz hadisi diye meşhur olan hadistir. Orada şu konuşma geçer:

Allah Rasûlü Muaz'a şöyle dedi:

- Neyle hüküm vereceksin?
- Allah'ın kitabıyla.
- Orada bulamazsan?
- Allah Rasûlünün sünnetiyle.”²⁸⁷

Diğeri ise Hz Ömer'in mirastan alacağı payı sormak için kendisine gelen yaşlı kadına verdiği cevaptır:

“Seninle alâkalı Allah'ın kitabında ve Allah Rasûl'ünün sünnetinde bir şey bulamadım.”²⁸⁸

İbnü'l-Arabî “Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyin”²⁸⁹ ve “üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin.”²⁹⁰ âyetlerini açıklarken sünnete başvurur. Burada sünnet olarak konuyla alâkalı hadisleri verir.²⁹¹

Son olarak ise: “Sabahın beyaz ipliği, siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın.” âyetini²⁹² açıklarken, konuyla alâkalı hadisleri verir. Âyetin ilk kısmıyla, yani fecr kısmıyla, alâkalı olarak”Bilal'in ezanı sizi sahur yapmaktan alıkoymasın, çünkü o ezanı (henüz) gece (iken) okur. Tâ

²⁸⁷ Tirmizî, Ahkâm, 3; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I. 574.

²⁸⁸ Ebû Davud, Feraiz, 5; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I. 575.

²⁸⁹ En'âm, 6/118.

²⁹⁰ En'âm, 6/121.

²⁹¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II. 272, İbnü'l-Arabî burada üç tane hadis verir ve bunlar apaçık delillerdir der.

²⁹² Bakara, 2/187.

ki (namazda) kâim olanınızı (kıyâmından artık sabah oluyor diye) vazgeçirsin²⁹³ “
hadisini²⁹⁴ konuyla alakalandırır.

Orucu akşama kadar tamamla kısmına ise Buhârî'deki Abdullah b. Ebi Evfâ
hadisini örnek verir.

Peygamberle birlikte bir seferdeydik ve oruçluyduk. Bu sırada bir kimseye:

“Bineğinden in de bana hurma şırası hazırla” dedi, o da:

“Ey Allah'ın Rasûlü güneşe bak!” dedi. Rasûlullah (s.a.v) tekrar:

“İn de bana hurma şırası hazırla” dedikten sonra (eliyle doğu tarafını işaret
edip) :

“Şuradan gecenin geldiğini gördüğünde oruçlu kimse iftar edebilir.”dedi²⁹⁵.

İbnü'l-Arabî konuyla alâkalı bu hadisleri verdikten sonra, şu değerlendirmede
bulunur:

Nasıl ki sünnet, ehl-i kitaba muhalefet için orucun açılmasını
geciktirmeksizin yapılmasını emrediyorsa, aynı şekilde orucun, geçilmemesi gereken
sınırlarından olan fecr vaktinin yaklaşmasına rağmen son âna kadar yeme ve içme
eylemine müsaade eder.²⁹⁶

²⁹³ Teheccüd namazına kalkmış bir insanı namazdan vazgeçirmekteki maksat, ibadete mâni olmak
değildir. Kendisini uykudan mahrum eden bu kişinin, insan olduğundan dolayı dinlenmeye
ihtiyacı vardır. Bundan dolayı sabah namazı vaktinin yaklaştığını ona haber vererek biraz
dinlenmesini sağlamak ve böylece sabah namaza daha dinç kalkmasına vesile olmaktır. Ayrıca
Tahâvî'nin rivâyetinde “ (mescide) olmayanlarınızı (oraya) döndürmek için” şeklindedir.

²⁹⁴ Buhari, Ezan, 13, Savm, 17; Müslim, Siyam, 39, 42, 43; Tirmizî, Savm, 15.

²⁹⁵ Buhârî, Savm, 43-44-45; Müslim, Siyam, 52.

²⁹⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 131.

1. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*

Kur'ân'ı Kerim'deki bazı âyetlerde²⁹⁷ Kitap ve Hikmet kelimeleri birlikte zikredilmiştir. Kitap ile Hikmet'in yan yana zikredildiği bu âyetlere dayanarak Sünnet temellendirilmeye çalışılmıştır. Bunun yaygın bir düşünce haline gelmesinde de İmâm Şâfiî (ö.204)'nin etkisi büyüktür. Şafiî, Kitap'tan Kur'ân'ın; Hikmet'ten de Sünnet'in anlaşıldığını söylemektedir. Şafiî'nin tamamen kendine ait olmayan bu yorumu, daha sonraki asırlarda yaygınlık kazanmış ve günümüze kadar gelmiştir.²⁹⁸

İbnü'l-Arabî'nin Sünnet'i nasıl anladığı veya Sünnet derken neyi kasteddiğini yukarıda değerlendirmeye çalıştık. Sünnet'in kaynağı konusunda ise, İbnü'l-Arabî, birçok kişi gibi onun (sünnetin kaynağının) ilahi olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Arabî, Maide süresindeki “ Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz. İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı. Allah dilediğine hükmeder.”²⁹⁹ âyeti hakkında, ‘Bu okunan Kur'ân'dır, Sünnet değil.’ diyen olursa ona şu şekilde cevap veririz der:

Her kitap okunur. Allah bu konuda Rasûlüne şöyle buyurmuştur: “Sen daha önceden herhangi bir kitaptan bir şey okuyor değildin.”³⁰⁰ Bize göre Allah Rasûlünün Sünnetinin hepsi Allah'ın Kitabındandır. Buna delil olarak da şu iki örneği gösterebiliriz.

Birincisi: Bedevilerden bir zât Rasûlüllah'a (s.a.v.) gelerek:

“Yâ Rasûlüllah! Senden Allah aşkına benim için sadece Allah'ın kitabı ile hüküm vermeni istiyorum.” dedi.

Ondan daha anlayışlı olan hasmı ise şöyle dedi :

“Evet, aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet. Bana da müsâde buyur.”

²⁹⁷Bakara, 2/129, 151, 231; Al-i İmrân, 3/164; Nisa, 4/113; Cuma, 62/2; Ahzâb, 33/34.

²⁹⁸Kırbaçoğlu, Hayri, **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, 224-225.

²⁹⁹Maide, 5/1.

³⁰⁰Ankebût, 29/48.

Rasûlullah ona ‘söyle’ dedi. Bunun üzerine adam anlatmaya başladı:

“Benim oğlum bu adamın yanında çırağı. derken karısı ile zina etti. Ben oğluma recim yapılması gerektiğini öğrendim. Bunun üzerine hemen onun nâmına yüz koyunla bir câriye fidye verdim. Bir de ilim ehline sordum: Bana oğluma ancak yüz dayakla bir yıl sürgün cezası gerektiğini; bunun karısına da recim gerektiğini söylediler.”

Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu:

“Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, aranızda Allah’ın kitabı ile hükmedeceğim. Câriye ile koyunlar geri verilecek! Oğluna yüz değnekle bir yıl sürgün uygulanacak. Haydi, yâ Üneys! Bunun karısına git! Şâyet itiraf ederse onu recmediver.”

Üneys kadına gitti. O da suçunu itiraf etmiş. Rasûlullah da emir buyurdular ve kadın recmedildi.³⁰¹

İbnü’l-Arabî bu hadisi verdikten sonra şu değerlendirmede bulunur: Bu Kur’ânda olan bir hüküm değildir. Fakat Allah’ın kendi katındaki kitaptan Rasûlüne ilim olarak vahyettiği kitapta mevcut olan bir hükümdür.³⁰²

İkincisi: Abdullah “Allah döğme yapan ve yaptıran kadınlara, yüz yolan ve yolduranlara, güzellik için diş törpüleyenlere, Allah’ın yarattığı şekli değiştirenlere lânet etmiştir.” dedi. Bu söz Benî Esed kabîlesinden Ümmü Yakub denilen bir kadına varmış. O hemen Abdullah’a gelerek ona şöyle dedi:

“Ne o senden bana gelen söz! Sen şunlara şunlara lanet okumuşsun.”

Abdullah da şöyle cevap verdi:

“Rasûlullah’ın lânet ettiklerine ben neden lânet etmeyecekmişim. Hem bu Allah’ın kitabında vardır.” Bunun üzerine kadın şöyle dedi:

³⁰¹Buharî, Hudûd 34; Müslim, Hudûd, 25.

³⁰² İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 14.

“Yemin olsun ki ben Mushaf’ın iki kabuğu arasındakileri okudum. Ama bu söylediklerini orada görmedim.” Abdullah devamla şöyle dedi:

“Eğer onu gerçekten de okumuşsan mutlaka görmüşsündür. Allah şöyle buyurur:

“Size Rasûl ne gitirdiyse onu alın! Size neyi yasaklamışsa da hemen vazgeçin!”³⁰³ Bunun üzerine kadın şöyle dedi:

“Gerçekten ben senin hanımın üzerinde bundan bir şey görüyorum.”
Abdullah

“Git de bak” dedi.

Kadın hemen gitti ve baktı ama aradığı şeyi göremedi. Bunun üzerine Abdullah şöyle dedi:

“Eğer böyle bir şey olmuş olsaydı biz zaten onunla beraber olmazdık.”³⁰⁴

Buradan da anlaşılıyor ki İbnü’l-Arabî sünneti kaynak bakımından Kur’ân’la eşdeğer olarak görmektedir. İbnü’l-Arabî birinci örnekte geçen olayda Peygamberin yanına gelen bedevinin Allah’ın Kitabıyla hüküm ver demesi ve bunun üzerine Hz. Peygamberin sizin hakkınızda Allahın Kitabıyla hüküm vereceğim demesine rağmen verdiği hükmün Kur’ân’da olmamasına dikkat çeker. İkinci örnekte ise Abdullah b. Mes’ud’un konuyla alâkalı okumuş olduğu âyeti³⁰⁵ göz önünde bulundurarak Hz. Peygamberin getirmiş olduğu şeylerin vahiy kaynaklı olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

Yine İbnü’l-Arabî ahkâmla alâkalı şu yorumda bulunur: “ Hz. Peygamber birçok konuda ashabıyla istişare etmiştir. Bununla alâkalı eserlerde çokça bilgi mevcuttur. Fakat ahkâm konularında onlarla hiç istişare etmemiştir. Çünkü ahkâmla alâkalı farz, mendûb, mekruh, mübah ve haram gibi hükümlerin hepsi Allah katından

³⁰³ Haşr, 59/7.

³⁰⁴ Müslim, Sahîh, Libâs, 120.

³⁰⁵ Haşr, 59/7.

inmiştir.”³⁰⁶ Bildiğimiz gibi ahkâmın hepsi Kur’ân’da mevcüt değildir. Belli bir kısmı sünnetle sabittir. Buradan da anladığımız İbnü’l-Arabî bu kısmın da vahiy kaynaklı olduğunu söylemesidir.

2. *Hadis’in Hadis ile Teâruzu*

a. *Tilâvet Secdesi*

İbnü’l-Arabî Kur’ân’da on beş yerde tilâvet secdesi olduğunu söyler³⁰⁷ ve konunun ehemmiyetine binaen, konuyla alâkalı rivâyetleri verir. İbnü’l-Arabî hem secde yapılması gerektiğini söyleyen rivâyetleri, hem de yapılmaya da olur şeklindeki rivâyetleri ele alır ve onların arasında değerlendirme yapar. Bazen de sessiz kalarak sadece konuyla alâkalı yorumları verir. Yer yer konuyla alâkalı olarak da fukahanın görüşüne müracaat eder. Biz, İbnü’l-Arabî’nin on beş tane dediği (içerisinde tilâvet secdesi geçen) âyetleri tek tek ele almaya çalışacağız. Onlarla alâkalı rivâyetleri vererek İbnü’l-Arabî’nin görüşlerini sunmaya çalışacağız. Ama bundan önce, İbnü’l-Arabî’nin genel olarak tilâvet secdesiyle alâkalı aktardığı rivâyetleri vermek istiyoruz. Bunlardan birincisi şu rivâyettir:

Ebû Hüreyre şöyle demiş. Rasûlullah : “Âdemoğlu secde âyetini okuyup secde ederse, şeytan ağlayarak uzaklaşır ve der ki: Vay haline (Ebû Küreybin rivâyetinde vay hâlîme şeklindedir) Âdemoğlu secde etmeye me'mur oldu (emrolundu) ve hemen secde etti. Binaenaleyh cennet onundur. Ben de secde etmekle emrolundum; ama ben secdeden imtina' ettim. Bu sebeble cehennem de benimdir.”³⁰⁸

Abdullah İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah içerisinde tilâvet secdesinin geçtiği bir âyeti okuduğunda secde eder, biz de onunla birlikte secde ederdik. Hatta bizden birisi önünde secde edecek yer bulamazdı.³⁰⁹

³⁰⁶ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, IV, 92.

³⁰⁷ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, II, 368.

³⁰⁸ Müslim, İman, 133; İbn Mâce, İkâmetu's-Salavât, 70.

³⁰⁹ Müslim, Mesâcid ve Mevziu's-Salât, 103.

İbnü'l-Arabî bu rivâyetleri verdikten sonra tilâvet secdesinin hükmünü ele alır ve âlimlerin konuyla alâkalı görüşlerini verir:

“İnsanlar bu konuda görüş ayrılığına düştüler. Mâlik ve Şafî tilâvet secdesinin vacib olmadığını söyler. Ebû Hanife ise vacib olduğunu söyler. Bu görüşünü de ‘Âdemoğlu secde etmeye me'mur oldu’³¹⁰ hadisine dayandırır.

Tilâvet secdesinin vacib değil de mendub olduğunu söyleyenler ise şu hadisi delil olarak gösterirler:

Ömer b. Hattab cuma günü minberde secde âyeti okudu. Bunun üzerine aşağı inerek cemaatle beraber tilâvet secdesi yaptı. Diğer cuma günü aynı yeri tekrar okudu. Cemaat tilâvet secdesine hazırlanırken: “Ağır olun, Cenabı Allah bu secdeyi yapıp yapmamayı bizim isteğimize bıraktı.” diyerek tilâvet secdesini yapmadı ve cemaate de yaptırmadı.³¹¹ Bu olay ensarıyla muhaciriyle bütün sahabenin huzurunda meydana gelmiştir. Onlardan hiçbirisi de kalkıp Hz Ömer’e itiraz etmemiştir. Bu da bu konuda icma olduğunu gösterir.³¹²

Biz şimdi burada İbnü'l-Arabî'nin okunduğu zaman secde yapılması gerektiğini söylediği âyetleri vermek istiyoruz:

1. Kuşkusuz Rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler. O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler:³¹³

İbnü'l-Arabî bu âyetin Kur'ân'daki ilk secde âyeti olduğunu söyler.³¹⁴

2. Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah'a secde ederler:³¹⁵

³¹⁰ Müslim, İman, 133; İbn Mâce, İkâmetu's-Salavât, 70.

³¹¹ Muvatta, Kur'ân, 5; Tirmizi, Cum'a, 52.

³¹² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 370.

³¹³ A'raf, 7/206.

³¹⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 368.

³¹⁵ Ra'd, 13/15.

İbnü'l-Arabî bu âyetteki ister istemez lafzı üzerinde durur ve şu şekilde açıklamaya çalışır: “Yapılan iş insanoğlunun iradesiyle olursa bu isteyerek yapılmış olur. İnsanın iradesi dışında olması gereken bir durumsa bu da istemeyerek (kerhen) olur.”³¹⁶ İbnü'l-Arabî bu açıklamaların dışında da konuyla alâkalı görüşleri verir:

- “ Mümin isteyerek secde eder, kâfir ise korkudan dolayı secde eder. Birinciye en güzel örnek Ebû Bekir'dir. O hiç tereddüt etmeden isteyerek imân etmiştir.
 - Kâfir başına bir sıkıntı geldiğinde, istemeyerek Allah'a secde eder. Buna da örnek şu âyettir: “ Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, (yine eski halinize) dönersiniz. İnsan çok nankördür.”³¹⁷
 - İhlaslı insan Allah'a gönülden muhabbetle secde eder. Onun dışındakiler ise bir karşılık için ya da sıkıntıdan kurtulmak için secde ederler. Bu da istemeyerek yapılmış olur.
 - Mahlukatın hepsi secde eder. Fakat kim kalbiyle gerçekten secde ederse o isteyerek yapmış olur. Kim de sadece fiil olarak bunu yaparsa bu da istemeyerek yapmış olur.
3. Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar³¹⁸:

Hişam b. Urve babasından naklediyor: Ömer b. Hattab cuma günü minberde Nahl sûresini okudu. Bunun üzerine aşağı inerek cemaatle beraber tilâvet secdesi yaptı. Diğer cuma günü aynı yeri tekrar okudu. Cemaat tilâvet secdesine hazırlanırken: “Ağır olun, Cenabı Allah bu secdeyi yapıp yapmamayı bizim isteğimize bıraktı.” diyerek tilâvet secdesini yapmadı ve cemaate de yaptırmadı.³¹⁹

³¹⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 82.

³¹⁷ İsrâ, 17/67.

³¹⁸ Nahl, 16/50.

³¹⁹ Muvatta, Kur'ân, 5.

4. Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur'ân okumak) onların saygısını artırır.³²⁰
5. Onlara, çok merhametli olan Allah'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlar.³²¹
6. Şüphesiz Allah dilediğini yapar³²²:

Hz Ömer bu sûreyi okuduktan sonra iki defa tilâvet secdesi yaptı ve şöyle dedi: “Bu sûrenin fazileti iki secdeyle daha da artırıldı.”³²³

Abdullah b. Dinar, Abdullah b. Ömer'i Hac sûresini okuduğu zaman iki defa tilâvet secdesi yaparken gördüğünü söylemektedir.³²⁴

Konuyla alâkalı diğer rivâyet ise şu şekildedir: Ukbe b. Âmir Rasûlullah'a şöyle dedi: “Ey Allah'ın Rasûlü, “Hac” süresi içerisinde iki secde bulunduğu için mi değerlidir? Evet dediler, kim secde yapmayacaksa bu iki secde âyetini okumasın.”³²⁵

Tirmizî bu hadisi verdikten sonra şu yorumu ekler: Bu hadisin senedi pek sağlam değildir. İlim adamları bu konuda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. “Ömer ve İbn Ömer bu sûrede iki tane secde âyeti olmasından dolayı bu sûre değer kazanmıştır” dediler. İbn'ül Mübarek, Şâfiî, Ahmed ve İshâk da aynı kanaattedirler. Bazı âlimler de bu sûrede tek secde âyeti olduğu görüşündedir. Sûfyân es Sevrî, Mâlik ve Kûfeliler de bunlardandır.³²⁶

7. Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.³²⁷

³²⁰ İsrâ, 17/109.

³²¹ Meryem, 19/58.

³²² Hac, 22/18.

³²³ Muvatta, Kur'ân, 5.

³²⁴ Muvatta, Kur'ân, 5.

³²⁵ Tirmizî, Cum'a, 54; İbn Hanbel, IV, 151.

³²⁶ Tirmizî, Cum'a, 54.

³²⁷ Hac, 22/77.

İbnü'l-Arabî, âlimlerin bir kısmının bu âyetin tilâvet secdesine delâlet ettiği görüşünde olup, âyeti okuduklarında secde ettiklerini, diğer bir kısmının ise bunu kabul etmediğini aktarır.³²⁸

8. Onlara: Rahmân'a secde edin! denildiği zaman: “Rahmân da neymiş! Bize emrettiğin şeye secde eder miyiz hiç!” derler ve bu emir onların nefretini artırır.³²⁹
9. (Hâlbuki) büyük Arş'ın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur.³³⁰
10. Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanırlar ki, bunlarla kendilerine öğütler verildiğinde, büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler.³³¹
11. Davud, kendisini denediğimizi sandı ve Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi³³²:

İbn Abbâs şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) “Sad” sûresini okuduğunda secde yaptığını gördüm.

İbn Abbâs: Hâlbuki bu (âyettek) secde, önemli secdelerden değildir(secde yapılma zorunluluğu yoktur).

Tirmizî: Bu hadis hasen Sahîhtir. Peygamber (s.a.v.)'in ashabından ve sonraki dönemlerden bazı ilim adamları bu sûrede secde yapılması görüşündedirler. Sûfyân es Sevrî, İbn'ül Mübarek, Şâfiî, Ahmed ve İshâk bunlardandır. Bir kısmı da burada Dâvûd Peygamberin Allah'a tevbesi ve dönüşü anlatılmıştır, diyerek secde olmadığı kanaatindedirler³³³

³²⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 307.

³²⁹ Furkân, 25/60.

³³⁰ Neml, 27/26.

³³¹ Secde, 32/15.

³³² Sâd, 38/24.

³³³ Tirmizî, Cum'a, 53.

Yine İbn Abbas Hz peygamber'in bu sûrede secde ettiğini ve şöyle dedidiğini nakleler:

“Davut tevbe için secde etti, biz ise şükür için secde ediyoruz.”³³⁴

12. Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız, güneşe de aya da secde etmeyin.

Onları yaratan Allah'a secde edin³³⁵:

İbnü'l-Arabî bu âyetin kesin bir şekilde secde âyeti olduğunu söyler.³³⁶ Fakat âyetin hangi kelimesinin bu hükmü içerdiği konusunda ihtilaf olduğunu aktardıktan sonra şöyle devam eder: Mâlik “Sadece O'na ibadet ediyorsanız” kısmında secde edilmesi gerektiğini söyler. Çünkü burası emre (secde edin) bitişiktir. Hz Ali ve İbn Mes'ud âyetin bu kısmında secde ederlerdi. İbn Vehb ve Şafi ise “Eğer insanlar büyüklük tasarlarsa (bilsinler ki) Rabbinin yanında bulunan (melekler) hiç usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih ederler.”³³⁷ âyetini de okuduktan sonra secde ederlerdi. Çünkü anlatılmak istenen burada tamamlanıyor. İbn Ömer, İbrahim en-Nehaî gibi önde gelen birçok kişi de bu görüştedir.³³⁸ İbnü'l-Arabî bu iki değişik görüşü aktardıktan sonra kendi görüşünü belirtmez.

13. Haydi Allah'a secde edip O'na kulluk edin!³³⁹

Abdullah ibn Mes'ûd şöyle demiştir: İçinde secde âyeti inen ilk sûre V'en-necmu sûresidir.³⁴⁰

Yine o şöyle söyler: Peygamber Ve'n-necmu sûresi'ni okudu ve bitiminde secde etti. Oradaki topluluktan ihtiyar bir kişi dışında herkes secde etti. O kimse de bir avuç çakıl veya toprak aldı da onu yüzüne doğru yükseltti ve: Bu kadarı bana

³³⁴ Nesai, İftitah, 48.

³³⁵ Fussilet, 41/37.

³³⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 87.

³³⁷ Fussilet, 41/38.

³³⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 87.

³³⁹ Necd, 54/62.

³⁴⁰ Buhari, İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 4.

yeter, dedi. Yemîn olsun, ben o kimseyi sonra kâfir olarak öldürülmüş görmüşümdür.³⁴¹

İbnü'l-Arabî Hz Peygamber'le birlikte secde etmeyen yaşlı insanın Umeyye b. Halef olduğunu ve Bedir günü kâfir olarak öldürüldüğünü söyler.³⁴²

İbnü'l-Arabî, konuyla alâkalı İmâm Mâlik'ten şu rivâyeti bizlere aktarır: Ömer b. Hattab "Ve'n-necmi iza heva" sûresini okudu ve tilâvet secdesi yaptı. Sonra kalkarak diğer sûreyi de okudu.³⁴³

İbnü'l-Arabî, Mâlikî âlimlerinin İmâm Mâlik'in bu sûrede secde yoktur görüşüne muhalif bir şey söylemediklerini aktardıktan sonra İmâm Mâlik'in bu sözüne rağmen kendisinin (Malik) bu sûrede secde yaptığını söylemektedir.³⁴⁴

Bu sûreyle alâkalı rivâyetlerden bir tanesi de Ebû'd-Derdâ 'dan gelen şu rivâyettir:

Ebû'd-Derdâ şöyle demiştir: "Rasûlullah ile beraber tilâvet secdesi olarak on bir secde yaptım; necm sûresindeki secde bunlardan biridir."³⁴⁵

Tirmizî bu hadis hakkında şu yorumda bulunur: Bu konuda; Ali, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, İbn Mes'ûd, Zeyd b. Sabit ve Amr b. As'tan da hadis rivâyet edilmiştir. Ebû'd-Derdâ'nın hadisi garibtir. Bu hadisi sadece Saîd b. ebî Hilâl'in, Ömer ed-Dımişkî'den rivâyet etmesiyle bilmekteyiz.³⁴⁶

Bu rivâyet İbnü'l-Arabî'nin secde âyetlerini on beş olarak kabul ettiği görüşüyle terstir. Ama İbnü'l-Arabî bu konuda bir yorumda bulunmamıştır. Kanatimizce Tirmizî'nin yorumunu yeterli görmüştür.

³⁴¹ Buhari, Sucûdü'l-Kur'ân, 1-4; Tefsir(Necm), 4; Menakıbu'l-Ensar, 29; Dârimî, Salât,160; İbn Hanbel, 1,388.

³⁴² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 172; Buhari, Tefsir, 4.

³⁴³ Muvatta, Kur'ân, 5.

³⁴⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 172.

³⁴⁵ Tirmizî, Cum'a, 47; İbn Mâce, İkâmetu's-Salavât, 71; İbn Hanbel, VI, 441.

³⁴⁶ Tirmizî, Cum'a, 47.

İbn Abbas'tan gelen bir rivâyet ise konuya daha değişik bir açı kazandırmaktadır. Zira o, bu rivâyetinde müşriklerin hatta cinlerin de secde ettiğini söylemektedir. Rivâyet şu şekildedir:

“Rasûlullah Ve'n-necmu sûresini okuduğunda secde yaptı. O esnada orada bulunan Müslüman, müşrik, cin kim varsa hepsi de secde yaptılar.”³⁴⁷

Tirmizî'nin ise yorumu şu şekildedir: Bu konuda İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre'den de hadis rivâyet edilmiştir. İbn Abbâs hadisi hasen Sahîhtir. Bazı âlimler bu hadisle amel ederek necm sûresinde secde yapılması görüşündedirler. Bazıları ise mufassal denilen bu tür sûrelerde secde olmadığı görüşündedirler. Mâlik b. Enes bunlardandır. Fakat ilk görüş daha Sahîhtir. Sevrî, İbn'ül Mübarek, Şâfi, Ahmed ve İshâk da bu görüştedirler.³⁴⁸

Kanaatimizce Tirmizî'nin de bahsettiği gibi bu hadis İbn Mes'ûd hadisiyle aynıdır. İbn Abbas'ın, cinlerin de secde ettiğini söylerken, secde edenlerin çokluğunu belirtmek için bu ifadeyi kullandığını düşünüyoruz. Ayrıca bu esnada müşriklerin bulunması ve sûrenin Mekkî olması olayın Mekke de olduğu³⁴⁹ kanaatini bizde uyandırmaktadır. Olaya bu açıdan bakarsak İbn Abbas'ın bu olayı görmesi imkânsızdır. İbn Abbas'ın bu rivâyeti başkasından duyduğu ve cin kısmını kendisinin yorum olarak kattığı kanaatini taşımaktayız.

Son olarak ise, bu sûrede secde yapmanın gerekmediğiyle alâkalı bir rivâyeti ele alâlim. Bu hadisi bize Zeyd b. Sabit aktarır. o şöyle der:

“Rasûlullah'a Necm sûresini okudum secde yapmadı.”³⁵⁰

Tirmizî bu hadisle alâkalı şu yorumu yapar: Zeyd b. sabit hadisi hasen Sahîhtir. Âlimler bu hadise şöyle bir yorum getirmişlerdir: “Rasûlullah'ın secde etmeyişi Zeyd b. Sabit'in okurken secde etmeyişinden dolayıdır.” Âlimler secde yapmak, işiten herkese

³⁴⁷ Buhari, Sucûdu'l-Kur'ân, 5; Tirmizi, Cum'a, 51.

³⁴⁸ Tirmizi, Cum'a, 51.

³⁴⁹ Ayrıca İbn Mes'ûd rivâyetinde geçen ihtiyarın Umeyye B. Halef olduğu ve Bedir'de kâfir olarak öldürüldüğü bilgisi de mevcuttur. Bkz. Buhari, İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kurân, 4.

³⁵⁰ Buhari, Sucûdu'l-Kur'ân, 6; Müslim, Mesâcid ve Mevziu's Salât, 106; Tirmizi, Cum'a, 52.

vâcibtir, demekte ve terk etmeye izin vermemektedirler. Bir kısım âlimler; “İşiten kimse abdestsiz ise abdest alınca secde eder demektedirler.” Sûfyân es Sevrî, Kûfeliler ve İshâk da bu görüştedir. Bazı âlimler ise: Tilâvet secdesi yapmak isteyen ve kıymetini bilip sevâbını kazanmak isteyenler içindir. Bunlar secde yapmayı terk etmeye izin veriyor ve dilerse yapar diyorlar ve Zeyd b. Sabit’in(yukarıda geçen) hadisini delil getiriyorlar ve şöyle diyorlar: “Secde yapmak mutlaka gerekseydi; Rasûlullah kendisi de secde yapar Zeyd b. Sabit’e de mutlaka secde yaptırır.” Ayrıca bu âlimler Ömer’in şu olayını da delil olarak gösterirler: “Ömer minberde secde âyetini okudu, minberden inerek secde yaptı sonra ikinci bir Cuma aynı âyeti okudu insanlar secde için hazırlandılar fakat Ömer secde yapmadı ve secde yapmak farz değildir, dilersek yaparız dedi. Kendisi secde etmedi cemaat de secde etmedi.”³⁵¹ Bazı âlimler bu hadise göre amel etmişlerdir. Şâfiî ve Ahmed bunlardandır.³⁵²

Son olarak ise İbnü’l-Arabî’nin bu âyetle alâkalı yorumunu verip bu konuya nokta koymak istiyoruz. O şu yorumda bulunur:

“İbn Ömer bu sûreyi okuduğunda Kur’ân’dan başka bir bölüm daha okuduktan sonra secde yapmak isterdi. O kısmı da okuyunca önce rukû yapar sonra secde yapardı. Çünkü o, burada tilâvet secdesi yapmayı gerekli görmezdi. Ebû Hanife ve Şafîî ise bu âyette secde yapılması gerektiği görüşünü savunurlar. Doğru olan da budur.”³⁵³

14. Onlar kendilerine Kur’ân okununca secde de etmezler.³⁵⁴

İbnü’l-Arabî, İmâm Mâlik’in bu âyette secde yapılması gerekmediğini söyler ve buna katılmadığını ifade eder. O İmâm Mâlik’e katılmama sebebini Ebû Hureyre’den gelen şu rivâyete dayandırır:

“Ebû Hureyre, cemaatle namaz kıldırırken İnşikak sûresini okudu ve secde etti. Namazı bitirince onlara; Rasûlullah’ın bu sûrede secde yaptığını haber vermiştir.”³⁵⁵

³⁵¹ Muvatta, Kur’ân, 5.

³⁵² Tirmizi, Cum’a, 52.

³⁵³ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, IV, 172.

³⁵⁴ İnşikak, 85/21.

³⁵⁵ Nesai, İftitah, 51.

İbnü'l-Arabî ayrıca bu hadisi Medineliler'in rivâyet ettiğini ve bu secdenin Kur'ân ve sünnet tarafından desteklendiğini söylemektedir.³⁵⁶

İbnü'l-Arabî bu sûreyle alâkalı kendi başından geçen şu olayı anlatır:

“İnsanlara namaz kıldırırken bu sûreyi okumazdım, çünkü secde ettiğimde cemaat bunu hoş karşılamaz, secdeyi terk etsem de ben huzursuz olurum. Ben de sadece yalnız kıldığım namazlarda okurdum. Bu ise iyiliğin kötülük, kötülüğün ise iyilik olduğu zamanın geldiğini bana gösterdi. Zira Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye şöyle demiştir: ‘Eğer kavminin tekrar küfre dönmeyeceğinden emin olsam, Kâbe’yi yıkar, İbrahim’in yaptığı temel üzerine tekrar yapardım.’³⁵⁷

15. Hayır! Ona uyma! Allah’a secde et ve (yalnızca O’na) yaklaş!³⁵⁸

İbnü'l-Arabî bu âyetin zahirinin sadece namazdaki secdeden bahsettiğini söyler. Bu görüşünü de “Namaz kılariken bir kulu (Peygamber’i namazdan) menedeni gördün mü?”³⁵⁹ âyeti ile delillendirir.³⁶⁰

İbnü'l-Arabî normalde bu şekilde düşünülmesi gerektiğini fakat konuyla alâkalı Sahîh bir rivâyet olduğunu söyler ve şu hadisi verir:

Ebû Hureyre demiştir ki: “Biz Rasûlullah ile birlikte İnşikâk ve Alâk sûrelerinde secde yaptık.”³⁶¹

Bu hadisten sonra İbnü'l-Arabî şu yorumu yapar: “Bu (rivâyet), bu âyette kastedilenin tilâvet secdesi olduğunu gösteren açık bir nastır.”³⁶²

³⁵⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 369.

³⁵⁷ Buhari, Hacc, 42; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 369-370.

³⁵⁸ Alak, 96/19.

³⁵⁹ Alak, 96/9-10.

³⁶⁰ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 424.

³⁶¹ Ebû Davud, Sucudu'l-Kur'ân, 4; Tirmizî, Cum'a, 50.

³⁶² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 424.

b. Hicab

İbnü'l-Arabî, hicabla alâkalı âyetin³⁶³ açıklamasında ‘ bu konuda altı tane rivâyet vardır’ der ve o rivâyetleri sırasıyla verir. ³⁶⁴ Daha sonra da vermiş olduğu bu rivâyetler arasında tercih yapar. Biz şimdi burada bu rivâyetleri vermek istiyoruz:

16. Enes anlatıyor: “Allah'ın Rasûlü evlenmiş, gerdek gecesinden sonra ailesi ile beraber oturuyordu. Annem Ümmü Süleym bir çorba hazırladı onu bir kâseye koydu. Bana, 'Enes! 'Bu çorbayı Allah'ın Rasûlüne götür' dedi. Sonra beni (sıkı sıkı tembihledi): 'Efendimize de ki, Ey Allah'ın Rasûlü! Bunu sana annem gönderdi. Onun sana selamı var. Annem bunun, bizden sana küçük bir ikram olduğunu söylüyor.’ (Az sonra çorbayı Allah'ın Rasûlü'ne getirmiştim.) Bana, 'Çorbayı koy, git, şu kişileri ve karşılaştığın diğer kişileri bana getir' dedi. Efendimizin verdiği isimleri ve karşıma çıkan diğerlerini davet ettim. (Bu arada) Enes'in olayı anlattığı Ebû Osman, Enes'e 'Bu şekilde kaç kişiyi davet ettin?' diye sormuş, Enes 'yaklaşık üç yüz kadardı' cevabını vermiştir. Enes anlatımını sürdürüyor: Allah'ın Rasûlü, bana 'Enes! kâseyi getir.' Dedi. İnsanlar içeri girdiler Allah'ın Rasûlünün evi ve (bitişikteki) Suffa Okulu hınca hınç dolmuştu. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü: 'Herkes onar onar halka oluştursun ve önüne konan yemekten yesin' buyurdular. Davetliler doyana kadar yemek yediler. Bir grup mekânı boşaltıyor, diğer grup boşalan yere oturuyordu. Böylece herkes karnını doyurdu. En sonunda Efendimiz bana, 'Enes! Kaldır kâseyi' dedi. Ben, ‘kâseyi sofraya koyduğumda mı içinde daha çok çorba vardı, yoksa kaldırırken mi’ bilemiyordum. Bu arada davetlilerden bazıları Allah'ın Rasûlünün evinde koyu bir sohbe dalmışlardı. Bu sırada Efendimiz, oturuyordu, hanımı ise yüzünü duvara dönmüştü. İnsanların nezaketsizliği Efendimizi rahatsız etmişti. Az sonra Allah'ın Rasûlü dışarı çıktı, diğer hanımlarını selamladı, bir süre sonra geri döndü. Allah'ın Rasûlünün geri geldiğini gören davetliler, nihâyet O'nu rahatsız ettiklerini anlayabildiler, çabucak kalkıp kapıya yöneldiler. Herkes dışarı çıkmıştı. Allah'ın Rasûlü geldi, kapının örtüsünü indirdi, içeri girdi. Ben hala odada oturuyordum. Az sonra Efendimiz beni de dışarı çıkardı. Ve Allah'tan şu âyet indi: “Ey iman edenler! Siz, bir yemeğe davet

³⁶³ Ahzab, 33/53.

³⁶⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 610-611.

edilmedikçe, zamanını gözetlemeksizin, Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbe dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmemekte, fakat o (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Resûlünü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah) tır.”(Ahzab, 33/53) Bunun üzerine Peygamber Efendimiz dışarıya çıkarak bu âyeti insanlara okudu.

“Enes b. Mâlik, 'ben, herkesten önce bu âyetlerden haberdar oldum' diyerek (sevinirmiş).³⁶⁵

17. Hz. Aîşe'den rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Peygamber ile ukt (hurma kurusundan yapılmış bir yemek) yiyordum. Bu esnada Ömer geldi. Peygamber onu (yemeğe) davet etti; o da yedi. Yerken eli parmağıma dokundu. Bunun üzerine şöyle dedi:

“ Sizin hakkınızda bana yetki verilmiş olsaydı, sizi hiç bir göz göremezdi.”³⁶⁶

18. Hz. Aîşe'den rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Rasûlüllah'ın zevceleri helâya gitmek istedikleri zaman geceleyin Menâsı'a³⁶⁷ çıkarlardı, orası geniş bir yerd. Ömer b. Hattab da Rasûlüllah'a: Kadınlara hicabı emret! diyordu. Ama Rasûlüllah bunu yapmıyordu. Derken Peygamber'in zevcesi Sevde binti Zem'a gecelerden bir gece yatsı zamanı dışarı çıktı. Kendisi uzun bir kadındı. Ömer ona seslendi: Seni tanıdık ey Sevde! (Ömer bunu) tesettür emri indirilsin diye (yaptı). Âişe: “Bunun üzerine Allah (cc) hicabı indirdi.” demiştir.³⁶⁸

³⁶⁵ Buhari, Tefsir (Ahzab), 8; Müslim, Nikâh, 93-94; Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'ân, 21.

³⁶⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 611.

³⁶⁷ Medine'nin kenarında bir bölge.

³⁶⁸ Buhari, Tefsir (Ahzab), 8; Müslim, Selam, 17-18.

19. İbn Mes'ud şöyle dedi: Peygamberin hanımları örtünmekle emrolduklarında Zeyneb binti Cahş şöyle dedi: Ey Hattab'ın oğlu! Sen bizim hakkımızda (hicab konusunda) çok gayret gösterdin, Allah da vahyi indirdi.³⁶⁹

20. Katade'nin rivâyetine göre Zeyneb hadisi (1 nolu hadis) Ümmü Seleme'nin evinde olmuştur. İnsanlar yemek yemişler ve sohbeti uzatmışlardır. Bunun üzerine Hz Peygamber bir içeri girip bir dışarı çıkmıştır. Onlara bir şey söylemekten çekinmiş ama Allah doğruyu söylemekten asla çekinmez.³⁷⁰

21. Hz Ömer Hz Peygamber'e şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü eşlerinin yanına iyi kötü herkes girip çıkıyor. Onlara hicabı emretsen." Bunun üzerine bu âyet (Ahzab, 53) indi.³⁷¹

İbnü'l-Arabî, konuyla alâkalı altı tane değişik rivâyeti verdikten sonra bu rivâyetler arasında tercihte bulunur ve şöyle der:

"Birinci ve altıncı rivâyetin dışındaki rivâyetler zayıftır. İbn Mes'ud'dan gelen rivâyet ise tamamen batıldır. Çünkü örtünme âyeti Zeyneb'in düğün günü inmiştir. Bu konuda zikredilen şeyler Sahîh değildir."³⁷²

Konuyla alâkalı söylemek istediğimiz birkaç mesele vardır. İlk olarak İbnü'l-Arabî'nin altı rivâyet arasından seçtiği iki tane rivâyete (bir ve altı) değinmek istiyoruz. İbn'ül-Arabî bu ikisinin Sahîh olduğunu söyledikten sonra, örtünme âyetinin Zeyneb'in düğün günü indiğini bunun dışındaki rivâyetlerin de Sahîh olmadığını söyler. Konuya bu açıdan baktığımızda altıncı rivâyet birinci rivâyete ve özellikle de İbnü'l-Arabî'nin bu yorumuyla çelişmektedir. Çünkü bu rivâyete göre örtünme âyetinin inmesiyle Zeyneb'in düğün gününün uzaktan yakından alakası yoktur. İbnü'l-Arabî bu konuda bir açıklama yapmamaktadır. Bir diğeri ise İbnü'l-Arabî'nin değerlendirmeye tabi tutmadığı üçüncü rivâyettir. Bu hadisi, Buhârî³⁷³ ve

³⁶⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 612.

³⁷⁰ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 612.

³⁷¹ Buhari, Tefsir (Ahzab), 8.

³⁷² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 612.

³⁷³ Buhari, Tefsir (Ahzab), 8; Vudu, 13.

Müslim³⁷⁴ Sahihlerinde rivâyet etmişlerdir. Biz İbnü'l-Arabî'nin bu konuyu yüzeysel geçtiğini düşünmekteyiz.

c. Ezan

İbnü'l-Arabî “Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için”³⁷⁵ âyetini açıklarken konuyla alâkalı rivâyeti verir. Daha sonra da konuyla alâkalı görüşünü aktarır. İbnü'l-Arabî'nin sahur vaktini belirleyen sabah ezanıyla alâkalı görüşlerine geçmeden önce konuyla alâkalı rivâyetleri vermek istiyoruz:

İbn Ömer şöyle rivâyet etti: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Bilal geceleyin ezan okur. Siz; Ümmü Mektûm'un ezanını iştinceye kadar yiyin için.”³⁷⁶

Aişe şöyle rivâyet etti: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Bilal ezan okuduktan sonra Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyin için, ikisinin ezanları arasındaki zaman farkı ise birinin inip diğerinin çıkması kadar geçen zamandan ibarettir.”³⁷⁷

Uneyse şöyle rivâyet etti: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ümmü Mektûm ezan okuyunca yiyin için fakat Bilal ezan okuyunca yeme içmeyi bırakın.”³⁷⁸

Özellikle üçüncü rivâyet diğer iki rivâyete terstir. Çünkü ilk iki rivâyet Bilal'in ezanının hatalı olduğunu söylerken üçüncüsü Ümmü Mektûm'un ezanının hatalı olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Arabî üçüncü rivâyeti kabul etmemektedir. Diğer rivâyetin Sahih olduğunu ve Ümmü Mektûm'un âmâ olduğu için kendisine sabah oldu denmeden ezan okumayacağını savunmaktadır.³⁷⁹ Yine İbnü'l-Arabî Ebû Hanife'nin bu hadisle amel etmediğini söyleyerek onu eleştirmektedir. Bu konuda şu yorumu yapar:

³⁷⁴ Müslim, Selam, 17-18.

³⁷⁵ Bakara, 2/187.

³⁷⁶ Buhari, Ezan, 13; Şehadet, 11; Nesai, Ezan, 9.

³⁷⁷ Buhari, Savm, 17; Nesai, Ezan, 10.

³⁷⁸ Nesai, Ezan, 10.

³⁷⁹ Buhari, Şehadet, 11; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 131.

“Ebû Hanife ‘Bilal geceleyin ezan okur. Siz; Ümmü Mektûm’un ezanını işitinceye kadar yiyin için.’ hadisiyle amel etmemektedir. O şöyle demektedir: ‘ Sabah namazının başlangıç zamanı faziletli bir zamandır. İnsanlar o zamanı değerlendirmek isterler. Fakat bu zaman uykunun en yoğun olduğu zamanlardan birisidir. Bu vakitte ezan okunmamış olsa insanlar namaz için abdest ve gusûl alarak camiye yetişemezler. Gece vaktinde böyle bir ezan okunursa insanlar erken vakitte uyanır ve camiye vakitlice giderler. Ayrıca bu ezan yatsı namazını kılmayan insanlar için bir uyarıdır. Yine ibadet için önemli bir vakit olan gecenin üçte birlik kısmını insanlara hatırlatmaktadır. Çünkü Sahîh hadiste Hz Peygamber şöyle buyurmuştur:

‘Allah her gece, gecenin ilk üçte biri geçtiğinde alt semâyaya nüzul eder de; Melik ben'im! Melik ben'im. Var mı bana duâ eden, onun duasını kabul eyleyeyim! Var mı benden bir şey isteyen; istediğini vereyim; Var mı benden mağfiret dileyen, onu affedeyim! Buyurur. Ve (bu hâl) tâ tanyeri ağarınca kadar böylece devam eder.’³⁸⁰

‘İşte bu ezan, insanları bu vaktin feyz ve bereketinden istifade etmeleri için uyandırmak amacıyla okunan bir ezandır.’ İbnü'l-Arabî Ebû Hanife'nin bu görüşüne katılmamaktadır.³⁸¹

Konuyla alâkalı olarak Tirmizî de rivâyeti verdikten sonra şu yorumu yapmaktadır:

Sâlim'in babasından rivâyete göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Bilâl sabah namazını haber vermek için ezanı erkenden okur siz oruç tutacak iseniz Ümmü Mektûm’un ezanını işitinceye kadar yeyin için” Bu konuda İbn Mes’ûd, Âişe, Üneyse, Enes, Ebû Zerr ve Semure'den birer hadis rivâyet edilmiştir.

İbn Ömer hadisi hasen Sahîhtir. İlim adamları gece ezan okuma hakkında farklı görüştedirler. Bir kısmı: Gece okunan ezan sabah ezanı yerine geçer ve iadesi gerekmez. Mâlik, İbn'ül Mübarek, Şâfiî, Ahmed ve İshâk bu görüştedirler. Bir kısmı ise: Geceleyin okunan ezan sabah namazı yerine geçmez, gece okunan ezanın tekrarı

³⁸⁰ Buhari, Teheccüd, 14; Tevhîd, 35; Müslim, Salât'ül Müsâfirîn, 168-169; Ebû Davud, Tatavvu', 21.

³⁸¹ Ârizatü'l-Ahvezî, 1, 266; Arık, M. Selim, a.g.e, 45.

gerekir. Sûfyân es Sevrî bu kanaattedir. Hammad b. Seleme, Eyyûb, Nafi', İbn Ömer yoluyla "Bilâl geceleyin ezan okudu Rasûlullah ona kul uyuya kaldı diye çağırmasını emretti" hadisini rivâyet ediyor.

Bu hadis pek Sahîh değildir. Sahîh olan: Ubeydullah b. Ömer'in ve başkalarının Nafi' ve İbn Ömer'den rivâyetleri olan hadistir ki: "Bilâl geceleyin ezan okur siz Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeyin için."

Abdulaziz b. ebî Revvâd, Nafi'den şöyle rivâyet etmiştir. "Ömer'in bir müezzini geceleyin ezan okudu da Ömer ona ezanı iade etmesini emretti." Bu hadiste, yukarıdaki gibi Sahîh değildir. Çünkü Nafi'den ve İbn Ömer'den munkatı olarak rivâyet edilmiştir. Hammâd b. Seleme, İbn ebi Ravvad'ın hadisini kastetmiş olacak ki böyle söylemiştir. Sahîh olan rivâyet, Ubeydullah ve pek çok kimsenin Nafi' vasıtasıyla İbn Ömer'den yine Zührî vasıtasıyla Sâlim ve İbn Ömer'den rivâyet ettikleri: "Bilâl geceleyin ezan okudu" hadisidir. Hammâd'ın hadisi Sahîh olsaydı bu hadisin bir manası kalmazdı. Dolayısıyla Rasûlullah'ın "Bilâl ezanı geceleyin okur" demekle ileride olacak bir şeyi yani Bilâl'in ezanı erkenden geceleyin okuyacağını bildirmektedir. Eğer Rasûlullah, fecr'in başlamasından önce okunan ezan, ezan yerine geçmemiş olsaydı ve o ezanın iadesi gerekseydi, "Bilâl ezanı geceleyin okur" buyurmazdı. Ali b. el Medinî diyor ki: Hammâd b. Seleme'nin, Eyyûb'dan, Nafi'den ve İbn Ömer'den yaptığı rivâyet pek kabul görmeyen tek kalan rivâyetlerdendir. Hammâd b. Seleme bu hadiste yanılmıştır.³⁸²

d. Gusül

Gusül abdestinin gerekli olup olmadığı yerlerden birisiyle alâkalı elimizde iki çeşit rivâyet vardır. İbnü'l-Arabî bunlardan birisini kabul eder ve diğerini kabul edenleri eleştirir. Bu rivâyetler şu şekildedir:

Erkeğin cinsî organının sünnet kısmı, kadının cinsî organına girince gusül vacip olur.³⁸³

³⁸² Tirmizi, Salât, 35.

³⁸³ Muvatta, Taharet, 18.

Erkek, kadının dört dalı (kolları ve bacakları) arasına oturur, (erkek) sünnet mahallini, (kadının) sünnet mahalline bitişirse (inzal vuku bulsun, bulmasın) gusül vacip olur.³⁸⁴

Erkek, kadının dört şubesi arasında oturup, duhul ederse, her ikisine gusül vacip olur.³⁸⁵

Âişe şöyle demiştir: “Erkeğin sünnet yeri kadının sünnet yerini aşınca gusül yapmak gerekir. Ben ve Rasûlullah böyle yapıyoruz ve yıkıyoruz.”³⁸⁶

Osman b. Affan’a soruldu: “Erkek eşiyile ilişkiye girse fakat meni gelmese bu durumda ne yapması gerekir?”

Osman, “Namaz abdesti gibi abdest alır ve avret yerini yıkar. Ben Hz. Peygamberden böyle işittim.” diye cevap verdi.³⁸⁷

Hz Peygambere şöyle soruldu: Ey Allah’ın Rasûlü! Erkek eşiyile ilişkiye girdiğinde meni gelmediği takdirde erkeğin ne yapması gerekir?

Hz. Peygamber, “Ondan kadına değen yerini yıkar sonra (normal) abdest alır ve namaz kılar.” diye cevap verdi.³⁸⁸

İbnü’l-Arabî Böyle bir durumda meni gelsin ya da gelmesin gusül abdesti alınması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bu konuda özellikle gusül gerekmez şeklindeki hadisleri rivâyet eden Buhârî’yi eleştirmektedir. Çünkü ona göre bu hadisler daha sonra nesh edilmiştir. Sahabenin uygulamasının bu yönde olduğunu söyleyen İbnü’l-Arabî devamla şu açıklamayı yapar:

³⁸⁴ Ebû Davud, Tahare, 83.

³⁸⁵ İbn Mâce, Tahârat, 111.

³⁸⁶ Tirmizi, Taharet, 80; Muvatta, Taharet, 18; Tirmizi bu hadisle alâkalı şu yorumu yapmaktadır: Âişe’nin hadisi hasen Sahihtir. Bu hadis değişik yollarla rivâyet edilmiştir. “Sünnet yeri sünnet yerini aşınca gusül gerekir.” Rasûlullah ‘ın ashabından pek çok kimse bu görüştedir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Âişe gibi tabiin ve sonraki dönemin âlimleri de aynı görüştedirler. Sûfyân es Sevrî, Şâfiî, Ahmed ve İshâk’da “Sünnet yerleri birbirine aşarsa gusül gerekir” demektedirler.

³⁸⁷ Buhari, Gusül, 29.

³⁸⁸ Buhari, Gusül, 29.

Buradaki esas mesele Buhârî'nin böyle bir durumda guslün vacip olmadığını, sadece müstehab olduğunu söylemesidir. Dinde İmâm addedilen, adalet ve bilgi olarak ilk önce akla gelen bir âlim olan Buhârî, böyle bir konuyu nasıl bilmez. Evet, sahabe başlangıçta bu hususta tam bir fikir birliği içinde değildi, ama daha sonra aralarındaki görüş ayrılığı ortadan kalkmıştır. Yani böyle bir durumda meni gelsin gelmesin, guslün vucubiyeti konusunda hemfikirlerdi. Hz Osman'ın zikredilen fetvasından³⁸⁹ daha sonra vazgeçtiği kastedilmektedir.³⁹⁰

e. İddet

İbnü'l-Arabî hadislerin birbirleriyle teâruzu konusunda değişik yollar izler. Mesela İbnü'l-Arabî, eşi ölen kadınların beklemesi gereken süreyi anlatan âyeti³⁹¹ açıklarken, konuyla alâkalı iki tane rivâyeti ele alır. Bunlardan birincisi Hz Peygamber'in Câfer vefat ettiğinde Esmâ binti Umeys'e söylediği şu sözüdür:

“Üç ay bekle ondan sonra senin için mâkul olan şeyi yap.”³⁹² İbnü'l-Arabî bu hadis hakkında “bâtıldır”, dedikten sonra konuyla alâkalı olarak bu rivâyete ters düşen şu hadisi verir:

Zeyneb binti Ebi Seleme dedi ki; Annem Ümmü Seleme'yi şöyle derken işittim; Bir kadın Rasûlullah'a geldi ve:

“Ey Allah'ın Rasûlü! Kızımın kocası vefat etti. Kendisinin de gözü ağrıyor. Ona sürme çekebilir miyim?” diye sordu.

Rasûlullah iki veya üç defa; “Hayır olmaz”, cevabını verdi. Sonra Rasûlullah şöyle buyurdu:

³⁸⁹ “Osman b. Affan'a soruldu: “Erkek eşiyle ilişkiye girse fakat meni gelmese bu durumda ne yapması gerekir?” Osman şöyle cevap verdi: Namaz abdesti gibi abdest alır ve avret yerini yıkar. Ben Hz. Peygamberden böyle işittim.” Buhari, Gusül, 29.

³⁹⁰ *Ârizatü'l-Ahvezî*, 1, 151; Arık, M. Selim, a.g.e, 50.

³⁹¹ Bakara, 2/234.

³⁹² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 1, 281.

“Bu iddet topu topu dört ay on gündür. Hâlbuki sizden biriniz câhiliyye döneminde tezeği senenin sonunda atardı.”³⁹³.

İbnü'l-Arabî birbirine ters düşen bu iki rivâyeti verdikten sonra şu yorumu yapar: Esmâ hadisi Sahîh olsa bile, Âlimlerimiz şöyle der: Tesellüb, bir hüzün elbisesidir. O matem için olan elbiseden farklıdır.³⁹⁴

Biz burada İbnü'l-Arabînin, hadisi kabul ederken önceliği kendi (Malikî) âlimlerinin şartlarına verdiğini gözlemlemekteyiz

B. İbnü'l-Arabî'nin Nesh Anlayışı

Nesh meselesi islâm dininin ilk devirlerinden itibaren tartışılan bir konudur. Neshin olmadığını söyleyenlerin yanında onun olduğunu kabul edenler de vardır. Neshin varlığını kabul edenler de ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birinci grup Kur'ân âyetinin sadece Kur'ân âyetiyle nesh olabileceğini, mütevatir dahi olsa sünnetin Kur'ân'ı nesh edemeyeceğini savunmaktadır.³⁹⁵ Diğer grup ise sünnetin de

³⁹³ Ebû Davud, Talak, 41-43; Zeyneb (tezeği senenin sonuna atardı cümlesi hakkında) şu açıklamayı yaptı; Kadın kocası öldüğü zaman en kötü elbisesini giyer, bir sene geçinceye kadar, koku ve hiçbir şey sürünmezdi. Sonra kendisine bir hayvan; eşek veya koyun yahut kuş getirilir de onunla silinirdi. Silindiği şey ekseriya ölürdü. Sonra dışarıya çıkar, kendisine bir hayvan tezeği verilerek onu atardı. Ondan sonra dilediği koku ve saireyi tekrar kullanabilirdi.

³⁹⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 282.

³⁹⁵ Şafîî, Muhammed b. İdris eş-Şafîî, **er-Risale** (Çev. Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER, Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, 65; İmâm Şafîî bu görüşünü Kur'ân âyetleriyle delillendirmektedir. O bu konuda şu yorumda bulunur:

Allah, insanlara, Kitab'ın bir hükmünü ancak Kitab'la neshettiğini, sünnetin Kitab'ı neshedemeyeceğini, onun nass bulunan konularda Kitab'a tâbi olduğunu ve Allah'ın mücmel olarak indirdiği şeylerin manalarını açıkladığını beyan etmiştir. Allah şöyle buyurmuştur:

“Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir’ dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım.”(Yûnus, 10/15)

Burada Allah, Peygamber'ine, kendisine vahyolunana uymayı farz kıldığını, O'nun kendiliğinden bunu değiştiremeyeceğini bildirmiştir. Yani Allah'ın Kitabı'nı ancak O'nun Kitabı nesheder. Nasıl ki farzını ilk olarak da O bildirmiştir. Farzlarından dilediğini kaldıran da, sabitleştiren de O'dur. Bu yetki, O'nun kullarından hiç birisi için söz konusu olamaz.

Kur'ân'ı nesh edebileceğini savunmaktadır.³⁹⁶İbnü'l-Arabî ise, "Nesh hiçbir şekilde birleşmesi mümkün olmayan ve her yönden çelişkili olan iki söz arasında meydana gelir."³⁹⁷ diyerek neshin mevcudiyetini kabul etmektedir. Ayrıca İbnü'l-Arabî, en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân-ı Kerim adlı eserinde âyetlerin nesh olup olmadığını incelemiştir.

1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Neshi

İbnü'l-Arabî Kur'ân'ın Kur'ân'la neshini kabul etmekte ve bu konuda örnekler vermektedir. Biz şimdi burada bunlara değinmek istiyoruz:

"Sayılı günler olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa, (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğe rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."³⁹⁸ İbnü'l-Arabî, İbn Ömer ve Seleme'nin bu âyet hakkında mensuh dediklerini aktardıktan sonra şu yorumu yapar:

"(Bu ayda) hastalığı bulunmayan ve mukîm olan bir insanın oruç tutması gerekir. Yolcu veya hasta olan insanın ise oruç tutması gerekmemektedir. Oruç tutması gereken insan (mukim ve sağlam iken), tutmak istemezse bir yoksulu

³⁹⁶ Bu görüşü savunanlar genellikle şu hadisi delil olarak kullanırlar:

Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dolayısıyla miras alacak olana vasiyyet yoktur. (Tirmizi, Vesaya, 5; Ebû Davud, Vesaya, 6; Nesai, Vesâyâ, 5).

Bu hadis hakkında Tirmizî şu yorumu yapar: Bu konuda Amr b. Harîce ve Enes'den de hadis rivâyet edilmiştir. Bu hadis hasen Sahîhtir. Bu hadis Ebû Umâme'den değişik yollarla da rivâyet edilmiştir. İsmail b. Ayyaş'ın, Iraklılardan ve Hicazlılardan tek başına rivâyeti pek sağlam değildir. Çünkü onlardan münker hadisler rivâyet etmektedir. Şamlılardan rivâyeti ise daha sağlamdır. Muhammed b. İsmail bu konuda böyle söylemiştir. Ahmed b. Hasan'ın, Ahmed b. Hanbel'den şöyle naklettiğini işittim: İsmail b. Ayyaş'ın durumu diğer münker hadisler aktaranlara göre daha iyidir. Diğerlerinin güvenilir kimselerden rivâyet ettiği münker hadisler vardır. Abdullah b. Abdurrahman'dan işittim şöyle diyordu: Zekeriyya b. Adiy' den işittim şöyle diyordu: Ebû İshâk el Fezarî şöyle diyor: Bakıyye denilen kişilerin güvenilen kişilerden yaptıkları rivâyetleri alın İsmail b. Ayyaş'ın ise gerek güvenilir gerekse başka kimselerden yaptığı rivâyetlerini almayın. (Bakıyye: İsmail b. Ayyaş'ın dışındaki münker hadisler aktaran kimseler. (Tirmizî, Vesâyâ, 5).

³⁹⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 457.

³⁹⁸ Bakara, 2/184.

doyuracak kadar fidye vermesi gerekir. Daha sonra Allah bu âyeti kendinden sonraki şu âyetle nesh etmiştir.³⁹⁹

“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’ân’ın indirildiği aydır. Öyleyse sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah’ı ta’zim etmeniz, şükretmeniz içindir.”⁴⁰⁰

İbnü'l-Arabî “ Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağıklarında) vasiyet etsinler. Eğer o kadınlar (kendilerinden) çıkıp giderlerse, kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden size bir günah yoktur. Allah azîzdir,

³⁹⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 113; Konuyla alâkalı Buhari’de şu rivâyet vardır: Oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir. " (Bakara, 2/184) İbn Ömer ile Seleme ibnu'l-Ekva': Bu fidye âyetini, bundan bir âyet sonra gelen şu âyet nesh etti, demişlerdir: " Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’ân’ın indirildiği aydır. Öyleyse sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah’ı ta’zim etmeniz, şükretmeniz içindir (Bakara, 2/185) İbn Ebî Leylâ şöyle dedi: Bize Muhammed'in sahâbileri şöyle tahdîs ettiler: Ramazân orucu nazil oldu. Bu onlara ağır geldi. Oruç tutmaya takat getirenlerden kimisi oruç tutmayı bıraktı da hergün bir fakîri doyurur oldu. Çünkü bu hususta kendilerine ruhsat verilmişti. Daha sonra oruç tutmaya gücü yetenlerin bu fidye verme ruhsatını "Oruç tutmanız sizin hakkınızda (yemenizden ve fidye vermenizden) daha hayırlıdır, eğer bilerseniz" (Bakara, 2/184) âyeti nesh edip kaldırdı da (mukîm ve kuvvetlilerin) hepsi oruç tutmakla emro-lundular. Buhari, Savm, 39.

Bu iki âyetin anlam olarak uyumsuz olmadığını ve ortada nesh de olmadığını söyleyenler de olmuştur. Onlar şu rivâyeti delil olarak kullanırlar: “Nesâî’nin, Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim-Yezîd-Verkâ'-Amr b. Dinar-Atâ' kanalıyla İbn Abbas’tan yaptığı bir rivâyete göre, “Oruç tutmaya gücü yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir” (Bakara, 2/184) âyetindeki “gücü yetmeyenler” kelimesi ile kast edilen 'oruç tutmanın külfete dönüştüğü kişilerdir. “Bir yoksulu doyurmak, dinen fidye olarak tanımlanan yemek miktarıdır.” Âyetteki “Kim de gönlünden fazladan bir iyilik yaparsa" ifadesi ile bir yoksulu doyurmanın ötesinde kişinin fazladan, gönlünden koparak iyilik ve ikram yapması kastedilmektedir ki, bu (ikram) ikinci bir yoksulu doyurmak olabilir. Bu âyet neshedilmiş (hükmü başka bir âyet tarafından kaldırılmış) bir âyet de değildir. Âyetteki “Fakat bu onun için daha hayırlıdır” ifadesinin açılımı 'oruç tutması daha hayırlıdır' şeklindedir. Bu âyeti kerimede sadece oruç tutmaya güç yetiremeyenler ve şifa bulmayan hastalar için bir ruhsat ve izin vardır.” Nesai, Sıyâm, 63.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/185.

hakîmdir.”⁴⁰¹ âyetinin yine aynı sûredeki başka bir âyetle neshi meselesinde şu yorumu yapar:

“Bu âyet Allah’ın şu sözüyle nesh edilmiştir: ‘Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.’⁴⁰² Cahiliye döneminde olduğu gibi İslam’ın ilk dönemlerinde de iddet süresi bir yıldır. Sonra Allah bu hükmü nesh etti ve dört ay on gün olarak yeniden düzenledi. Bu âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Buradaki Bakara (2/234) âyetinin, (2/240) âyeti ile nesh olduğunu söyleyenler de vardır ama bu görüş doğru değildir.”⁴⁰³

M. Sait Şimşek burada nesh olduğunu iddia edenlerin, iki âyette sözkonusu olan iddet süresinin farklı olmasından yola çıkarak bu görüşü savduklarını, fakat âyetlerin dikkatlice okunduğunda, aralarında ters düşen bir anlam olmadığını söyledikten sonra şu yorumu yapmaktadır: “ Çünkü birinci âyette, istediği takdirde kadının, bir yıla kadar kocasının evinde kalabileceği anlatılıyor; ikinci âyette ise, kalmak mecburiyetinde olduğu müddet belirtiliyor. Buna göre kadın, kocasının ölümünden sonra dört ay on gün kocasının evinde kalmak mecburiyetindedir. Ama bu müddeti bir yıla kadar uzatmak isterse, bunda muhayyerdir. Görüldüğü gibi âyetler arasında çelişki yoktur, aksine âyetler birbirlerini teyid etmekte ve açıklamaktadır.”⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Bakara, 2/240.

⁴⁰² Bakara, 2/234.

⁴⁰³ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, 1, 279.

⁴⁰⁴ Şimşek, M. Sait, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1997, 106-107; Konuyla alakalı Buhari’de şu rivâyet vardır: Mucâhid ibn Cebr "Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri " (Bakara, 2/234) âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: Bu iddet (yâni burada zikredilen dört ay on gün bekleme) Kadının kocasının ev halkı yanında beklemesi, vâcib bir işdi. Yüce Allah bundan sonra şunu indirdi: " Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler. Eğer o Kadınlar (kendilerinden) çıkıp giderlerse, kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden size bir günah yoktur " (Bakara, 2/240) Mucâhid dedi ki: Allah bu ikinci âyette senenin tamâmını yedi ay yirmi gün olarak Kadın için kocası tarafından bir vasiyet yaptı. Eğer Kadın isterse, kocasının kendisi için yaptığı vasiyetinde oturur, isterse dört ay on günün sonunda çıkar gider. Ve bu, Yüce Allah’ın “Eğer o Kadınlar (kendilerinden) çıkıp giderlerse " sözüdür. Bununla, bu (yedi ay yirmi günlük) iddet dahî olduğu gibi Kadın üzerine vâcibdir. Bu sözü râvî İbnu Ebî Necîh, Mucâhid’den aktarmıştır. Atâ ibn Ebî

İbnü'l-Arabî, Âl-i İmrân sûresindeki “Ey iman edenler! Allah’tan, O’na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin.”⁴⁰⁵ âyeti ile alâkalı şu yorumu yapar: “Bu âyet nazil olduğunda, bir kısım insanlar ayakları şişene ve alınları yarılana kadar ibadet ettiler. Daha sonra ise Allah diğer bir âyetle bu hükmünü neshetti.”⁴⁰⁶ Bu hükmü nesh eden âyet şu şekildedir:

“O halde gücünüz yettiğince Allah’a isyandan kaçın. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁴⁰⁷

Bunların yanında İbnü'l-Arabî âlimlerin nesh var dediği bazı âyetleri de burada sadece tahsis var diye açıklamıştır:

İbnü'l-Arabî, “Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah’a hediye edilmiş) kurbanı, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram’a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin.”⁴⁰⁸ âyetindeki ‘Beyt-i Haram’a yönelmiş kimselere’ kısmının “Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde bekleyin.”⁴⁰⁹ âyetiyle neshedildiğini söyleyen müfessirlere cevaben şunu söyler:

Rebâh da İbn Abbâs'ın şöyle dediğini söyledi: Bu birinci âyet, (ikinci âyette zikredilen) Kadının ailesi yanındaki iddetini neshetti. Artık Kadın istediği yerde iddetini bekler (çünkü süknâ iddete tâbi'dir. Bir yıllık iddet dört ay on gün ile neshedilince, süknâ da, yâni kocasının evinde oturma da neshedilmiştir). Ve bunun gibi Yüce Allah'ın "Çıkarılmaksızın" sözü de neshedilmiştir. Ve yine Atâ şöyle dedi: Kocasını ölen Kadın isterse kendi (kocasının) ailesi yanında iddet bekler ve kendisi hakkında yapılmış vasiyette oturur, isterse Yüce Allah'ın "Kadınların kendi nefisleri hakkında yaptıkları meşru işlerde size günâh yoktur" sözünden dolayı, çıkar giderler. Atâ dedi ki: Sonra mîrâs âyeti geldi ve süknâyı, yâni koca evinde oturma vücûbiyetini neshetti. Artık Kadın istediği yerde iddet bekler ve ona süknâ da yoktur. Buhari, Talak, 50.

⁴⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/102.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 268.

⁴⁰⁷ Teğâbün, 64/16.

⁴⁰⁸ Mâide, 5/2.

⁴⁰⁹ Tevbe, 9/5.

“Burada nesh yoktur sadece tahsis vardır. Biz bunu ikinci bölümde açıklamıştık. Çünkü müşriklerin öldürülmesi hükmünü kabul etsek bile Müslümanların (canlarının) hürmeti ne olacak?”⁴¹⁰

Yine Nur sûresindeki “Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez. Zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır.”⁴¹¹ âyetinin “Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”⁴¹² âyeti ile nesh olduğunu söyleyenler vardır. İbnü'l-Arabî bunlardan birisinin de Said b. Müseyyeb olduğunu aktardıktan sonra ona katılmadığını belirtir ve şöyle söyler: “Bu âyette nesh yoktur. Burada olan şey genel tahsistir.”⁴¹³

2. Kur'ân'ın Sünnet'i Neshi

İbnü'l-Arabî, vasiyyetle alâkalı hüküm konusunu anlatırken konuyla alâkalı görüşleri bize aktarır. Vasiyyetin vacip olduğunu söyleyenlerin delili olarak şu hadisi aktarır:

“Nâfi', İbni Ömer'den naklen haber verdi ki, Rasûlullah ‘Vasiyyet etmek istediği bir şeyi bulunup da üzerinden iki gece⁴¹⁴ geçen bir müslümanın hakkı ancak vasiyyetinin yanında yazılı bulunmasıdır.’ buyurmuşlar.”⁴¹⁵

Daha sonra da bu hükmün nesh olduğunu söyleyenlerin görüşünü değerlendirir ve onların delili olan hadisi verir:

⁴¹⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 2, 20.

⁴¹¹ Nûr, 24/3.

⁴¹² Nûr, 2/32.

⁴¹³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, III, 340.

⁴¹⁴ Bazı rivâyetlerde üç gece olarak geçmektedir: “Vasiyyet etmek istediği bir şeyi bulunup da üzerinden üç gece geçen bir müslümanın hakkı ancak vasiyyetinin yanında yazılı bulunmasıdır.” Abdullah b. Ömer diyor ki: Rasûlullah'ın bunu söylediğini işiteli vasiyyetim yanımda olmaksızın üzerinden bir gece geçmiş değildir. Müslim, Vasiyye, 4; Nesai, Vesâyâ, 1.

⁴¹⁵ Buhari, Vesâyâ, 1; Müslim, Vasiyye, 1; Tirmizi, Vesâyâ, 3.

“İbn Abbâs şöyle demiştir: İslâm'ın başlangıcında kişinin malı, öldüğü zaman mîrâs olarak oğluna kalırdı. Vasiyet de ana ile babanın hakkı idi (yalnız ebeveyne vasiyet edilirdi). Sonra Allah bundan irâde ettiği kısmını (mîrâs âyetiyle)⁴¹⁶ neshetti ve mîrâsı erkeğe, iki kadın payı kadar takdir etti. Ana ile babadan her birisine de (eğer çocuk varsa) altıda bir verdi, çocuk yoksa üçte bir verdi. Yine kadına (çocuk bulunduğu sûrette) sekizde bir, çocuksuzsa dörtte bir verdi. Zevceye de (çocuk yoksa) yarı, (çocuk varsa) dörtte bir hisse verdi.⁴¹⁷

İbnü'l-Arabî burada doğru olanın neshin vaki olduğu görüşü olduğunu söyler ve buradaki Kur'ân âyetinin hadisi neshetmesi fikrini benimser.⁴¹⁸

İbnü'l-Arabî Hz Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretten sonra Ensâr'la Muhacir'i kardeş kıldığını ve bu kardeşlikten dolayı onların da akrabalarından önce birbirlerine vâris olduklarını, daha sonra bu hükmün şu âyetle nesh olduğunu söyler:⁴¹⁹

“(Erkek ve kadınlardan) her biri için, ana, baba ve akrabanın bıraktığından (hisselerini alacak olan) vârisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Çünkü Allah her şeyi görmektedir.”⁴²⁰

İbnü'l-Arabî daha sonra konuyla alâkalı olarak şu rivâyeti verir:

“İbn Abbâs, şöyle demiştir: “Erkek, kadın; herbiri için mevlalar kıldık “, “Mirasçılar kıldık” demektir. “Yeminlerinizin bağladığı kimseler”, Muhâcirler'le Ensâr'dır ki, Muhacirler Medine'ye geldikleri ilk zamanlarda Hz. Peygamber'in bunlarla Medîneli Ensâr arasında kurduğu kardeşlik akdleri sebebiyle akrabalarından evvel mirasçı olurlardı. Fakat sonra “Erkek, kadın; herbiri için mirasçılar kıldık” âyeti inince, akidleşme ve kardeşlik akdiyle kurulmuş olan mîrâsçılık nesholundu.

⁴¹⁶ Nisâ, 4/11-12.

⁴¹⁷ Buhari, İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, (Nisâ) 5.

⁴¹⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 102-103.

⁴¹⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 529.

⁴²⁰ Nisâ, 4/33.

İbn Abbâs, “Yeminlerinizin bağladığı kimseler”⁴²¹ sözü hakkında ise şu yorumu yapmıştır: Artık bu yalnız yardım etmek, ihsan etmek, nasihat etmekten ibaret kaldı. Akidleşen iki kişi arasında mîrâsçılık gitmiş oldu. Ancak yeminli dostu için vasiyet edebilir.⁴²²

3. *Sünnet’in Kur’ân’ı Neshi*

İbnü'l-Arabî, mütevatir haberin Kur’ân’ı nesh edebileceğini söylemektedir. Buna delil olarak şu âyeti verir:

“İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tevbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir.”⁴²³ İbnü'l-Arabî, bu âyette zina yapanlara ceza verilmesi gerektiğini Hâlbuki celde ve recm uygulandığını söyledikten sonra şöyle devam eder:

“Celde âyetle⁴²⁴ sabittir, recim ise hadisle.⁴²⁵ Bu hükümler yukarıda geçen âyetteki ceza hükmünü neshetmektedir. Çünkü burada birbirine ters düşen iki hüküm

⁴²¹ Yeminleşen insanların bir nevi mukaveleli mirasçılar sayıldığı bu uygulamanın hükmü şu âyetle kalkmıştır: “Allah’ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir.” Enfâl, 8/75.

⁴²² Buhari, Feraiz, 16; Kefâlet, 2; Ebû Davud, Feraiz, 16.

⁴²³ Nisâ, 4/16.

⁴²⁴ Zina eden Kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve ahret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininde (hükümleri uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun. Nûr, 24/2.

⁴²⁵ Rasûlullah şöyle buyurdu: “(Zina cezasının hükmünü) benden alınız. Allah şüphesiz o (zina eden) Kadınlar için bir yol açtı. Bekâr (erkeğin) bekâr (Kadın)la (zina etmesi cezası) yüz değnek ve bir yıl sürgündür. Seyyib (sahih nikâhla evlenip bir defa olsun eşiyile birleşen erkeğin) seyyib (Kadın) la (zina etmesi cezası) yüz değnek ve recim (taşa tutulmak sûretiyle öldürülmesi) dir.” Müslim, Hudud, 12; İbn Mâce, Hudûd, 7; Ebû Davud, Hudud, 23.

Ubâde b. Sâmit (r.a.)’den rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Zina cezasının hükmünü benden alın. Allah o zina eden Kadınlar için bir düzenleme ortaya koymuştur; Evlinin evli ile zina etmesinin cezası yüz değnek ve taşlanarak öldürülme, bekarın bekarla zina etmesinin cezası yüz değnek ve bir yıl sürgün edilmektir.” Tirmizî: Bu hadis hasen Sahihîdir. Rasûlullah’ın ashabından bazı âlimlerin uygulaması bu hadise göredir. Ali b. ebî Tâlib, Übey b. Ka’b, Abdullah b. Mes’ûd, başkaları bunlardan olup şöyle derler: “Evli kimse zina ederse yüz değnek vurulur ve recmedilerek öldürülür.” Aynı şekilde bazı âlimler de bu görüşü paylaşmışlardır. İshâk bunlardandır. Rasûlullah’ın ashabından, içlerinde Ebû Bekir, Ömer ve başkalarının bulunduğu bir kısım ilim adamları ise “Evli kimse zina ettiğinde recmedilir ayrıca yüz değnek vurulmaz” derler. Rasûlullah (s.a.v.)’den, Maiz ve başka kimselerin olaylarından bahseden hadislere göre Rasûlullah, sadece recmedilmeyi emretmiş yüz değnek vurulmasını

vardır ve bunların tarihleri de bellidir. Burada cem yapmak mümkün olmadığından nesh hükmü vacip olur. Celde hükmü Kur'ân'ın Kur'ân'ı neshidir. Recm ise mütevatir haberin Kur'ân'ı neshetmesidir. Bu konuda muhakkik âlimler arasında ihtilaf yoktur".⁴²⁶

İbnü'l-Arabî "Onlar, başka değil, sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmıyla defedip önlemeseydi, mutlak sûrette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi. Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak sûrette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir."⁴²⁷ âyetiyle alâkalı şu rivâyeti aktarır:

Hız Peygamberin ashabı Mekke'de eziyet gördükleri zaman Hız Peygamberden müşriklerle savaşmak için izin istiyordu. Bunun üzerine yukarıdaki âyet indi. Mekke'den Medine'ye hicret gerçekleşince, onlarla savaşmalarına (onları öldürmelerine) izin verildi. Bu, (Sahîhse) hadisin âyeti neshine bir örnektir.⁴²⁸

"Hız Peygamber 'Kâ'b b. Eşref'e karşı kim çıkacak, çünkü o Allah'a ve Rasûlüne ezâ etmiştir.' dedi. Muhammed b. Mesleme ayağa kalktı ve şöyle dedi: 'Ben çıkarım ya Rasûlallah! Onu öldürmemi ister misin?' Hız Peygamber evet deyince gitti ve onu öldürdü."⁴²⁹

emretmemiştir. Bazı âlimlerin uygulaması da bu hadise göre olup Sûfyân es Sevrî, İbn'ül Mübarek, Şâfiî ve Ahmed'te bu görüştedirler. Tirmizi, Hudud, 9.

⁴²⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 465.

⁴²⁷ Hac, 22/40.

⁴²⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 302.

⁴²⁹ Buhari, Cihad, 158-159; Megâzi, 15; Müslim, Cihad ve Siyer, 119; Ebû Davud, Cihad, 157.

II. HADİSLERİ KULLANDIĞI ALANLAR

A. Âyetlerin Nuzûl Sebeplerini Açıklaması

İbnü'l-Arabî tefsirinde âyetleri açıklarken, onların nuzûl sebeplerine sık sık başvurmuştur. Fakat İbnü'l-Arabî bunlar karşısında değişik tutumlar sergilemiştir. Şimdi bunlara örnek vermek istiyoruz:

İbnü'l-Arabî bazen âyetle alâkalı hiç yorum ve açıklama yapmadan sadece sebab-i nuzûl verir. Buna şu örneği verebiliriz:

“Şüphesiz ölüleri biz diriltiriz. Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuz'da) sayıp yazmışızdır.”⁴³⁰ İbnü'l-Arabî bu âyetle alâkalı hiçbir açıklama ve yorum yapmaz. Sadece aşağıdaki sebab-i nuzûlü verir:

“Benû Seleme kabilesi, mescidin yanına taşınmaya karar verdi. Hz. Peygamber bunu duydu ve onlara: ‘Duydum ki mescidin yakınına taşınmak istiyormuşsunuz.’ dedi. Onlar: ‘Evet, Yâ Resûlâllah! Buna niyet ettik.’ dediler. Hz. Peygamber: ‘Ey Benî Seleme! Yurdunuzda kalın ki adımlarınız yazılsın; Yurdunuzda kalın ki adımlarınız yazılsın!’ dedi.”⁴³¹ Bu Hz. Peygamberin şu sözüne benzemektedir:

“İnsanın cemâatle kıldığı namaz, evinde ve çarşı, pazarda (yalnız) kıldığı namazdan yirmi beş derece⁴³² fazîletli olur. Çünkü sizlerden biri abdeste niyet edip, abdesti tamâm aldığı ve namazdan başka bir kasdı olmaksızın mescide gittiği zaman, tâ mescide girinceye kadar attığı her adım için Allah onun derecesini yükseltir ve bir

⁴³⁰ Yâsin, 36/12.

⁴³¹ Müslim, Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât, 280; İbn Hanbel, III, 333.

⁴³² İbnü'l-Arabî'nin vermiş olduğu rivâyette yirmi yedi geçmektedir. Fakat hadis Buhâri'de tam olarak (İbnü'l-Arabî'nin aktardığı şekilde) bu şekilde geçmektedir. Bununla alâkalı bkz. Buhari, Ezan, 30-31; Tirmizi, Salât, 47.

günâhını eksiltir. Mescide girince de, mescidde kaldıkça da hep namazda (gibi) olur. Ve namaz kıldığı yerden ayrılmadığı ve kendisinden hades vâki' olmadığı müddetçe (yanındaki) melekler: Ey Allahım, ona mağfiret et, Ey Allahım, ona merhamet et, diye duâ ve istiğfar ederler.”⁴³³

Bu örnekte görüldüğü gibi İbnü'l-Arabî sadece rivâyeti vermekle yetinmiş, hiç yorum yapmamıştır. Bazen de rivâyeti verdikten sonra, onunla alâkalı görüşleri verir ve kendisi yorum yapmaz. Buna şu örneği verebiliriz:

“Ey Peygamber! Mehirleri verdiğin hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini Peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık). Kuşkusuz biz, hanımları ve ellerinin altında bulunan cariyeleri hakkında müminlere neyi farz kıldığımızı biliriz. (Bu hususta ne yapmaları lâzım geldiğini onlara açıkladık) ki, sana zorluk olmasın. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.”⁴³⁴ İbnü'l-Arabî bu âyetin sebab-i nuzûlü olarak Tirmizî'den şu rivâyeti aktarır:

Ümmü Hânî şöyle demiştir: Rasûlullah, bana tâlib olmuştu. Kendisinden özür diledim, özrümü kabul etti. Sonra Allah, bu âyeti (Ahzab sûresi 50) indirdi. Artık ona helal olmuyordum. Çünkü ben hicret etmemiştim. Ben Mekke fethinde müslüman olanlardandım.⁴³⁵

Tirmizî, ‘Bu hadis hasen Sahîhtir, sadece Süddî'nin rivâyeti olarak bu şekliyle bilmekteyiz’ derken Kâdî ise şu yorumu yapar: ‘Bu rivâyet zayıftır. Çünkü Sahîh bir tarikile gelmemiştir.’⁴³⁶

İbnü'l-Arabî burada rivâyetle alâkalı olarak başkalarının görüşünü vermekle yetinmiştir. İbnü'l-Arabî bazen de âyetin sebab-i nuzûlüyle alâkalı rivâyetleri

⁴³³ Buhari, Salât, 87; İbn Mâce, Tahârat, 6.

⁴³⁴ Ahzâb, 33/50.

⁴³⁵ Tirmizî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 33.

⁴³⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 588.

verdikten sonra onlar arasında tercihte bulunur. O, Mâide sûresinin 41-44. âyetleriyle alâkalı şu rivâyetleri aktarır:

Birincisi: Bu âyet Ebû Lübabe hakkında inmiştir. Allah Rasûlü onu Kureyza oğullarına göndermiş o da Hz. Peygamber'e ihanet etmiştir.⁴³⁷

İkincisi: Bu âyet Kureyza ve Nadîr oğulları hakkında indi. Onlar başlarından geçen olayı Hz. peygambere şikâyet ettiler ve şöyle dediler: Nadîr oğulları kendi diyetlerini bizimkinin iki katı sayıyorlar. Bizden birisi onlardan birisini öldürdüğünde onu öldürüyorlar. Onlardan birisi bizden birisini öldürdüğünde ise kırk vesk hurma diyet veriyorlar.⁴³⁸

Üçüncüsü: Yahûdîler (Medine'de) Rasûlullah'a gelerek O'na içlerinden bir erkekle bir kadının zina ettiğini söylediler (ve ne hükmedersin? dediler). Rasûlullah onlara:

“Tevrat'ta recm karşılığında, ceza olarak ne var?” diye sordu. Onlar:

Biz zina edenleri teşhîr ederiz, bunlar deynekle de dövülürler, dediler. Abdullah b. Selâm bunlara:

Yalan söylediniz! Tevrat'la, recm (âyeti) vardır, dedi. Bunun üzerine Tevrat'ı getirdiler ve kitabı açtılar. Yahûdîler' den birisi (Abdullah ibn Surya) elini recm âyeti üzerine koydu da ondan önceki ve sonraki âyetleri okumaya başladı. Abdullah b. Selâm ona:

⁴³⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 121.

⁴³⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, II, 121; Rivâyet Nesâî'de şu şekilde geçmektedir: Bu hususta Abdullah b. Abbas'ın şunları söylediği rivâyet ediliyor: Medine'de Yahudilerden Kureyza ve Nadîr oğulları kabileleri bulunuyordu. Nadîr oğulları kabilesi Kureyza oğulları kabilesinden daha şerefli kabul ediliyordu. Kureyza oğullarından biri Nadîr oğullarından birisini öldürürse, öldüren katil de öldürülürdü. Fakat Nadîr oğullarından birisi Kureyza oğullarından birisini öldürürse, katil öldürülmez diyet olarak yüz vesk (yaklaşık yirmi ton) hurma verilirdi. Resulullah Medine'ye geldikten sonra Nadîr oğullarından bir adam, Kureyza oğullarından birisini öldürdü. Kureyza oğulları, "Katili bize verin onu öldürelim." dediler. Karşı taraf itiraz edince Kureyza oğulları "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Peygamberi var ona başvuralım." dediler. Ve Resulullah'a geldiler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu ve Resulullah'ın, onların arasında hüküm verirken adaletle hüküm vermesini (yani kısas hükmü vermesini) bildirdi."; Bu âyet Nadîr ile Kureyza arasındaki diyet hakkında indi. Çünkü Nadîrilerin ölümleri şerefli sayılıyor ve tam diyet ödeniyordu. Kureyza oğullarının ölümlerine ise diyetin yarısı ödeniyordu. Bu konuda davalarının halledilmesi için Rasûlullah'ı hakem tayin ettiler ve o sırada yukarıdaki âyetler nazil oldu. Nesâî, Kasame, 8-9.

Elini kaldır! dedi. O da elini kaldırıncı recm âyeti görülürdü. Bunun üzerine Yahûdiler:

Yâ Muhammed! Abdullah b. Selâm doğru söylemiştir: Tevratta recm âyeti vardır, dediler. Akabinde subût üzerine Rasûlullah bunların recm olunmalarını emretti ve recmedildiler.⁴³⁹

İbnü'l-Arabî bu rivâyetlerle alâkalı şu yorumları yapar:

“Birinci rivâyet zayıftır ve onun aslı yoktur. İkinci rivâyet de zayıftır. Çünkü âyet onların şikâyetiyle alâkalı değil, Hz. Peygamberin hüküm vermesiyle alâkalıdır. Doğru olan ise üçüncü rivâyettir.”⁴⁴⁰

B. Âyetin Tefsirinde Nakli Öne Alması

İbnü'l-Arabî bazı âyetlerin tefsirinde, konuyla alâkalı hiçbir açıklama yapmadan doğrudan Hz. Peygambere müracaat eder. O, Rahman sûresindeki, “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?”⁴⁴¹ âyetinin açıklama kısmında yorum yapmadan şu rivâyeti verir:

“İhsan; Allah’a onu görüyorsun gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O’nu, görmeden de O, şüphesiz seni görür.”⁴⁴²

İbnü'l-Arabî, Fatiha sûresindeki, “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.”⁴⁴³ âyetini tefsir ederken, hiçbir açıklama yapmadan şu rivâyeti verir:

Allah şöyle buyurdu: Namazı kulumla kendi aramda iki eşit kısma ayırdım. Yarısı benim, yarısı da kulum içindir. Kulum istediğine erişecektir. Kul: “Hamd

⁴³⁹ Buhari, Menakıb, 26; Müslim, Hudud, 26; Ebû Davud, Hudud, 25; Muvatta, Hudûd, 1.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, II, 122.

⁴⁴¹ Rahman, 55/60.

⁴⁴² Buhari, İman, 37; Müslim, İman, 1-5; İbn Mâce, Sunne, 9.

⁴⁴³ Fâtiha, 1/5.

(övme, övülme) âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" der. Allah da kulum bana hamdetti buyurur. Kul: "O, Rahmandır, rahîmdir" der. Allah da: Kulum beni övdü, der. Kul: "Cezâ gününün mâlikîdir" der. Allah da kulum beni yüceltti der. İşte bu okunanlar bana aittir. "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız" âyeti ise benimle kulum arasındaki müşterek âyettir. Sûrenin sonu sadece kuluma aittir. Kulum istediğine erişecektir. Sûrenin bu son âyetlerinde kul, Allah'a duâ ediyor ve ondan dosdoğru yoluna erdirmesini istiyor.⁴⁴⁴

C. Âyetlerin Açıklanması

İbnü'l-Arabî, hadisleri genellikle âyetleri açıklamak ve o âyetten çıkan hükümü daha anlaşılır hale getirebilmek için kullanır. İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân'ında, âyetleri tefsir ederken konuları 'meseleler' halinde ele alır. Bu meselelerden bazen ilk sırayı yukarıda da değindiğimiz gibi hadisler alırken, bazen de kırâetler, diğer İmâmların görüşü ya da müfessirin görüşü gibi konular alabilmektedir. İbnü'l-Arabî için âyetlerin açıklamasında hadislerin çok önemli bir yeri vardır. O, Sahîh gördüğü bir rivâyeti kesinlikle bağlayıcı görür.

İbnü'l-Arabî, "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın."⁴⁴⁵ âyetini tefsir ederken konuyu detaylı bir şekilde ele alır. Özellikle ayakların meshi mi yoksa yıkanması mı gerektiğini açıklar ve konuyla ilgili şu görüşleri verir:

"Bunun kırâetinin her iki şekilde de okunduğuna dair rivâyetler vardır. Musa b. Enes, Enes b. Mâlik'e Haccac'ın kendilerine hutbede ayakların yıkanmasına vurgu yaptığını söyledi. Enes ise 'Allah doğru söyledi, Haccac ise yalan söylemiştir' diye cevap verdikten sonra 'yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın' âyetini okudu. Enes ayaklarını mesh

⁴⁴⁴ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 1.

⁴⁴⁵ Mâide, 5/6.

ettiğinde onları ıslatırdı. Yine o şöyle demiştir: ‘Bu konuda Kur’ân mesh etmeyi emrederken, sünnet yıkamayı emretmiştir.’⁴⁴⁶

İbnü’l-Arabî, İbn Abbas ve Katâde’nin ‘hem yıkamanın hem de meshetmenin farz ‘ olduğunu düşündüklerini söyledikten sonra, Taberî’nin yıkamayla meshetme arasında tercih yapılabileceği görüşünde olduğunu aktarmaktadır.⁴⁴⁷ O bu yorumları verdikten sonra Hz. Peygamber’in ayaklarını hiç mesh etmediğini, sürekli yıkadığını söyler ve bu konuda şu rivâyeti aktarır:

Gittiğimiz yolculukların birinde Hz. Peygamber geride kalmıştı ve bize sonra yetişmişti. O sırada namaz vakti girmişti. Biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı, mesh eder gibi, az su ile yıkamaya başladık. Hz. Peygamber bu hâli görünce en yüksek sesiyle iki yâhud üç defa: “Cehennemde yanacak ökçelere yazık!” diye nida etti.

⁴⁴⁶ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 70-71.

⁴⁴⁷ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kurân**, II, 71.

III. AHKÂMU'L-KUR'ÂN'DA İSRÂİLİYYAT

İsrâiliyyat, isrâiliyye kelimesinin çoğuludur. Kelime, İsrâîlî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdise anlamında kullanılmaktadır. İsrâîl, rivâyetlere göre Hz. Yakub'un ismi veya lâkabıdır. Yahudiler bu isme nisbet edilerek 'Benû İsrâîl' (İsrâîloğulları) ismini almışlardır. Kur'ân'ı Kerim de Yahudilerden genellikle bu isimle bahseder. İsrâiliyyat kelimesinin ıstılâhî olarak; İslâm'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygambere, sahâbeye ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber anlamında kullanılmaktadır. Kısacası, İslâm dinine yabancı olan şeylerin hepsi bu kelimeyle ifade edilmiştir. Yahudi kaynaklı haberlerin diğer haberlere göre daha yaygın ve meşhur olması, bu tür haberlerin (İslâm dinine yabancı olan haberlerin) hepsinin İsrâiliyyat ismini almasında etkili olmuştur.⁴⁴⁸

İbnü'l-Arabî, tefsirinin birkaç yerinde anlattığı olayı daha anlaşır kılmak ve o konudaki görüşünü desteklemek için İsrâiliyyattan nakillerde bulunur. Biz bu rivâyetler hakkında örnekler vermeden önce İbnü'l-Arabî'nin konuyla alâkalı görüşüne değinmek istiyoruz:

İbnü'l-Arabî, "Musa, kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, demişti de: Bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti."⁴⁴⁹ âyetini açıklarken konuyla alâkalı İsrailoğullarından gelen şu rivâyet vardır der ve o rivâyeti verir:

Rivâyete göre İsrailoğullarından bir adam, mirasını alabilmek için bir akrabasını öldürür ve Hz Musa'dan katili bulmasını ister. Hz Musa da Allah'ın kendilerine bir buzağı kesmelerini emrettiğini söyler ama onlar bu işi zorlaştırmak

⁴⁴⁸ Geniş bilgi için Bkz. Zehebî, **el-İsrâiliyyat fit-Tefsîr ve'l-Hadîs**, Dâru't-Tevfik, Dimeşk, 1985, 19-20; Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyyat**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, 29-30.

⁴⁴⁹ Bakara, 2/67.

için ellerinden geleni yaparlar. En sonun Allah'ın özelliklerinden bahsettiği buzağıyı sadece bir kişide bulurlar ve değerinin çok üstüne bir fiyata satın alarak onu keserler. Hz Musa onlara, kesilen hayvanın bir parçasını ölen adama vurmalarını söyleyince onlar da bunu yaparlar ve ölen adam dirilerek kendisini öldüreni söyler.⁴⁵⁰

İbnü'l-Arabî bu rivâyeti verdikten sonra İsrailoğullarından rivâyet yapıp yapılamayacağı konusunu ele alır ve öncelikle rivâyete izin veren şu hadisi aktarır:

“Hz peygamber şöyle buyurmuştur: Bir âyet de olsa benden işittiklerinizi başkalarına ulaştırın. İsrailoğullarından da nakilde bulunmakta bir sakınca yoktur.”⁴⁵¹

İbnü'l-Arabî bu hadisi şu şekilde yorumlamaktadır: “Burada nakilden kasıt, onların kendi haklarında vermiş oldukları haberlerdir, yoksa başkalarıyla alâkalı aktarmış oldukları haberler değildir. Çünkü onların başkalarıyla alâkalı aktarmış oldukları habelerin baştan sona adalet ve subûta ihtiyacı vardır. Kendiyle alâkalı aktarmış oldukları rivâyetler ise, kişinin kendisini ya da içinde yaşadığı toplumu tasdik etmesi gibidir. Fakat bunların haberleri dinin temel esaslarıyla alâkalıysa, bu rivâyetler ciddiye alınmaz. Nitekim Hz Ömer şöyle demiştir: Bir gün elimde bir kitap tutuyorken Hz Peygamber beni gördü ve ‘O elindeki ne’ diye sordu. Ben Tevratın bir bölümü diye cevap verince bana kızdı ve ‘Eğer Musa hayatta olsaydı sadece bana uyardı’ dedi.”⁴⁵²

⁴⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 36.

⁴⁵¹ Buhârî, Enbiyâ, 50; Tirmizî, İlim, 13; Ebû Davud, İlim, 11.

⁴⁵² İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 37; İbn Hanbel, III, 387; Rivâyet İbn Hanbel'de şu şekilde geçmektedir: Ömer b. Hattab, Ehl-i kitaptan elde ettiği yazılı bir metinle Rasûlullah'ın yanına geldi ve onu bu metni okudu. Peygamberimiz bu hareketine kızdı ve şöyle dedi: “Ey Hattab'ın oğlu! O kitaptaki bilgiler hoşuna mı gitti? Nefsime elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben size tamamen halis bir din getirdim. Ehl-i kitaba hiç bir şey sormayın! Olabilir ki size doğru bir şey anlatırlar, onu tekzip edersiniz ya da bâtili anlatırlar, onu da tasdik edersiniz. Eğer Musa bugün yaşasaydı benden başkasına tabi olma hakkı ona da verilmezdi.

Konuyla alâkalı Buhari'deki şu rivâyeti de vermek istiyoruz: Abdullah İbnü Abbâs şöyle demiştir: Ey müslümânlar topluluğu! Sizler kitâb ehli olanlara herhangi birşeyi nasıl sorarsınız? Hâlbuki Allah'ın, Peygamberinize indirdiği en son ve hiç bozulmamış olan kitabı sizin kitabınızdır. Kaldı ki Allah sizlere Kur'an'ında ve Rasûlü'nün diliyle, Kitâb ehli olanların Allah'ın kitaplarını değiştirmiş ve başkalaştırmış olduklarını ve onların bu kitapları kendi elleriyle yazıp, bunları az bir bahaya satabilmek için: "Bu Allah'ın katındandır" dediklerini bildirmiştir. Size gelmiş olan ilim, sizleri onlara sormaktan nehyetmiyor mu? Hayır, vallahi, bizler onlardan hiçbir kimsenin, Allah'ın sizlere indirmiş olduğu Kitâb'dan birşey soranını görmemiştir. Buhari, Şehâdât, 29; Tevhid, 42; İ'tisâm, 25.

İbnü'l-Arabî, “Bunun üzerine Musa’ya: Asân ile denize vur! diye vahyettik. (Vurunca deniz) derhal yarıldı (on iki yol açıldı), her bölük koca bir dağ gibi oldu.”⁴⁵³ âyetiyle alâkalı Hz Musa ve yanındakilerin denizden geçerken başlarından geçen olayı aktarır. İbnü'l-Arabî, Hz Musa’nın denize, yarılmasını söylediğini, denizin de ‘sen büyüklük taşıyorsun, ben şimdiye kadar hiçbir insan için yarılıp yol vermedim senin için mi bunu yapacağım’ dediğini bunun üzerine de Allah’ın Hz Musa’ya esasını yere vurmasını vahyettiğini, Hz Musa’nın da bunu yaptığını ve denizin yarıldığını, böylece insanların oradan geçtiğini aktarır.⁴⁵⁴

İbnü'l-Arabî bu olayı aktardıktan sonra şu yorumu yapar: İmâm Mâlik, Hz Musa’nın Firavun’u kırk sene İslâma davet ettiğini, sihirbazların ise ilk günde iman ettiklerini söyler. Bu rivâyet bize, Mâlikîlerin Kur’ân, sünnet ve hikmetle örtüşen aynı zamanda da şerîata muhalif olmayan İsrâîliyyat türü haberleri kabul ettikleri göstermektedir.⁴⁵⁵

Biz İbnü'l-Arabî’nin de bu kanaatte olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü o da Mâlikî mezhebine mensuptur. Ayrıca rivâyete izin veren hadisten kuvvet alarak bu bilgileri aktardığını, yazılı kaynakların bu bilgilerle dolu olduğu için onları göz ardı edemediğini söylemesi⁴⁵⁶ onun bu konudaki fikrini bize göstermektedir. İbnü'l-Arabî isrâîli rivâyetler konusunda bazen seçici davranmış bazen de hiç yorum yapmadan onları aktarmıştır.

A. Kabul Ettiği İsrâîliyyat Kaynaklı Rivâyetler

1. Hârut ve Mârut

“Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârut ile Mârut isimli iki

⁴⁵³ Şuarâ, 26/63.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 457.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, III, 458.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 43.

meleğe indirilene öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar o iki melekten, karı koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler.⁴⁵⁷ İbnü'l-Arabî bu âyetle alâkalı olarak uzun bir isrâîli rivâyet aktarır.

Rivâyete göre melekler insanların işledikleri günahlara rağmen yeryüzünde nasıl cezasız kaldıklarını Allah'a şikâyet ederler. Allah da onlara, insanların durumunda oldukları takdirde onların da aynı şeyleri yapacaklarını söylediğinde, onlar bunu yapmayacaklarını iddia ederler. Bunun üzerine Allah tarafından, Hârut ve Mârut isminde iki tane melek insan olarak yeryüzüne gönderildi. Bunlar burada Zühre isminde güzel bir kadınla tanıştılar ve onun peşine düştüler. Bu kadının yüzünden günaha girdiler. Yaptıkları hatayı anlayıp pişman oldular ve dünya azabıyla ahiret azabı arasında muhayyer bırakıldılar. Onlar da dünya azabını seçtiler. Bundan dolayı insanlara sihir öğretmeye mecbur oldular.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Bakara, 2/102.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 45-46; Konuyla alâkalı detaylı rivâyet için bkz. İbn Hanbel, II, 134; İbn Hanbel'deki rivâyet İbnü'l-Arabî'nin anlattığından biraz farklıdır:

Allah Âdem'i yeryüzüne indirince melekler: 'Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun?' dediler. Allah da onlara: 'Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim' dedi. (Bakara, 2/30) Melekler:

'Ya Rab! Biz sana karşı Âdemoğlundan daha itaatliyiz' deyince Allah onlara:

'Meleklerden ikisini getirin! Onları yeryüzüne indirelim ve ne yapacaklarına, nasıl davranacaklarına bakâlim!' dedi. Melekler:

'Ya Rab! Hârut ve Mârut'u getirdik' dediler. Onlar yeryüzüne indirildiler. En güzel insan şeklinde, Zühre isminde bir Kadın onların yanına geldi. Bu iki melek Kadını elde etmek istediler. Zühre onlara:

'Şu şirk kelimelerini söylemeden teklifinizi kabul etmem' dedi. Melekler:

'Vallahi biz ebediyen hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayız' dediler. Kadın onlardan ayrıldı gitti. Sonra kucaklarında bir çocukla geldi. Melekler yine onu elde etmek istediler. Kadın:

'Vallahi bu çocuğu öldürmeden olmaz' dedi. Melekler:

'Hayır, vallahi onu aslâ öldürmeyiz' karşılığını verdiler. Kadın onlardan ayrıldı gitti. Sonra elinde bir şarap kadehiyle geri geldi. Melekler bu sefer de Kadını elde etmek istediler. Kadın:

'Vallahi bu şarabı içmedikçe olmaz' dedi. Melekler şarabı içtiler, sarhoş oldular, Kadınla düşüp kalktılar ve çocuğu öldürdüler. Melekler içkinin tesirinden kurtulunca Kadın:

İbnü'l-Arabî 'Meleklerin bu olaydan önce sadece inanan insanlar için bağışlanma dileğinde bulduklarını, bu iki meleğin hata işlemesinden sonra ise yeryüzünde bulunan bütün insanlar için bağışlanma dileğinde bulduklarıyla alâkalı bir görüşün olduğunu söyledikten sonra, Kâdî İyaz'ın bu konudaki yorumunu aktarır:

Biz, bu tür olayları âlimlerimizin rivâyet edip kitaplarına almalarından dolayı nakletmekteyiz. Bu tür rivâyetler yüzünden birilerinin yanlış düşüncelere dalmasından korkuyoruz.⁴⁵⁹

Abdullah Aydemir, İbnü'l-Arabî'nin bu konuda söylenenleri bir gaflet eseri olarak nitelendirdiğini söylemektedir.⁴⁶⁰ Hâlbuki daha önce kendisinin de söylediği gibi İbnü'l-Arabî, bu yorumu, Hârut ve Mârut'un, Hz. Davut ve Hz. Süleyman olduğunu söyleyenler için yapmıştır.⁴⁶¹

İbnü'l-Arabî, bu rivâyetin senedinin Sahîh olmadığını, fakat manasının doğru olduğunu belirtmektedir. Yine o, meleklerin günah işlemelerinin mümkün olabileceğini, sorumluluklarının aksine davranabileceklerini ve onlarda da şehvet hissinin bulunabileceğini söylemektedir. Bu görüşleri kabul etmeyenlerin ise ya cahil olduğunu ya da felsefeyle uğraşan kimseler olduğunu savunmaktadır.⁴⁶²

2. *Ashâb-ı Uhdûd*

“Burçlara sahip gökyüzüne, geleceği bildirilmiş güne, (o günde) tanıklık edene ve edilene andolsun ki, ateşle dolu hendeğe atılanlar (yakılarak) öldürüldü. Onlar (yakanlar) da başlarına oturmuşlar, müminlere yapmakta oldukları işkenceyi

‘Vallahi bana karşı yapmayız diye direndiğiniz her şeyi, sarhoşken yaptınız’ dedi. Hârut ile Mârut dünya ile ahiret azabından birini tercihte serbest bıraktılar. Bunun üzerine onlar dünya azabını tercih ettiler.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 1, 46; Abdullah Aydemir Kâdî İyaz'ın bu konuyla alâkalı şu yorumunu aktarır: Müfessirlerin, Hârut ve Mârut kıssası ile ilgili olarak naklettikleri haberler ile Hz. Ali ve İbn Abbas'tan aynı konuya dâir gelen hadisler hakkında şunu bil ki: Hz. Peygamberden Sahîh ya da sakîm bir şey gelmemiştir. Bunlar kıyas yoluyla da alınıp kabul edilecek cinsten değildiler. Bu haberler, Yahudilere ait kitaplardan aktarılmış bir takım uydurma rivâyetlerdir. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 203.

⁴⁶⁰ Abdullah Aydemir, *a.g.e.*, 202.

⁴⁶¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 1, 45; Abdullah Aydemir, *a.g.e.*, 200.

⁴⁶² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 1, 47.

seyrediyorlardı. Onlardan, sırf, göklerin ve yerin mülkü kendisine ait olan, azîz ve hamîd olan Allah'a iman ettikleri için intikam aldılar. Oysaki Allah her şeyi görür."⁴⁶³ İbnü'l-Arabî bu âyetle alâkalı şu rivâyeti aktarır:

Sizden öncekiler arasında bir hükümdar vardı. Bu hükümdarın bîr sihirbazı vardı. Sihirbaz ihtiyarlayınca hükümdara: Ben ihtiyarladım, bana bir çocuk gönder de, sihri ona öğretelim, dedi. O da öğretmesi için kendisine bir çocuk gönderdi. Çocuk yoluna çekildiği vakit bir rahîbe tesadüf etti. Hemen yanına oturarak konuşmasını dinledi ve beğendi. Artık sihirbazın yanına giderken rahîbe uğrar, onun yanında otururdu. Sihirbaza geldiğinde ise, sihirbaz kendisini döverdi. Çocuk bunu râhibe şikâyet etti. Râhib şunu söyledi: Sihirbazdan korktuğun vakit, beni âilem salmadı de! Ailenden korktuğun vakit de beni sihirbaz salmadı deyiver! Çocuk; bu minval üzere devam ederken büyük bir hayvanın üzerine geldi. Bu hayvan insanları hapsedmişti.(Kendi Kendine) Sihirbaz mı daha faziletli, yoksa râhib mi bugün anlayacağım, dedi. Ve bir taş alarak: Allahım! Eğer râhibin işi senin indinde sihirbazın işinden daha makbul ise, bu hayvanı öldür de, insanlar işlerine gitsinler, dedi ve taşı attı. Hayvanı öldürdü. İnsanlar da işlerine gittiler. Arkasından râhibe gelerek (hâdiseyi) ona haber verdi. Râhib ona: Ey oğulcuğum! Bugün sen benden daha faziletlisin. Sen muhakkak imtihan olunacaksın. Şâyet imtihan olunursan, benim nerede olduğumu söyleme, dedi. Çocuk körlerle abraşları düzeltiyor, sair ilâçlardan insanları tedavi ediyordu. Derken hükümdarın maiyyetinde bulunanlardan kör olmuş birisi bunu işitti. Ve kendisine birçok hediye getirerek: Eğer beni düzeltebilirsen, şuradaki şeylerin hepsi senin olsun! dedi. Çocuk: Ben hiç bir kimseyi düzeltemem. Şifayı ancak Allah verir. Eğer sen Allah'a iman ediyorsan, ben Allah'a dua ederim. O da şifa verir, dedi. Adam Allah'a iman etti, Allah da şifasını verdi. Muteâkiben hükümdarın yanına gelerek eskiden oturduğu gibi oturdu. Hükümdar ona: Senin gözünü kim iyileştirdi? diye sordu. Adam: Rabbim! cevâbını verdi. Senin benden başka Rabbin var mı dedi. (Adam): Benim Rabbim de, senin Rabbin de Allah'dır cevabını verdi. Bunun üzerine hükümdar onu tutuklattı ve ona işkence yaptırdı. Nihâyet o adam çocuğun yerini söyledi. Çocuğu hükümdarın huzuruna getirdiler. Hükümdür ona: Ey oğulcuğum! Sihrin körleri ve abraşları düzelterek ve şöyle şöyle

⁴⁶³ Bûrûc, 85/1-9.

yapacağın dereceyi bulmuş, dedi. Çocuk: Ben hiç bir kimseyi düzeltmiyorum! Şifayı veren ancak Allah'dır, dedi. Bunun üzerine hükümdar onu da tutuklattı ve ona da işkenceye başladı. Nihâyet çocuk râhibin yerini söyledi. Râhibi de hükümdarın huzuruna getirdiler. Kendisine: Dininden dön! denildi. O bunu kabul etmedi. Derken hükümdar bir testere istedi ve onu başının ortasına koyarak yardı. Hattâ iki parçası yere düştü. Sonra hükümdarın maiyyetindeki adam getirildi ve kendisine: Dininden dön! denildi. O da razı olmadı. Hemen testereyi başının ortasına koyarak, başını onunla yardı hattâ iki parçası yere düştü. Sonra çocuk getirildi. Ona da: Dininden dön! denildi. Fakat o da kabul etmedi. Bunun üzerine çocuğu maiyyetinden bazı kimselere vererek: Bunu filân dağa götürün. Dağın üzerine çıkarın. Zirvesine ulaştığınızda dininden dönerse ne âlâ! Dönmezse aşağı atın, dedi. Çocuğu göturdüler ve dağa çıkardılar. Çocuk: Allahım! Bunlar hakkında bana dilediğin şeyle kifâyet et! dedi. Bunun üzerine dağ onları salladı ve (aşağı) düştüler. Derken yürüyerek hükümdara geldi. Hükümdür ona: Arkadaşların sana ne yaptı? diye sordu. Çocuk: Onlar hakkında Allah bana kâfi geldi, dedi. Hükümdar onu yine maiyyetinden birkaç kişiye vererek: Bunu götürün, bir gemiye yükleyerek denizin ortasına varın. Eğer dininden dönerse ne âlâ! Aksi takdirde denize atın! dedi. Çocuğu göturdüler. (O yine) : Allahım! Bunlar hakkında bana dilediğin şeyle kifâyet et! diye dua etti. Hemen gemileri alabora olarak boğuldular. Çocuk yine yürüyerek hükümdara geldi. Hükümdar ona: Arkadaşların sana ne yaptı? diye sordu. Çocuk: Onlar hakkında Allah bana kâfi geldi, dedi. Ve hükümdara şunu söyledi: Sana emredeceğim şeyi yapmadıkça, sen beni öldüremezsin! Hükümdar: Nedir o? diye sordu. Çocuk: Halkı bir yere toplarsın ve beni bir ağaca asarsın. Sonra torbamdan bir ok al! Bu oku yayın ortasına koy. Sonra bu çocuğun Rabbi olan Allah'ın ismiyle diyerek bana at. Bunu yaparsan beni öldürürsün, dedi. Hükümdar hemen halkı bir yere topladı ve onu bir ağaca astı. Sonra torbasından bir ok aldı ve oku yayın ortasına koydu. Sonra: Bu çocuğun Rabbi olan Allah'ın ismiyle diyerek çocuğa attı. Ok çocuğun şakağına isabet etti. Çocuk elini şakağına, okun vurduğu yere koydu ve öldü. Bunun üzerine halk: Çocuğun Rabbine iman ettik! Çocuğun Rabbine iman ettik! Çocuğun Rabbine iman ettik! dediler. Ve hemen hükümdara gidilerek: Ne buyurursun, korktuğun vallahi başına geldi. Halk iman etti, denildi. Bunun üzerine hükümdar yolların başlarına hendekler kazılmasını emretti ve kazıldı. Ateşler de yakıldı. Daha sonra da: Kim

dininden dönmezse, onu buraya atın! dedi. Yahut hükümdara sen at, denildi. Bunu da yaptılar. Nihâyet beraberinde çocuğu olan bir kadın geldi. Kadın oraya düşmekten çekindi. Bunun üzerine çocuk ona: Ey anneciğim, sabret! Çünkü sen hak üzeresin! dedi.⁴⁶⁴

İbnü'l-Arabî bu rivâyetin doğru olduğunu, hendekleri kazanların kâfirler olduğunu ve bu kâfirlerin oraya (hendeklere) müminleri attıklarını söylemektedir.⁴⁶⁵

Fahreddîn er-Razî tefsirinde bu konuyla alâkalı şu yorumu yapmaktadır: “Ashâb-ı Uhdûd ile alâkalı rivâyetlerin birbirleriyle çelişmesi, bunların yalan olduğunu gösterir’ denilirse, biz de deriz ki, bu rivâyetler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunların, üç ayrı zamanda, üç ayrı cemaat hakkında meydana geldiği; birisinin Yemen’de, birisinin Irak’da, diğerinin de Şam’da meydana geldiği ileri sürülmüştür.”⁴⁶⁶ Razî bu rivâyetleri kabul etmeyenlerden birisi olan Kaffâl’a ait şu görüşü de aktarır:

“Âlimler, Ashâb-ı Uhdûd kıssası hakkında, pek çok değişik rivâyet zikretmişlerdir. Bunların hiç biri doğru değildir. Fakat bu rivâyetler, Ashâb-ı Uhdûd’un, kavimlerine veya kâfir ve kendilerine hükümdar olan bir krala karşı çıkan mümin bir cemaat oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre bu kâfir kral, bu

⁴⁶⁴ Müslim, Zühd ve Rekâik, 73; Tirmizi, Tefsir (Bürûc), 85; İbn Hanbel, VI, 17; İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kurân, IV, 372-373.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 374; Zemaşşeri Ashab-ı Uhdûd ile alâkalı yukarıdaki rivâyetin dışında şu iki haberi vermektedir: Önceki ümmetlerden içkiyi helal sayan ve kitaplarına sıkıca bağlı (ehli kitap) bir toplumun padişahı bir gün içki içip sarhoş olur ve kız kardeşiyle ilişkiye girer. İçkinin tesiri geçince ne yapacağını şaşırır. Kız kardeşi ona, Allah’ın kızkardeşe evlenmeye izin verdiğini ilân etmesini daha sonra da tekrar yasakladığını ilân etmesini söyler. Padişah bunu insanlara ilân eder. Fakat insanlar bunu kabul etmezler. Bunun üzerine kız kardeşi kırbaçlamalarını daha sonra kılıçtan geçirmelerini söyler ama insanlar yine kabul etmezler. En sonunda hendekler kazdırarak içine ateşler yaktırır ve kabul etmeyen insanlar buraya atılır.

Necran’a Hz. İsa’nın dininden olan bir adam gelir. Bir zaman sonra bu adam, onları bu dine davet eder. Bunlar da, onun bu davetini kabul ederler. Bunun üzerine Yahudi olan Zû Nuvâs, Himyerililerden oluşan bir orduyla bunların (Necranlılar) üzerine yürür. Onlara ‘ya Yahudiliğe girer ya da ateşte yanarsınız’ derler ve tercihte bulunmalarını isterler. Onlar da Yahudiliğe girmek istemezler. Bunun üzerine o Yahudi topluluk bunların on iki bin tanesini hendeklerde yakar. Bunun yetmiş bin kişi olduğu da söylenir. Hendeklerin uzunluğunun kırk arşın, eninin ise, on iki arşın olduğu söylenmektedir. Zemaşşeri, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemaşşeri-Harezmî, **el-Keşşaf an Hakaik't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil**, Mısır, IV, 571.

⁴⁶⁶ Razi, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Ali er-Razî et-Taberistânî, **et-Tefsîru'l-Kebîr ev Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr**, Terc. Suat Yıldırım – Lütfullah Cebeci – Sadık Kılıç – Sadık Doğru), Huzur Yayınevi, İstanbul, 2002, 23, 36-37.

mümin kimseleri hendeklere attırmıştır. Öyle sanıyorum ki, bu hadise, Kureyşliler tarafından bilinmekteydi. Bundan dolayı, Allah Hz. Peygamberin ashabına, dinleri uğruna başlarına gelen sıkıntılara sabretmek gerektiğine dikkat çekmek için bu kıssayı hatırlattı. Çünkü Kureyş müşrikleri, hadislerde de yaygın bir şekilde anlatıldığı gibi, Ammâr b. Yasir ve Bilal gibi kişilere çok ağır işkenceler yapıyorlardı.⁴⁶⁷

Bize göre Kaffâl'ın yapmış olduğu yorum daha mâkul görünmektedir. Ashâb-ı Uhdûd kıssası birçok yönüyle İslâmî prensiplerle ters düşmektedir. İbnü'l-Arabî'nin bu konuda istifade ettiği eserlerden etkilendiğini düşünmekteyiz.

B. Kabul Etmediği Rivâyetler

1. Hz. Süleyman Kıssası

“Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar o iki melekten, karı koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler.”⁴⁶⁸ İbnü'l-Arabî bu âyetin açıklamasında dokuz tane mesele olduğunu söyler ve ilk olarak Hz. Süleyman'la alâkalı şu olayı aktarır:

“Hz. Süleyman bir adada bulunan şehri alıp oranın kralını öldürür. Orada insanların en güzel yüzüsü olan, Cerâde ismindeki kralın kızını da ele geçirir. Bu kız daha sonra Müslüman olur. Süleyman onu sever ama kız babasını unutamaz ve onun için devamlı ağlar. Bunun üzerine, Hz Süleyman bir cine emir verir ve o kız için

⁴⁶⁷ Razî, a.g.e. 23, 37.

⁴⁶⁸ Bakara, 2/102.

babası şeklinde bir heykel yaptırır. Heykele kızın babasının elbiselerini giydirir. Kız, sabah akşam hizmetçileriyle birlikte, hep o heykelin yanına gidip, ona secde eder. Derken Asaf, bu durumu Süleyman'a haber verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman o heykeli kırdırtıp, kadını cezalandırır. Daha sonra tek başına bir sahraya çıkıp, oraya kül yaydırıp, Allah'a tevbe için, külün üzerine oturur. Süleyman'ın Emine adında, bir ümmü veledi (çocuğunun annesi olan bir cariyesi) vardır. Tuvalete gittiğinde yahut hanımlarıyla yatmak istediğinde mührünü ona emanet ederdi. Hz. Süleyman'ın mülkünün kuvveti de, o mühründe saklıydı. Yine bir gün mührünü o kadına emanet etti. Şeytan Hz. Süleyman şeklinde, bir denizci kıyafetiyle kadının yanına gelir ve ona: "Emine! Mührümü ver" dedi. Böylece mührü eline geçirdi ve Süleyman'ın tahtına oturdu. Kuşlar, insanlar ve cinler ona gelip gitmeye başladı. Hz. Süleyman'ın görünümü değişmişti. Bu sırada mührünü almak için, Emine'nin yanına gitti. Fakat Emin onu tanımayıp kovdu. Bunun üzerine Hz. Süleyman bir suç işlemiş olduğunu anladı. Daha sonra ev ev dolaşp dilenmeye başladı. "Ben Süleyman'ım" dediğinde insanlar ona toprak atıp hakaret ediyorlardı. Daha sonra balıkçıların yanında çalışmaya başladı. Çalışmasının karşılığı olarak günlük iki balık alıyordu. Hz. Süleyman evinde puta tapıldığı gün sayısı (kırk gün) bu şekilde yaşadı. Âsaf ve İsrâiloğullarının ileri gelenleri, Hz. Süleyman'ın kılığına giren şeytanın verdiği kararları yadırgamaya başladı. Bu durumdan şüphelenen Âsaf Hz. Süleyman'ın hanımlarına bazı sorular sormaya başladı. Onlar da, "Bu, biz hayızlıyken bizimle ilişkiye giriyor ve cünüplükten dolayı yıkanmıyor" dediler. Bunun üzerine şeytan mührü denize atarak kaçtı. Mührü bir balık yuttu ve o balık Hz. Süleyman'ın eline geçti. Balığın karnını yardı ve mührü orada gördü. O şeytanı yakalayıp, bir kayanın içine koydu ve onu denize attı.⁴⁶⁹

İbnü'l-Arabî, bu tür rivâyetleri aktarmanın aslında doğru olmadığını ve önceki kitaplar bunları aktarmış olmasa bu tür rivâyetleri kitabına almayacağını söyledikten sonra konuyu şu şekilde değerlendirir:

Hz. Süleyman'ın Cerâde ve onun kavmi hakkındaki uygulaması asla kabul edilemez. Çünkü peygamberlerin böyle bir şey yapmaları düşünülemez ve onlar büyük günah işlemekten de korunmuşlardır.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, 1, 42-43.

Şeytanın bir melek ya da peygamber sûretine girerek yüzüğü alması ise aslı olmayan bir şeydir. Çünkü şeytanlar asla peygamberlerin sûretine giremezler.⁴⁷⁰ Diğer bir kısım şeylerin olması mümkün olabilir.⁴⁷¹

İbnü'l-Arabî, Sâd sûresindeki, “Andolsun biz Süleyman’ı imtihan ettik. Tahtının üzerine bir ceset bırakıverdük, sonra o yine eski haline döndü. Süleyman: Rabbim! Beni bağışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver. Şüphesiz sen, daima bağışta bulunansın, dedi.”⁴⁷² âyetini açıklarken bu konuya tekrar değinir ve şöyle der:

Şeytanın tefsir kitaplarında anlatıldığı gibi, Süleyman’ın yerine oturması, onun mührünü alması ve insanlara onun gibi hüküm vermesi (onları yönetmesi) mümkün değildir. Çünkü şeytanlar asla peygamberlerin şekline giremezler. Yine onlar, insanların gözünün önünde insanlara kendilerini peygamber gibi hissettirip hüküm veremezler.⁴⁷³

2. Hz. Davud Kıssası

“(Onlardan biri şöyle dedi:) Bu, kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek koyunum var. Böyleyken ‘Onu da bana ver dedi’ ve tartışmada beni yendi.” İbnü'l-Arabî müfessirlerin bu âyetle alâkalı şu kıssayı aktardıklarını söyler:

“Hz. Davud’a ‘Sen imtihan edileceksin ve bunu da anlayacaksın. Bunun için tedbirli ol.’ denildi. O da ZEBûr’u alıp mescide girdi. Yanına girilmesini de yasakladı. Burada ibadet ederken yanına güzel bir kuş geldi ve önünde yürümeye başladı. Hz. Davud onu yakalamak istedi ve kuşu takip etti. Kuş havalandı ve uzaklaştı. Bu esnada Hz. Davud, yıkanmakta olan bir kadın gördü ve ona âşık oldu. O kadının kocası Allah yolunda savaşmış ve gazi olmuştu. Bunun üzerine Hz. Davud

⁴⁷⁰ İbnü'l-Arabî'nin bu sözünü şu hadis desteklemektedir: “Rüyasında beni gören gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytan benim şeklime giremez.” Buhari, İlim, 38; Müslim, Rüya, 10-11; Tirmizi, Rüya, 4.

⁴⁷¹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 43.

⁴⁷² Sâd, 38/34-35.

⁴⁷³ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 69.

komutanına o adamın sefere gönderilmesi emrini verdi. Adam gönderildi ve öldürüldü. Hz. Davud, kadının iddeti dolunca ona talib oldu. Kadın ise bu teklifi kabul edebileceğini, fakat ona bir erkek çocuk doğurursa kendisinden sonra halife onun olmasını istediğini söyledi. Bu şekilde bir anlaşma imzaladılar ve İsrâiloğullarından elli adam da buna şahit oldu. Daha sonra kadın Hz. Süleyman'ı dünyaya getirdi. İşte onun kıssası bu şekildedir.”⁴⁷⁴

İbnü'l-Arabî bu rivâyeti verdikten sonra şu yorumu yapar: “Daha önce de söylediğimiz gibi peygamberler büyük günah işlemekten korunmaları hakkında ittifak vardır. Küçük günah konusunda ise ihtilaf vardır, ama bana göre onlar küçük günah konusunda da koruma altındadırlar.”⁴⁷⁵

3. Hz. Eyyüb Kıssası

“Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyub'u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi.” İbnü'l-Arabî bu âyetle alâkalı şu rivâyeti vermektedir:

“Şeytan doktor kılığında insanları tedavi ediyordu. Bir gün Hz. Eyyüb'ün hanımı ona geldi ve şöyle dedi: ‘Kocamın birçok hastalığı var, onu tedavi edebilir misin?’ Şeytan kadına, ‘Ona şifa verenin ben olduğumu söylemesi karşılığında onu tedavi edebileceğini ve bunun dışında başka bir isteğinin olmadığını’ söyledi. Daha sonra kadın Hz. Eyyüb'e gelerek başından geçenleri anlattı. Hz. Eyyüb bunun şeytan olduğunu anladı ve Allah'ın kendisine sıhhat vermesi halinde eşine yüz değnek vuracağına yemin etti. Allah ona şifa verdiğinde, bir demet sopa alarak eşine vurmasını emretti. Hz. Eyyüb de yüz tane sopayı alarak ona bir defa vurdu.”⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 51.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 51.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 70-71.

İbnü'l-Arabî bu rivâyette, özellikle Hz. Eyyüb'ün yemininin kabul edilemeyeceğini söyler. Çünkü ona göre rivâyetler birbirleriyle çelişmekte ve aralarında cem de mümkün olmamaktadır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kurân**, IV, 71.

SONUÇ

İbnü'l-Arabî, hicrî VI. yüzyılda Endülüs'ün yetiştirmiş olduğu ender insanlardan birisidir. Mâlikî mezhebinin tanınmış fakihlerinden olan âlim, başta hadis olmak üzere, tefsir, fıkıh ve kelâm alanında söz sahibidir. O, Mâlikî mezhebine mensup olmasına rağmen, mezhep taassubu içerisinde olmamıştır. Herhangi bir konuda İmâm Mâlik'in görüşü olmasına rağmen kendi görüşünü rahatlıkla söyleyebilmektedir. İbnü'l-Arabî, Nizamiye medresesinde Hanefî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerine mensup birçok âlimle görüşmüş ve onlardan ders almıştır. Elde etmiş olduğu bilgisinden dolayı bir dönem kadılık vazifesinde bulunmuştur. Onun hadis, tefsir ve fıkıh gibi alanlarda ellinin üzerinde eseri olmasına rağmen çok azı bize kadar ulaşabilmiştir.

İbnü'l-Arabî, daha sonraki tefsirlerin istifade ettiği Ahkâmü'l-Kur'an'da hadis, fıkıh, tefsir, tarih ve tasavvuf alanlarında tanınmış âlimlerin görüşlerinden faydalanmıştır. Zaman zaman istifade ettiği eserlerin isimlerini de zikretmiştir.

İbnü'l-Arabî, âyetleri tefsir ederken öncelikle Kur'an'a başvurmuş, ikinci kaynak olarak ise Hz. Peygamberin sünnetini göstermiştir. İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'an'ında yer vermiş olduğu hadisler, genelde Kütüb-i Sitte'de geçen hadislerdir. Onun kaynakları arasında İmâm Mâlik'in Muvatta'ı, Buhari ve Müslim'in Sahîhleri ve Ebû Davûd ve Tirmizî'nin sünenleri önemli bir yer tutar. İbnü'l-Arabî, Kütüb-i Sitte'ye İbn Mâce'nin Sünen'ini dâhil etmeyerek Kütüb-i Hamse'den bahseder. İmâm Mâlik'in Muvatta'ını İbn Mâce'ye tercih edip Kütüb-i Sitte'ye kattığı da düşünülebilir. İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an'ında yer vermiş olduğu hadislerin az bir kısmının kaynağını göstermiştir.

Hadisleri, âyetlerin tefsiri ve âyetlerin nuzûl sebepleri gibi konuları açıklamak için kullanır. İbnü'l-Arabî, bazen de kendi açıklamalarını kuvvetlendirmek için hadislerden deliller getirir. Yine konuyla alakalı muhalif bir görüşü zikrederek, o görüşün delili olan hadisi de değerlendirir. İbnü'l-Arabî, eserinde sahabe ve tabiun görüşlerine de yer vermiştir. Âyetleri tefsir ederken ilk önce, eğer varsa, sebab-i

nuzûl rivâyetleri zikretmiştir. İslâmiyet öncesi ve sonrası kıssaları, âlimlerin yaşadığı hâdiseleri âyetlerin tefsiri bağlamında kullanmıştır.

İbnü'l-Arabî, âyetleri nâsîh, mensûh yönüyle de ele alarak bu konudaki hadisleri de değerlendirmiştir. Yine o, bu konuda mütevatir haberin Kur'ân'ı nesh edebileceğini söylemiştir.

İbnü'l-Arabî, bazı yerlerde isrâiliyyata da başvurmuştur. O, bu rivâyetlerin islâma uygun olanlarının kabul edilmesi gerektiğinin de altını çizmiştir.

Kısacası, sadece tefsir alanında değil, hadis ve fıkıh gibi birçok alanda söz sahibi olan İbnü'l-Arabî'nin tefsirinde naklettiği hadisler konusunda da titiz davrandığını söyleyebiliriz. O, bu eserinde, hadislere bir hadisçi gözüyle bakmış ve onları, bu şekilde değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMED B. HANBEL, **el-Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ARIK, M. Selim, “**Ebû Bekr İbnü'l-‘Arabî ve Sünen Şerhi ‘Ârizatü'l-Ahvezi**”, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2001.
- AYDEMİR, Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyyat**, Beyan Yay., İstanbul, 2000.
- BALTACI, Ahmet, “İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1999.
- el-BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi**, DİB Yay., Yay., Ankara, 1988.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Gazzâlî”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1996.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2003.
- DABBÎ, Ahmed b. Yahya b. Ahmed, **Buğyetü'l-Mültemis fi Tarîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs**, Mektebetü'l-Endelüsiyye, 1967
- DÖNDÜREN, Hamdi, “Makdisî Nasr b. İbrahim”, **DİA**, Ankara 2003.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ERUL, Bünyamin, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yay., Ankara 2000.
- ESKİCİOĞLU, Osman, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, **DİA** TDV Yay., İstanbul 1988.
- İBN BEŞKUVÂL, Ebû'l-Kasım Halef b. Abdulmelik, **Kitâbu's-Sıle**, Kahire 1966.

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zeman**, (Thk. İhsan Abbas), Dâru's-Sadr, Beyrut 1977.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, **Mukaddimetü İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadis** (Thk. Nurettin İtr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh b. Ahmed el-Meâfirî, **Ahkâmü'l-Kurân**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

....., **Ârizatü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

....., **Kânûnü't-Te'vîl**, (Thk. Muhammed es-Süleymanî), Beyrut 1990, 76-77.

İBNÜ'L-İMAD, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb**, Beyrut 1351.

KANDEMİR, M. Yaşar, "**Kâdî İyaz**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1996.

el-KETTÂNÎ, Es-Seyyidü'ş-Şerif Muhammed b. Cafer, **Hadis Literatürü(Er-Risâletü'l-Mustatrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe)** (Trc. Yusuf Özbek) İz Yay., İstanbul 1994.

KIRBAŞOĞLU, Hayri, **İslâm Düşüncesinde Sünnet**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Tarihi**, TDV Yay., Ankara 2003.

....., **Hadis Usûlü**, TDV Yay., Ankara 2003.

MAKKARÎ, Ahmed b. Muhammed, **Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb**, (Thk. Dr. İhsan Abbas), Beyrut, trs.

MALİK B. ENES, **el- Muvatta**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, **el-Camiu's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

en-NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **es-Sünenü**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

ÖZAFŞAR, M. Emin, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "İbn Beşküval", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1999.

er-RÂZÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. el-Hasan b. Ali er-Razî et-Taberistânî, **et-Tefsîru'l-Kebîr ev Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr**, Terc. Suat Yıldırım – Lütfullah Cebeci – Sadık Kılıç – Sadık Doğru), Huzur Yay., İstanbul 2002.

es-SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî** (Thk. Muhammed Eymen b. Abdullah), Daru'l-Hadis, Kahire 2004.

....., **Tabakatü'l-Müfessirin**, Tahran 1960.

eş-ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris, **er-Risale** (Çev. Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER, Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN), TDV Yay., Ankara 1997.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizî** (el-Camiu's-Sahîh), Çağrı Yay., İstanbul 1992.

YARDIM, Ali, **Hadis I**, Damla Yay., İstanbul 1997.

YAVUZ, Yûsuf Şevki, "İbn Âkil, Ebû'l-Vefâ", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1999.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **el-İber fî Haber men Gaber** (Thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Za'lül, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

....., **Tezkîratü'l-Huffaz**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, trs.

....., **Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ**, (Thk. Şuayb el-Arnâvut, Salih es-Semr) Beyrut, 1985.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **el-İsrâîliyyat fit-Tefsîr ve'l-Hadîs**, Dâru't-Tevfik, Dimeşk 1985.

....., **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Kahire, 1961.

ez-ZEMAŞERÎ, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemaşeri-Harezmî, **el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücühi't-Te'vil**, Mısır, trs.